

Praefectura Wirmaënsis
Gregorius Halleniuksen Mynämäen seudun historia

Suomennos ja kommentit (tekeillä oleva käännösprojekti) *Toivo Viljamaa*

Hallenius, Gregorius A., *Exercitium academicum, Wirmoënsis in Finlandia territorii memorabilia continens. Pars prior sub moderamine* Algothi A. Scarin. Aboae 1738. (6+79+1 s.) [OSA I]

Hallenius, Gregorius A., *Dissertatio gradualis Wirmoënsis in Finlandia territorii memorabilia continens. Pars posterior sub moderamine* Henrici Hassel. Aboae 1741. (2+18 s.) [OSA II]

OSA I

2509
D. B. V.
EXERCITIUM ACADEMICUM,
WIRMOENSIS
In FINLANDIA TERRITORII
MEMORABILIA
continens,
Cujus PARTEM PRIOREM
Suffragio ampliff. Fac. Philos. in Regia Academia Aboens.
Sub moderamine
VIRI CL.
Dn. **ALGOTHI A. SCARIN,**
Histor. & Philos. Civ. Profess. Reg. & Ordin.
Ad diem VIII. Martii MDCCXXXVIII.
Publice disquisitioni submittit
ALUMINUS REGIUS
GREGORIUS A. HALLENIUS
Bore. a Tenno.

ABOÆ, Excud. JOH. KIÆMPE, Reg. Acad. Typ.

- Dedikaatiot, s. II–V ja s. 80: Petrus Philip Oernstedt, Daniel Juslenius, Jonas Fahlenius, Carolus Lilienstierna, Adamus Wilhelmus Tandefelt, Samuel Hornaeus, Andreas Forselius, Jacobus Leistenius, Laurentius Sacklinius, Henricus Alanus, Nicolaus Hedeën, Gustavus Pacchalenius.

- Matthias Halleniuksen runo (s. VI)

<p>Carissime Frater, <i>Perlustras patriam, perstringis praepete penna, Pauperie pressus, pristina praeconia. Proptereaue precor PATRIOTAS pectore prono, Pauperie presso praemia pulcra parent.</i> MATTHIAS HALLENIUS</p>	<p>Rakkain veli, Kuvaat kotomaata, kerrot suopeasti juoksevalla kynällä, köyhyyden vaivaamana, vanhan tiedon ja tarinat. Siksi pyydän sydämeistäni, isänmaan ystävät, saakoon köyhyyden painama kauniit palkkiot! MATTHIAS HALLENIUS</p>
--	---

- Onnittelut, s. 80: Andreas Monseen [lat. runo], Jacob Leistenius [lat. proosa]

OSA I

Jeesuksen nimeen

ENSIMMÄINEN LUKU

§ 1 Esipuhe

Pohjoispuolinen Varsinais-Suomi¹ ei kylläkään voi ylpeillä kihlakuntien ja pitäjien lukumäärällä, mutta – kuten tulen tässä esityksessäni selvästi osoittamaan – se ei varmasti jää jälkeen muista suurruutinaskuntamme alueista, mitä tulee asukkaiden määrään, vuotuisen sadon runsauteen, seudun erinomaiseen sijaintiin ja laajuuteen ja erityisesti rakennuksiin; onhan täällä kuuluisia kaupunkeja, kuten Rauma, Naantali, Uusikaupunki sekä tämänpuolinen osa Turkuja, kuuluisia linnoja, kuten Turun linna ja Kastelholma Ahvenanmaalla (tosin jälkimmäinen on menettänyt vanhan loistonsa ja muistuttaa yhä enemmän rauniokasaa), ja luostareita, nimittäin Kökarin, Naantalin, Rauman ja Koroisten luostarit, jättäkseni nyt mainitsematta Turun vanhat luostarit.

Minuun ainakin ryhtyessäni nousemaan akatemian rostralle – suotuisin askelin toivotavasti – ja aikoessani julkaista vaatimattoman hengentuotteeni, teki ilman muuta vaikutuksen kuuluisuudellaan ja asemansa erinomaisuudella tämän pohjoisen Varsinais-Suomen se osa, jonka muodostaa Mynämäen kihlakunta. Jätän siis nyt, arvoisa oikeamielinen lukijani, arvioitavaksesi Mynämäen seudun kuvauksen, jonka olen laatinut, jos ei täysin vailla Minervan suosiota, niin ainakin vasta oppini alkuasteilla.

Kun ryhdyin suunnittelemaan tätä työtä, silloin tuskin saatoin aavistaa aiheeseen kietoutuvia monia suuria mutkia ja pulmia. Vasta käytyäni käsiksi työhön havaitsin niiden määrän ja suuruuden. Kaiken vitkasteluni voitti kuitenkin isänmaan rakkaus, jota aina ovat suosittelleet kunnan kansalaiselle, ei vain monet kotikieliset sananparret, kuten ”oma maa mansicainen, mu maa musticainen” ja ”coto corembi caikia callemmita caupungeita”, vaan myös tuo usein siteerattu roomalaisen runoilijan säe: *Esto memor Patriae, quae te genuit tulitque*. ”Muistaos aina isänmaatasi, joka sinut synnytti ja kasvatti.”²

Sinun, arvoisa lukijani, tehtävänä on nyt arvioida ystävällisesti ja tasapuolisesti se, mitä hengenlahjojeni ja varojeni mukaan – molemmat puutteellisia, sen tunnustan – tulen esittämään kotimaastani, ja täydentää suopeasti myönteisten arvioiden määrää, aina kun köykäisistä sanoistani puuttuu joitakin asian tärkeyttä ja esityksen miellyttävyyttä koskevia seikkoja.

§ 2 Nimityksistä

Julkisissa opinnäytteissä omaksutun tavan mukaan minun on kaikkein ensimmäiseksi selitettävä työni nimessä olevien sanojen merkitykset. Siis latinan *territorium* johdetaan joko sanasta *terra* ”maa” tai sanasta *terror* ”kauhu”, ”pelotus”, jota aiheuttaa tuomari tai joku mikä tahansa alueen päällikkö jakaessaan lakia ja oikeutta ja erityisesti määrätessään kansalaisille rikoksia vastaavia rangaistuksia.³ Näin *territorium* tarkoittaa myös tietynlaista maanomistuksen ja oikeuden käytön perusteella erotettua kansalaisten

yhteisöä. Ruotsiksi (myös englanniksi) se on muinainen *hundari* (eli ”sata kylää”, kuten suomen Satakunta)⁴, nykyään *härad*, so. sotilaallinen liitto, sillä gooteilla ja jo roomalaisilla oli tapana jakaa sotaväelle sotilaspalveluksen jälkeen tiluksia ja maata, jossa sotilaat voivat asua rauhan aikana ja hankkia sieltä toimeentulonsa (näin kertoo Wexionius Ruotsin kuvauksessaan). Suomeksi se on *kihlakunta*. Tämä sana on helppo johtaa heprean sanasta קהל *'kihlā'* (”kokous”, ”liitto”), jonka juuri on קהל *'khl'* (”koota”, ”liittää”), lisätynä loppupartikkelilla *kunta*. Tavallisessa kielenkäytössä ”kunta” viittaa yleensä johonkin yhteyteen, esimerkiksi sanoista ”seura”, ”suku” ja ”kulma” tulevat ”seurakunta”, ”sukukunta” ja ”kulmakunta” jne.). Meidän kieleemme ”kihla” tarkoittaa nykyään avioliitun panttia ja verbi ”kihlata” taas avioliittolupauksen antamista. *Kihlakunta* merkitsee siis sananmukaisesti eräänlaista avioliittosopimuksen mukaisesti määriteltä liittoa. On myös mahdollista, että muinaiset suomalaiset olisivat solmineet liittoja ja tehneet sopimuksia myös omissa heimoissaan seuraamalla israelilaisten jumalan antamaa lakia (4. Ms. 36: 6–9);⁵ laki näet saattoi tulla tunnetuksi myös näiden pohjoisten kansojen keskuudessa erilaisten matkojen ja kaupankäynnin välityksellä.

Wirmåense taas tarkoittaa Virmon pitäjää. On tunnettua, että kreikan *parochia* (suomeksi ”pitäjä”) tarkoittaa ”viipymistä” tai ”pyhää aluetta”. Suomen ”pitäjä” on partisiipin preesens sanasta ”pitää”. Siksi ”pitäjä” on sananmukaisesti latinan *tenens* tai *qui tenet*. Olaus Magnus Pohjoisten kansojen historiassaan (VII: 3)⁶ kertoo vanhojen skandinaavien tavasta kutsua sotaväki nopeasti aseisiin seuraavaa: aina kun viholliset uhkasivat, kulloisenkin provinssin päällikkö, joka ”piti” valtaa siellä, pani airuet lähettilään sauva (”bodkafle”) kädessään juoksemaan kylästä kylään ja sai siten nopeasti kootuksi suuren joukon. Tästä tuli mieleeni ajatus, että täälläkin olisi ollut muinoin pitäjän päälliköitä – suomeksi ehkä ”pitäjät” –, jotka olisivat aina tarpeen tulleen kutsuneet kansansa kokoon ja määränneet, mitä tulee tehdä kansalaisten hyväksi.

Mitä sitten *Wirmå* merkitsee, ei ole helppo sanoa. Kuitenkin, jos on lupa arvailla, minusta näyttää, että se voidaan johtaa suomen sanasta ”wiriämaa”, niin että se tarkoittaa taidolla ja paljolla työllä muokattua maaperää. Eikä tämä ole pelkkä arvaus. Sillä kun ensimmäiset asukkaat muuttivat tänne, seutu oli varmasti, kuten muutkin vastaavat paikat, tappurapensaitten, rämeitten ja tiheitten metsiköitten valtaama. Koska meidän alkuasukkaamme kävivät tarmolla raivaamaan ja polttamaan näitä pensaikkoja ja metsiä, ei liene mitään estettä päätellä, että he jo varhain ottivat alueelle nimen, joka vastaa Ruotsin puolella käytettyä nimitystä *swedia* (”kasken poltto” eli ”uuttera työ”).⁷

Jos tuo sanan etymologia ei miellytä kaikkia, varsinkaan niitä, joiden mielestä heimomme on eräänlainen ”Wiromaan” (”Wiriä”, ”Wirland”) siirtokunta – tätä nimeä käyttää muiden muassa Wexionius Ruotsin kuvauksessaan⁸ osasta Estoniaa, nimittäin Tallinnan seudusta –, emme halua kieltää heiltä vapautta esittää omat mielipiteensä ja arvailunsa.

Tämän pitäjän toinen nimi, jonka mukaan kihlakunnan suomenkielinen nimi on *Mynämäki*, johtuu selvästi kahdesta kokonaisesta sanasta, nimittäin sanoista ”muna” ja ”mäki”. Pääkirkosta vähän yli neljän peninkulman päässä lähellä Parsilan kylää on kukkula, jota paikalliset asukkaat kutsuvat nimellä Munämäki. Monien mielestä onkin varmaa, että pitäjän suomenkielinen nimi johtuu juuri tästä kukkulasta, sillä kivistä,

sorasta ja hiekasta vähitellen noussut mäki näyttää hioutuneen ja muovautuneen munanmuotoiseksi.

§ 3 Sijainti

Selvitettyämme näin sanat, joista tämän kihlakunnan nimi koostuu, seuraava aiheemme on kuvata sen sijainti ja rajat. Mynämäen kihlakunta sijaitsee 61 astetta pohjoista leveyttä ja 38 astetta itäistä pituutta luonnonkauniilla ja terveellisellä paikalla. Jos otamme huomioon myös seudun luonnolliset rajat ja kaikki luonnon annit, sen sijainti on ihanteellinen. Pohjois- ja itäpuolelta se rajoittuu kaikkialta mantereeseen, suurta osaa sen etelä- ja länsisivustasta huuhtovat puolestaan Itämeren aallot. Tästä mainiosta sijainnista johtuu, että asukkaat voivat vähällä vaivalla ja vaaratta kuljettaa kauppatavaroita paikasta toiseen ei vain maateitä pitkin vaan erityisesti meritse. Tämä tulee jatkossa vielä selvemmin osoitetuksi.

Metsissä on runsaasti monenlaisia puita käytettävissä sekä huviin että hyötyyn. *Merta* itseään kaunistavat saaret ja luodot, ei jäyhät ja kolkot vaan puiden koristamat ja viljellyt; välissä kimmeltävät rannat, joiden korkeat puut peilautuvat aaltoihin alati muuttuvina kuvina. Vaihdellen eri puolilla tulee vastaan lehtoja, kukkuloita ja pensaiden kaunistamia peltoja sekä laidunmaita ja niittyjä, jotka viehättävät monenlaisten kukkien ja marjojen runsaudellaan. Laajalti avautuvat *peltomaat* osoittavat mainiosti – ei niinkään koollaan kuin tuottoisuudellaan – sen, mitä saa aikaan viljava maa ja mitä uuttera työ. Kukkien kirjosta välkehtivät *kentät*, jotka kääntävät puoleensa niin katseet kuin mieletkin, antavat tämän paikan viehätykselle merkittävän lisän. Seutumme on erinomainen linnustamiselle ja erityisesti kalastamiselle, suotuisampi verrattuna muihin alueisiin. Tästä ja siitä, kuinka suuria saaliita linnustajamme ja kalastajamme keräävät varastoihinsa ja kellareihinsa, tulemme – mikäli jumala suo – kertomaan enemmän myöhemmin toisessa luvussa, jossa käsittelemme erikseen kutakin alueemme pitäjää.

Ympärillä ovat Vehmaan, Ala-Satakunnan, Maskun, Piikkiön, Halikon ja Ahvenanmaan alueet. Meidän kuntayhteisöämme koskettavat seuraavat seurakunnat: lännessä on lähinnä Vehmaa; sitten Laitila, Eura, Pöytyä, Rântämäki, Nousiainen, Masku, Raisio, Nummi, Parainen, Kemiö, Föglö, Sund, Kumlinge ja Taivassalo kietovat sisälleen alueemme. Mynämäen kihlakunnan erottavat muista pohjoisen Varsinais-Suomen alueista ja kylistä seuraavat rajapaikat (tieto on Turun hovioikeuden syyskuun 28. p:nä 1629 antamasta päätöksestä): Käärmeluoto, Pirkanvaha, Riitiönristi, Pultilan kullas, Niskalan mäki, Hallonummi, Hullistenoja, Varkansuusariko, Pitkänkallionsammas, Pehtolinna eli Tekovaha, Satulavaha, Kansanvaha, Pärnäkanto, Laukankallio, Suomensaari ja Peräjärvenvuori. Nämä paikat erottavat siis Mynämäen Vehmaasta ja Ala-Satakunnasta.

Maskun ja meidän Mynämäkemme välissä ovat seuraavat paikat: Löytäneen kangas, Kaijan ottaa, Petäksen perko, Vaskijärven vaha, Kuhankuono, Lutterin kangas, Saksivuori, Santasilta, Saraisten Luoto, Rohovuori, Kukkasvaha, Kurkelan niitty, Kuuvan virta ja Haaga-joki sekä Lemunlahti. Kuhankuonon mäki on tunnettu siksi, että sen harjalla on nähtävissä suurehkoon kiveen kiinnitetty kuparilaatta, kuten käy myös ilmi vuonna 1606 annetusta ja allekirjoitetusta rajakirjeestä (”râbref”). Laattaan on

kaiverrettu seitsemän viivaa osoittamaan yhtä moneen suuntaan. Viivat ilmaisevat seuraavien seitsemän pitäjän rajat: Mynämäki, Pöytyä, Lieto, Maaria, Raisio, Masku ja Nousiainen. Mäen huipulla, jossa tuo vaskilaatta on nähtävillä, rajaviivat yhtyvät ikään kuin säteinä keskukseen.

Mynämäen erottavat Piikkiöstä Latopää, Särkänrauma, Airisto ja Hirvisalo, Halikosta Satavaluoto ja Ahvenanmaasta Gullkronan selkä sekä Kihti ja Teili.⁹

§ 4 Syntyhistoria

Käsitelläksemme kaikkea tavanmukaisessa järjestyksessä seuraavaksi aiomme tutkia seutukuntamme synty- ja esihistoriaa. Mynämäen kihlakunta on vielä varsin nuori, sillä aina vuoteen 1690 sen alue kuului kolmeen eri kihlakuntaan, nimittäin Maskuun, Vehmaaseen ja Piikkiöön.¹⁰ Aloitteen ja esityksen uuden kihlakunnan muodostamiseksi teki Turun silloinen maaherra vapaaherra Lorenz Creutz – jonka merkittävää ja taitavaa toimintaa jälkimaailma tulee vielä ylistämään. Koska virkamiesten oli vaikeaa suorittaa verojen keruu ja muut tehtävänsä aina säädösten määräämään aikaan vanhalla laajalla ja väkirikkaalla alueella, jossa kansalaiset asuivat pitkien välimatkojen päässä, muodostettiin Lorenz Creutzin esityksen mukaan kunnianarvoisen Kuningas Kaarle XI:n päätöksellä vuodelta 1689 uusi kihlakunta, johon kuuluvat Piikkiöstä Nauvo kokonaan, Vehmaasta Särkilahti, Maskusta Mynämäen, Lemun, Rymättylän ja Korppoon pitäjät sekä Raision pitäjästä Merimaskun alue.¹¹ Nykyään siinä on 939 2/6 huonekuntaa eli tilaa ja 572 29/48 manttaalia, jotka varustavat 67 ratsumiestä, 82 merimiestä ja 118 jalkamiestä. (Pitäjän rahastonhoitaja ilmoitti nämä veroluetteloista keräämänsä luvut).

Mynämäen kirkko- ja hallintopitäjän sotavaakunassa oli karhu kahden tanssivan leijonan välissä: toinen leijona pitää kynsissään seppelettä, toinen miekkaa. Tämän vaakunan, joka oli ripustettuna kirkon seinälle kahden sotilasrummun kera, venäläinen kapteeni nimeltään Lasakhan ryösti vuonna 1714 ja vei paluumatkallaan vihollismaalle. Tällaisen lipun tai ikään kuin kilven suojissa olivat mynämäkeläiset marssineet yhdessä muiden pitäjien asukkaiden kanssa vuonna 1713 kohti vihollista, joka tuli yhä lähemmäksi asuntojamme ja uhkasi alistaa meidät samanlaisen orjuuden ikeen alle, johon se oli jo saattanut itäisempien maakuntien asukkaat.

Siitä ajasta alkaen, jolloin Mynämäki sai saman päällikön viran kuin naapurikihlakunnat, tässä kruununvoudin tehtävässä ovat toimineet kaikella kunnialla sekä kiitettävästi ja nuhteettomasti ensiksi Erik Sparman, sitten Anders Berg, hänen jälkeensä Gustav Björklund ja lopuksi vuodesta 1709 Anders Monseen¹² (jolle kansalaiset toivovat vielä pitkää ikää). Henkikirjureina, kruununvoudin avuksi virallisesti määrättyinä ovat toimineet Anders Berg, Ludvig Caloander, Gustaf Haartman (nykyään Gävlen raatimies) ja Grels Haartman, jolle hänen nuhteettomuudestaan ja uutteruudestaan koitua maine suokoon eturivin paikan oman säätynsä miesten joukossa ja jolle toivon kansalaistemme onneksi terveyttä ja pitkää ikää. Tuomarit, jotka lahjomattoman oikeudenmukaisesti ovat hoitaneet tuomioistuimissa kansalaistemme asioita viime aikoina, kaikki tunnettuja nimiä, löydät, arvoisa lukija, mainittuna teokseni toisessa osassa.

TOINEN LUKU

Mynämäen kirkko- ja hallintopitäjä

§ 1 Mynämäen asutushistoria ja sijainti

Edellä johdannossa viittasimme jo siihen, että tämä maanmainio Mynämäen seutu asutettiin jo hyvin varhaisina aikoina ja että pakanat asuivat täällä jo ennen kristinuskon tuloa. Kun vanhat historian muusat vaikenevat täysin siitä, millä vuosisadalla ensimmäiset asukkaat olisivat asettuneet tänne, meillä myöhäisemmällä ei ole todellakaan mitään sanottavaa niin kaukaisista ja vuosisatojen hämäriin unohtuneista asioista. Riittää todeta, että täydellinen alkuperää koskevan tiedon puute on vahva todiste asutuksen vanhuudesta. Esitämme nyt siis muutamalla sanalla, mikä on nykyään Mynämäen asema ja mitä luonnonvaroja sillä on tarjottavana.

Mynämäki on merkittävä osa Turun monista nimistä kuuluisassa hiippakunnassa, kolme peninkulmaa Turun kaupungista pohjoiseen, Uudestakaupungista taas viisi ja Raumasta kymmenen peninkulmaa etelään. Se siis sijaitsee näiden paikkojen keskustassa tai keskipisteessä luonnonkauniilla ja terveellisellä seudulla, kuten edellä jo mainitsimme. Tasanko on korkeahkojen kukkuloiden ympäröimä, niin että pitäjä näyttää uppoavan ikään kuin vuorien ja mäkitöyryjen sekä metsikköjen sisäänsä sulkemaan laaksoon.

§ 2 Joet, kosket ja myllyt

Pitäjämme alueella kiertää kaksi kirkasvetistä jokea. Välistä vihaisina pyörteinä, välistä leppoisasti valuen tai aallot kohisten ne vaeltavat noin neljän peninkulman matkan ja virtaavat Itämereen. Alasjoki (se on näet toisen nimi) nuoleskelee aalloillaan ensiksi Lehtisten kartanon maita, kulkee sitten Saaren kartanon eteläpuolelta Haapasaaren lehtometsän ohi ja päättyy yhtenäisenä virtana Saarenlahti nimiseen Itämeren lahteen. Toinen joki, nimeltään Ylösjoki, seuraa naapurivirtaa läheltä edellä mainittua Saaren kartanoa. Niinpä sekin juokсутtaa ja kätkee kaiken lammista, lumesta ja puroista keräämänsä veden tuohon samaan meren lahteen. Nämä kaksi jokea muodostavat ikään kuin kehän, joka sulkee sisäänsä paitsi tuon mainitun Saaren kuninkaallisen kartanon myös koko pitäjän muutamia paikkoja ja kyliä lukuun ottamatta.

Alasjoki alkaa suojärvestä nimeltään Ylänejärvi tai Isosuo. Alkulähteenä voidaan pitää myös muita suojärviä, kuten Mynäjärveä ja Raasinjärveä. Alasjoen koskien varrella olevilla kylillä ja taloilla on myllyjä seuraavasti: Kalelassa 1, Vuoloisissa 2, Tapanisissa 2, Tarvaisissa 2, Kukolassa 1, Kasurlassa 2, Nihdeisissä 4, Haanperällä 1 Aikkisissa 1, Seppälässä 2, Majalaisissa 1, Raimelassa 13, Valtolassa 2 ja Raukkaassa muuinoin 2.

Toinen joki, joka on lännempänä, virtaa Euran pitäjän alueella olevasta lammesta, jonka nimi on Heinäjärvi. Joen koskissa on kylillä myllyjä seuraavasti: Laajoella 2, Suutilassa 2, Karjalassa 4, Salavaisissa 4, Tallolassa 1, Juvalla 4, Karjakoskella 2, Haloilassa (jonka suoperäisellä maalla oleva torppa oli tämän kirjoittajan lapsuuden tyyssija) joskus aiemmin 1, Korvensuussa 5, Karhulassa 1, Myllykylässä 2 ja Lujalassa 2.

Vähäisemmät myllyt, joita on joissa ja virroissa siellä täällä, jätän tarkoituksella mainitsematta. Sen mukaan kuin olen havainnut, Mynämäellä on ainakin kuusikymmentä kaksi myllyä; niiden lisäksi lukuisia tuulimyllyjä kohoaa eri puolilla ylhäällä mäillä ja kukkuloilla. Aina milloin vilja on kalliimpaa, tulee asukkaita naapuripitäjien kylistä, joissa ei ole jokia ja koskia, ostamaan täältä ns. tamppua eli olkien ja ruumenien kanssa jauhettua viljaa.

Muistissamme ovat vielä selkeinä mynämäkeläisten kärsimykset, joita he joutuivat kokemaan moskovalaisten alistamina kuin muinaiset esi-isämme Egyptin orjuudessa. Pitäjäläiset kuljettivat eri puolilta Mynämäen myllyihin kaiken sen viljan, joka tarvittiin, ei vain Mynämäen tasangolle leiriytyneiden joukkojen muonitukseen, vaan myös Turun ympäristössä leiriä pitävälle sotilaille. Yötä päivää syksyllä, talvella ja jopa kesällä he tekivät tätä kuljetustyötä, ilman minkäänlaista lepoa, niin että kuka tahansa, joka ajattelee asiaa vilpittömästi, varmasti myöntää, että nämä minun mynämäkeläisemme joutuivat kestämaan vihollisten orjuuden muita ankarammin ja pidempään.¹³

§ 3 Kalastus

Tältä ikään kuin syrjäpolulta on hyvä palata äsken mainittuihin jokiin. Nämä joet sekä lammet ja järvet, joista joet saavat alkunsa ja joihin ne myös virratessaan osittain sekoittuvat (Keskijärvi, Lepistönjärvi, Kivijärvi, Lahnalampi, Sulajärvi, Peräjärvi, Atulajärvi, Auliinjärvi, Vaskijärvi, Tupajärvi jne.) ovat täynnä maukkaita kaloja, haukia, suuria ahvenia, lahnoja, särkiä, kuoreita eli norseja, kuhia, säyneitä ja monia muita. Niinpä asukkailla onkin monenlaisia välineitä näiden ilottelevien veden elävien pyydystämiseen. Keväisin he asettavat pyydyksiksi rysiä ja kalastusverkkoja jokien suihin ja lahden poukamiin, joissa vilisee runsaana monenlaisia kalalajeja. Kun jään lähden jälkeen vesi kohoaa, kalat nousevat jokiin aina koskille saakka kutemaan; tällöin asukkaat virittävät sinne verkkonsa ja muut pyydyksensä ja saavat runsaita saaliita. Kalojen lisäksi saadaan ankeriaita. – Tanskalainen Ole Borch kuvaa Ruotsin armeijan Suomen rykmentin alipäällikön A. Ruuthin mielen heikkoutta kertomalla, että tämä säikähti ankeriaan näkemistä niin pahasti, että selvisi heikotuksestaan vain menemällä välittömästi kylmään pakkasilmaan; on selvää, ettei tätä voi soveltaa koskemaan yleensä kaikkien suomalaisten mielenlaatua.¹⁴

Kalat ja ankeriaat käytetään etupäässä kotitarpeeksi, loput myydään kalattomien seutujen asukkaille. Kesäisin saalistetaan rantavesiin upotuilla katiskoilla tai houkutellaan kaloja ohutlankaisen tavallisesti noin seitsemän kyynärää pitkän siiman täkyihin ja koukkuihin. Ainakin lahnat ja ahvenet, joskus myös hauet tarttuvat näihin vieheisiin. Syksyisin käydään pienillä veneillä ja ruuhilla öiseen aikaan tuulastamassa: silloin voidaan napata suuriakin kaloja, jotka tulevat ihmettelemään outoa tuulastuksen valoa. – Lopuksi mainitsen ainoastaan, että Mynämäen vesissä on myös muita vesieläimiä, kuten esimerkiksi saukkoja, joita pyydystetään varsinkin talvisin eri puolilta joista.

§ 4 Maanviljelys

Huomasimme siis, että mynämäkeläiseni ovat uurastaneet tuottoisasti meren kyntäjinä. Nyt on tarkasteltava heidän peltomaittensa tuottavuutta. Paikan luonto ja viljelylle

sopiva sijainti sinänsä antaa maan viljelijöille intoa ja virikkeitä käymään rohkeasti maalaisyöhön, minkä maankäytön alan sitten valitsevatkin. Hedelmällinen maa levittäytyy laajana viljelysaukeana, siitä saatava sato riittää runsaana kotitarpeisiin ja ylijäävä vilja voidaan helposti kuljettaa myytäväksi: tästä asiasta antavat selkeän todistuksen Mynämäen veroluettelot verrattuina muiden paikkojen ja kaupunkien vastaaviin luetteloihin. Myönnettävä tosin on, että täällä, kuten muuallakin, kaikilla asukkailla ei ole yhtä hyvää ja hedelmällistä maata: pellot saattavat olla paikoitellen liian savisia, paikoitellen taas hiekkaperäisiä, toisaalla maaperä koostuu ravintorikkaasta mullasta, mutta toisaalla se taas on kosteaa ja suoperäistä. Kokemus on kuitenkin opettanut, että jos sää on suotuisa eikä laiskuus ole esteenä, jokainen Mynämäen paikka antaa välttämättömän toimeentulon. Kuten mynämäkeläisten pellot ovat hedelmällisiä, samoin ovat myös niityt tuottoisia. Niityt eivät ole suoperäisiä ja kosteita, lukuun ottamatta muutamia syrjäisiä metsikköjä, vaan ne levittäytyen laajoina kenttinä pitkin jokien rantoja tuottavat runsaasti heinää.

§ 5 Pitäjänlakian kauneus

Seudun kauniista paikoista on erityisesti mainittava kenttä, jota asukkaat kutsuvat tavallisesti nimellä Pitäjänlakia. Yli kymmenen kilometriä pitkä viljelysaukea rajoittuu toisesta päästä mereen. Sen mäkiä ja laajempia kallioita kiertävät pensaikot ja koristavat metsiköt. Sieltä erottuu näyttävästi katajia, lehmuksia, tammia, koivuja, pajuja, leppiä, metsäpihlajia ja muita puita siinä määrin, että on helppo väittää, että tuskinpa löytyy paikkaa, jonka maaäidin tarjoamat varustukset olisivat hienompia, runsaampia tai hedelmällisempiä. Maaperä ei todellakaan ole ankeaa auralle tai vaikeaa viljellä; sen osoittavat rehevinä loistavat pellot, niityt ja nurmikot, jotka täyttävät tasangon hienoilla tuoksuillaan: hieno näky saa sinne saapuvan mielen virkistymään ja levittää hänen silmiensä eteen monenlaisia nautittavia houkutusia.

Kentällä voi nähdä runsaasti rikkaitten kartanoita, ylhäisten tiloja, kyliä ja taloja. Siellä on karjalle rehevät laidunmaat, jotka ovat – ihme kyllä – turvassa petoeläimiltä. Luonnollista on, että rehun ja ruuan tuottamaa kylläisyyttä seuraa kurkun kuivaaminen ja sisuksia polttava jano: sen sammuttamiseen löytyy viileitä lähteitä ja lehtoja, joita kostuttavat ehtymättömät purot; ja kesähelteen kuivuutta torjumaan on aina suurempia lammikoita. Niiden vesi ei ole vain ehtymätöntä vaan myös maukasta ja terveellistä. Veden hyvä laatu johtuu siitä, että lähteet ja purot eivät kokoa vesiään lampiin jäämään ikään kuin säiliöihin, joista maa nielee veden sisäänsä, vaan vesi virtaa luonnostaan eteenpäin; vesi ei myöskään jää paikalleen likaantumaa virtauksen luonnollista kulkua estävän kovan maan muodostamiin altaisiin. Lyhyesti sanoen, tuntemattoman runoilijan sanat kuvaavat aluetta sattuvasti: *Area formosis nitidissima floribus; atque / humida de guttis lene sonantis aquae.* ”Paikka loistaa kauniista kukista ja kosteana keveästi solisevan puron pisaroista”.

Muista antimista, joilla luonto on varustanut paikkakuntaamme, vaikka haluaisin, en voi varojen puutteessa enempää kertoa. Mynämäkeläisten maataloutta koskevalle pohdin-nalleni antaa sopivan loppuhuipennuksen runoilija Vergilius seuraavilla säkeillään:¹⁵

*O fortunatos nimium, sua si bona norint,
Agricolas! quibus ipsa procul discordibus armis,
Fundit humo facilem uictum iustissima tellus.*

”Oi liiankin onnellisia olisivat maanviljelijät, jos tietäisivät,
mitä hyvää heillä on! Kaukana sodista ja riidoista
tarjoaa oikeamielinen maa heille runsaana vaivattoman elannon”.

§ 6 Mynämäen emäkirkko

Esittäakseni asiat järjestyksessä seuraavaksi kuvaan neljää pyhää kirkkoa. Kirkko-perhettä johtaa ”äitikirkko”, so. pitäjän pääkirkko, joka sijaitsee varsin hyvällä paikalla aurinkoisella kukkulalla Alasjoen varrella.

Kirkon itäpuolella kauniilla ikään kuin Elysionin kentillä olevalla paikalla, niemekkeellä, jonka edellä mainittu Alasjoen virta kietoo kengän muotoiseksi, sijaitsee vanha pappila. Niemekkeellä on useita taidolla tehtyjä vanhempia rakennuksia ja uudempia meidän vuosisadaltamme sekä kaunis puutarha. Pappila on rakennettu alun perin lähes viisisataa vuotta sitten (niin että sen iästä voimme varmaankin varmemmin päätellä myös kirkon ja seurakunnan perustamisajan) ennen vuotta 1260, kuten käy ilmi vanhasta inventaariluettelosta, jossa on muun muassa seuraavaa:¹⁶ *Inventaari Virmon pitäjässä Herran vuonna 1260 Remar Gislesonin astuessa kirkkoherran virkaan. Turun tuomi-rovastin lisäksi läsnä olivat Turun tuomiokirkon kaniikki Sigismund Johansson, Tukholman kaniikki Remigius Gisleson, Uppsalan kaniikki maisteri Magnus Waldemarsson ja paikallinen rovasti maisteri Nicolaus Karhu Virmon seurakunnasta sekä kirkonisännät Olof Hansson Parta, Olof Clemetsson¹⁷ ja avustajat Simon Andersson Lempiskallio ja Henrik Jönsson Wallais, jotka kaikki todistivat yhtäpitävästi, että jne. ...*

Kirkon ympärillä on suuri kirkkotarha, joka on aidattu, ei kuten muualla puuaitauksella, vaan taitavasti tehdyllä kiviaidalla. Kirkko on muinoin pyhitetty marttyyriin pyhän Laurentiuksen palvonnalle ja muistolle, kuten vastaava Uppsalan basilika. Kirkon nimi sinänsä on esimerkki aikaisempien aikojen turhamaisuudesta, jolloin haluttiin kaikkialla nimeltä muistaa sellaisia pyhimyksiä, jotka eivät ansaitse muistamista, kun taas todellisen Herran nimi, joka ansaitsee tulla muistetuksi, löytyy vain harvoista paikoista. Tästä Laurentiuksesta kertovat yksimielisesti kaikki kirkkohistorioitsijat, että hänet surmattiin polttamalla rautaparilan päällä, koska hän ei tuonut keisari Deciuksen rahakirstuun muita aarteita kuin kaikki kurjat ja köyhät, joita elätettiin kirkon varoilla.¹⁸

Kirkkotarhaan on neljä sisäänkäyntiä. Pääportti katsoo länteen; sen rakennutti uudelleen runsaskätisesti kenraali Henrik Fleming vuonna 1626; korkea-arvoisen miehen hurskaudesta ja anteliaisuudesta kertoo portin päällä oleva kivilaatta.¹⁹ Toinen katsoo itään ja muut kaksi ovat eteläisellä sivustalla. Portit ovat säilyttäneet vanhan arvokkaan charminsa, niin että kirkkoon saapuva lähestyy niitä kunnioittavasti. Kirkkotarhan keskellä, kuten edellä mainittiin, kohoaa ylevänä vanha kirkko, jolle korkeudeltaan, kooltaan ja näyttävyydeltään vetää suurruhtinaskunnassa vertoja vain Turun kirkko. – Kirkon ulkomitat ovat seuraavat: pituus, joka on harmonisessa suhteessa korkeuteen, on kellotorni mukaan luettuna 89 kyynärää, leveys 35 kyynärää.

Rakenteeltaan kaunis kirkko on varmasti erinomaisen arkkitehdin luomus. Kirkkoon saapuviin ja ohi kulkeviin tekee vaikutuksen kirkon arkkitehtuurin ja muodon vanha arvokkuus; katsoja saa vaikutelman rakennuksesta, joka ei todellakaan ole yhden

kuukauden tai edes yhden vuoden työ: rakennustyön on täytynyt vaatia useampia vuosia, ennen kuin kirkko tuli valmiiksi ja nousi majesteettilliseen korkeuteensa. Aikaa vieneen työn suuruudesta puhuvat muun muassa sillat, joiden kerrotaan olleen molemmin puolin, sekä pohjois- että eteläpuolella, ja joita pitkin rakennuskivet oli nostettu kärryillä ja muilla laitteilla ylös seinämuurin korkeuteen.

§ 7 Kirkon perustaminen

Tämän pyhän temppelin ulkomuodon ja taiteellisen rakenteen lisäksi meidän on myös tarkasteltava materiaalia, mistä se muinoin rakennettiin: seinämuurit ovat valikoiduista ja tasamuotoisista kivistä, katto taas on koottu taidolla puulevyistä. Minä vuonna ja kenen ollessa piispana kirkko rakennettiin ja kuka sen aluksi teetti ja vihki, ei voida varmuudella sanoa, sillä lähteet ja asiaa koskevat asiakirjat puuttuvat. Vaikka dokumentit puuttuvatkin, kirkko on varmasti vanha ja kilpailee menestyksellä Suomen vanhimpien maineesta. Virmon kirkonpaimenen virka on perustettu kohta Pyhän Henrikin käännytsretken jälkeen, mikäli uskomme edellä mainittuun inventaari-asiakirjaan, jota säilytetään vielä nykyään kirkon arkistossa. Papinvirka siis perustettiin todennäköisimmin noin vuonna 1260, jolloin piispana oli Bero Länsi-Göötanmaalta.²⁰ Kirkko itse epäilemättä rakennettiin pian sen jälkeen, kun kristinusko istutettiin näille seuduille. – Jätän nyt tämän kirkon perustamista koskevan pohdiskelun.

Vanhasta temppelistä on vielä jäljellä kolme ovea, kaksi etelään ja suurin ovi länteen. Ovet ovat suljettuina kiinni vahvoilla lukoilla, aina kun sisällä ei ole kirkonmenoja, Sisällä astuttaessa eteen avautuu 15 kivistä holvikaarta, joita kannattaa 12 korkeaa pylvästä – apostolien lukumäärän mukaan – järjestettyinä paririviin. 18 kookkaasta ikkunasta viisi avautuu itään, kymmenen on eteläsivustalla ja kolme erottuu yhdessä sakariston kanssa pohjoisseinustalla. Ikkunoiden lasitus on osittain puhtaan punertavaa, suurimmaksi osaksi kuitenkin kirkasta ja läpinäkyvää.²¹

Tuhoutuneet ovat kaikki aiemmat holvikattoon sepustetut piirrokset ja kuvat, sillä Flemingin toimesta koko katto peitettiin täysin valkoisella maalilla, kuten äskettäin minulle kertoi kunnianarvoisa seurakunnan kirkkoherra. En ole kyllä oikein varma, ovatko isänmaan historian tutkijat ja muinaisuuden muistosta huolehtivat yhtä innostuneita tuosta anteliaisuudesta kuin tavallinen kansa. Sillä olen vakuuttunut, että tuon peittämistyön mukana poistettiin ja hävitettiin paljon – näin sanoo Uppsalan Schefferus – sellaista, jonka säilyttäminen lisäisi merkittävästi nykyistä tietoaamme menneisyydestä. Kiitollisena onkin pantava merkille, että Taivassalon seurakunnassa ja monissa muissa Varsinais-Suomen seurakunnissa paljastetaan pyhien rakennusten holvikatoista ja seinistä vanhaa muistitietoa, etteivät pyhät paikat jäisi täysin vieraiksi niissä vieraileville. Toivon todella, että Suomesta löytyisi oman menneisyyden muistomerkkien kerääjiä ja vaalijoita, De la Gardieitten kaltaisia, ei uskonkiihkoilijoita, jotka Ruotsissa saivat helposti prinssinsä ja muut valtaapitävät hävittämään muutamassa kuukaudessa seitsemän vuosisadan aikaiset vanhat muistomerkit, kuten sanoo Vastovius *Vitis Aquilonia* -teoksensa omistuskirjoituksessa.²²

§ 8 Sanktuaario eli kirkon kuori

Tempppelin sisällä käydään kirkon pyhimpään paikkaan, sanktuaarioon eli kuoriin, vanhan kristittyjen tavan mukaisesti keskiosan sivusta oman aidatun portaikon kautta. Ei käy ilmi, millaiset olivat kuorin koristukset varhaisina aikoina, koska Herran vuonna 1625 se varustettiin uusilla koristuksilla ja kuvilla. Tästä on todisteena aitauksen ristikkopinnassa oleva seuraava piirtokirjoitus: *Tämän kuorin antoivat omalla kustannuksellaan maalata ja koristaa nämä alla mainitut miehet: Martinus Rungius, Henricus Hoffmannus, Henricus Gregorii, Carolus Hoffmannus, Thomas Erici, Bartollus Blasii, Sigfridus Laurentii.*²³ Kuoriin on kolme ovea. Keskimmäinen on levein. Sen päällä riippuu ihmisen koon ylittävä puinen krusifiksi, mikä on kullattu ja koristettu taitavasti hienoilla patsailla ja kuvilla: se tuo silmiemme eteen avoimet Lunastajan haavat; päässä on ihan vehreä orjantappurakruunu, joka verestä tihkuvana selkeästi osoittaa, millaista elämää uskovat kristityt voivat ”tässä maailmassa”²⁴ odottaa. Tähän teokseen voitaisiin sopivasti liittää tuntemattoman runoilijan sanat: *Effigiem Christi dum transis, semper honora; Non tam effigiem, sed quod designat, honora* (”Ohikulkija, kunnioita aina Kristuksen kuvaa, ei kuitenkaan kuvaa sinänsä vaan sitä mitä se esittää”).²⁵ – Tämä vanha veistos on kuitenkin korjattu vuonna 1651.

Ristin alla on taulu, jossa on Sleesian asukkaiden tai heidän nimissään kirjoitettu saksankielinen juhlava ylistys sen kunniaksi, että maineikas kuningas Kaarle XII antoi heidän seurakunnallaan evankelisen uskon vapauden vuonna 1707. Tämän kiitostaulun lähellä on toinen taulu, jossa on esillä Kaarle XI:n aikana vuonna 1693 pidettyyn Ruotsin evankelisen kirkon riemujuhlaan laadittu juhlaruno.²⁶

Kuorin ympärillä oleva aitaus on edellä mainittujen miesten huolella rakennuttama. Omassa aitauksessaan on piispan tuoli, jonka pintakoristelu ei ole mitään tavallista työtä, mainitsematta nyt tässä muita kuorin tuoleja, jotka ovat toinen toistaan kauniimmilla kohokuvilla taitavasti varustettuja, ja kaikki vanhaa mielummin kuin tämän päivän koristelua. Piispan tuolin yläpuolella, vasemmalle viereisestä pylvästä, loistavat ensimmäisinä aatelisten Johan Rosenschmidtin, laivaston päällikön, ja Hietamäen, Sunilan ja Långholmin isännän Karl Gyllenflögin, henkikaartin luutnantin, vaakunat. Kuorin uloimmassa päässä lähellä alttaria on kaunis yhdestä kivistä tehty kasteallas ristikkoaidan ympäröimänä.²⁷ Kuorissa on vielä pylväässä ikään kuin ovisyvennyks, missä on nähtävissä jonkin vanhan pyhimyksen puinen veistoskuva.

Ylhäällä seinässä pyhäkön korkeimmalla paikalla on ollut vuodesta 1658 taulu, joka esittää Johannes Kastajan kastamassa Kristuksen. Vastapäisellä puolella on taulu, jossa Kristus ottaa lapsia vastaan (Markuksen evankeliumi 10:13). Ohitan tarkoituksella monet myöhempien kuninkaitten muistoille omistetut kirjoitukset ja kuvat. Vanha alttarin kaunistukseksi ja pyhille toimituksille omistettu kaappi esittää Jeesuksen syntymää: kohokuvissa näkyy syntymään liittyviä esineitä ja eläimiä. Kuorialueen itäpuolella on aatelisten haudoille omistettu krypta, ja lähellä sitä on Lunastajamme kuolleista nousua esittävä kuva. Tämä katakombi pitää suojassaan Sunilan ratsutilan isäntien, viimeisimpänä jalosukuisen Pohjois-Suomen laamannin Simon Lilliegrenin,²⁸ maalliset jäännökset. Hauta on rakennettu noin 80 vuotta sitten, kuten käy selvästi ilmi ovella olevasta kirjoituksesta, jossa on vuosiluku 1659 ja alkukirjaimet C. C. E. F.

Kuorin lattian alla on pienempiä kivetyksillä peitettyjä hautoja, joiden hautapylväistä voi lukea hautojen omistajien tosin vähemmän tunnettujen, nimiä.

§ 9 Flemingin hautamuistomerkki

Oikealla, lähellä pääalttaria sijaitsevassa ikonografiassa on kuvattuna Jerusalemin kaupunki ja pyhimmän Lunastajamme ristiinnaulitseminen; tämä maalaus samoin kuin pyhien kullatut kuvat vetävät kauempaa tulevien katseet puoleensa, puhumatta nyt pienemmistä figuureista, veistoksista, tarkoista ornamenteista ja kultakirjaimista, joilla tuo alue ja sen reunus on kauttaaltaan koristeltu. Omalla korkealla paikallaan on kuvattuna Kristus maailman Vapahtaja ympärillään enkelien ja Jumalan pyhien seurue seuraavan piirtokirjoituksen kera: *A mortuis resurrectio ad judicium* ("Kuolleista ylösnousemus tuomiolle"). Todellakin tämä huomattava vanhan maalaus- ja veistotaidon näyte antaa jo yksinään tälle pyhien asuinsijalle, vaikka muut kuvat sieltä puuttuisivat, suurta loistokkuutta. Se on loistava lahja eli vastalahja, jonka jo autuaasti edesmennyt kenraali Fleming eläissään lahjoitti kiitoksena vieraanvaraisuudesta, tai pikemminkin lepopaikasta, jonka läheltä kuvan alta pyhäkkö suo hänen luilleen. Sillä tässä kirkon osassa on näyttävästi esillä Flemingin hauta, mahtava, valkoisesta marmorista hohtava erittäin taidokkaasti tehty muistomerkki. Mitä tulee tämän rakennelman kokoon ja mahtavuuteen, en minä eikä kukaan muukaan helposti löydä vastaavaa hautamuistomerkkiä muualta. Olen varma, että se voittaa useimmat muut vieläpä runsaskätisesti koristellut muistomerkit sekä aiheen vaikuttavuudessa että myös materiaalin loistavassa ja harmonisessa esittelyssä.²⁹

Seuraavassa tarkastellaan yhtä esimerkkiä, joka kertoo hautamuistomerkkin taidokkaasta ja tarkasti suunnitellusta rakenteesta. Ylhäällä ikään kuin ruokailulavitsalla ovat sankarimme kenraali Flemingin ja hänen puolisonsa eloisat eläviltä, tai nukkuvilta, näyttävät veistoskuvat – tästä enemmän myöhemmin –; kenotafin alaosassa taas, avoimessa hauta-arkussa ovat kauhua herättävästi esillä rinnakkain miehen ja naisen jo mätänevät luurangot, joita madot ja muut pieneläimet nakertavat ja jyrsvät. Tuskinpa tosiaan mikään muu hautaveistos osoittaa yhdellä taidokkaasti tehdyllä kuvalla paremmin samalla kertaa ihmiselon käänneet ja muodonmuutoksen kukoistavasta mitä häpeällisimpään. Vihollisvallan aikana myös nuo Moskovan suurten joukkojen päälliköt kävivät usein tervehtimässä näitä pyhiä ovia toivossa, etteivät onnen suosissa unohtaisi ihmisen osaa ja joutuisi huomaamattaan tuhoon. Kun me katsomme tarkkaavasti tuota kuvaa ja näemme, mikä on oleva kiiltävän ihomme ja lihamme tila ja miten tämän maailman ilot ja nautinnot eivät enää miellytä, tulemme vakuuttuneiksi, että kaikki paisuva ja pöyhkeä on tuhoutuvaa. Myönnän, että tämän mainion monumentin koko kuvaukseen ei riitä vain kynä, vaan se ansaitsisi tulla kaiverretuksi vaskeen. Mutta kun ei ole minun tehtäväni eikä sovi minun köyhään asemaani huolehtia katoavista antikviteeteista vaan niiden, jotka ovat viran puolesta asetettu huolehtimaan isänmaan muistomerkkeistä, riittää kun suoritan velvollisuuteni isänmaatani kohtaan, miten voimieni mukaan tällä vaatimattomalla työllä kykenen. – Tuollaiselta siis tämä hauta eli kenotafi ensi silmäykseltä näytti. [KUVA]

Kun laskeudumme maanalaiseen holviin, toisin sanoen, vainajien asuinpaikkaan, siellä näemme kolme Flemingin suvun viimeistä leposijaa eli arkkua. Kaksi tammista ovat sankarimme vaimon ja tyttären arkut.³⁰ Niiden edessä kolmas muodoltaan arvokkaampi,

pinnaltaan kaksikerroksinen, sisältä sekin tammea ja ulkoa pronssinen, on koristeltu molemmin puolin lukuisilla kullatuilla sukuvaakunoilla. Molemmissa päissä ovat piirtokirjoitustekstit: pääpuolella on teksti *HENRIC FLEMMING, natus anno 1584, die 15 Augusti* ("Henrik Fleming, syntynyt vuonna 1584 elokuun 15. päivänä") ja jalkopäässä on kuvattuna pääkallo ja teksti *obiit anno 1650 die 7 Novembris* ("kuoli vuonna 1650 marraskuun 7. päivänä"). Viereisellä seinällä, keskellä ja yläosassa ovat esillä miekat, kypärä ja käsivarsisuojaukset ynnä haarniska sekä hautajais- ja triumfi-vaakunat, joissa kummassakin on omat kirjoituksensa.³¹ Suuremmissa vielä nykyään ehessä lipussa on seuraava korkea-arvoisen miehen ylistys kotimaisella kielellä: "*Kongl. Maj:ts och Sweriges rikes högtbetrodde man, fordrom Öfwerste och Gouverneur öfver Narven och Ingermanland, nu sidst Kongl. Krigsz råd i Stockholm, den ädle och wälborne HENRIC FLEMMING till Lehtis, Ekeby, Fagernäs, Isenhof, Tellista, Wademois och Lais i Lifland*". – Tällaisia lippuja ja vaakunoita oli tapana aiemmin enemmän kuin nykyään omistaa ja kuljettaa hautajaiskulkueissa.

Haudan ympärillä on tiiviinä kehänä värikkäästi maalattuja aitauksia ja hammaspiikeillä varustettuja kaivoja, joiden tarkoituksena on estää ryöstelyt. Hyvä osoitus siitä, kuinka erinomaiset välit tällä ylhäisellä miehellä ja hänen suvullaan oli seurakunnan palvelijoiden kanssa, on se, että hän omisti ja sijoitti kirkkoherralle professori Justanderille hautapaikan omansa ja omaistensa hautapaikan viereen.³²

§ 10 Suurmiehen elämä ja ansiot

Mutta Manan mailta, mikä on ihmissuvun pitkäaikaisin valtakunta, sopii palata ylös elävien asuntoihin, nimittäin temppelemme muihin pyhiin paikkoihin. Ennen kuin menemme pidemmälle, on kuitenkin aiheellista käsitellä muutamia sanoin Flemingin, kuolemattoman miehen, kuolematonta mainetta ja tekoja sekä aikakirjoja, jotka säilyttävät hänen muistonsa ikuisesti. Mitkä olivat hänen sukujuurensa ja millaisen jälkikasvun hän jätti, tällaisen sukutaulun esitämme selkeästi ja yksityiskohtaisesti, kun pääsemme lopuksi kuvaamaan Mynämäen kuuluisia ja oppineita sukuja.³³ Miehen maineesta puhuminen ei ole jäänyt yksin tuon haudan ja siellä olevan jäämistön varaan vaan tiedot löytyvät myös Ruotsin viime vuosisadan aikakirjoista; erityisesti Boeclerus³⁴ mainitsee Flemingin yhtenä Ruotsin sotajoukon kuuluisimmista nimistä kuningatar Kristiinan ajalta ja sanoo Flemingin harjoitettujen joukkojen ja huolella muodostettujen taisteluosastojen ansioksi, että Jämtlannilla on Ruotsin valtakunnassa tänään maineikas paikkansa. "Tämä suvultaan kuuluisa mies palveli vielä vanhana sotajoukoissa, sillä edellä mainitun sodan jälkeen (joka käytiin vuonna 1644 ja jonka rauhansopimus tehtiin pian seuraavana vuonna Brömsebrossa) hänellä ei ollut enää paljon elinaikaa jäljellä; hän jätti jälkeensä hyvin lahjakkaita poikia, jotka kykenivät kilpailemaan sotamiehuudessa isänsä kanssa ja pian olivat samanlaisissa korkeissa tehtävissä; näistä iän ja aseman perusteella ensimmäinen oli Erik Fleming, valtaneuvos ja vuorikollegion presidentti" – Näin Boeclerus.

§ 11 Saarnatuoli

Muusta jumalanpalvelukseen ja kirkkoon kuuluvasta varustelusta mainitsemme ensiksi kooltaan ja muodoltaan näyttävän saarnatuolin (*suggestus* eli *ambon*, kuten aiemmin kristityt sitä nimittivät). Tämä kulta- ja hopeakuvista kauttaaltaan välkkyvä tuoli on

sijoitettu lähes keskelle kirkkoa sen pylväsrivin viereen, johon holvikatto nojaa sisään tulijoista vasemmalle puolelle. Se on restauroitu heinäkuussa 1695 ja maalattu uudelleen erilaisilla väreillä. Kuvat, kukin omissa syvennyksissään, esittävät apostoleja ja heidän keskellään on Vapahtajamme³⁵ opettamassa seurueelleen, niin että koko kuva herättää seurakuntalaisissa hartautta ja uskon kilvoitusta myös muiden aistien välityksellä kuin mitä pappi takoo äänellään heidän mieleensä ja korviinsa.

Saarnatuolin yläpuolella kimaltelee pylvääseen kiinnitettynä kehänmuotoinen katos, jonka tehtävänä on ohjata saarnaajan sanojen ja puheen virtaa, jottei puhe pääsisi kirkon yläosissa puuroutumaan epäselväksi mutinaksi. Tuoli on sopivasti korotettu ylös lattiasta, jotta puhuja voi paremmin seurata seurakunnan käyttäytymistä ja kuulijat vastaavasti voivat kukin kuulla, miten heitä opetetaan ja ojennetaan. Niinpä, vaikka saarnatuoli on lähes upotettu yhteen pylvääseen, kuulijat voivat nähdä saarnaajan yhtä hyvin, istuivatpa he sivulaivoissa, keskiosassa tai kuorissa, ja pappi voi vain hieman päättään kääntelemällä nähdä kaikki kuulijansa ja ketkä astuvat sisään kirkkoon.

§ 12 Pyhät esineet ja astiat

Seuraavaksi on esiteltävä kirkon juhlamenojen ja toimitusten kaunistuksena esillä olevat pyhät esineet ja astiat. Niistä ovat näyttävimpiä holvikaarien alla riippuvat kullatusta pronssista taidokkaasti tehdyt neljä kynttiläkrunua: yksi niistä riippuu keskellä kuoria, toinen eteläkäytävässä ja kaksi on keskellä kirkkosalia antamassa mystistä valoa keskikäytävälle. Näistä kahdeksanhaaraisen kynttelikön on antanut lahjaksi Klaus Fleming, Henrikin poika Lehtisten tilan perijä; hän lahjoitti myös pienempiä kynttilänjalkoja, jotka ovat esillä ehtoollispöydän yllä, ja omisti ne omalle muistolleen kirkon pyhiä menoja varten. Rautainen vanhaa tekoa oleva seinäkynttelikkö on takaosassa pohjoissivustalla näyttämässä tietä kirkon kolmatta käytävää tuleville kullekin omalle koristelevyillä erotetulle paikalleen. Kussakin kynttelikössä on useita haaroja järjestettyinä allekkain riveihin. Kun mukaan lasketaan saarnatuolia, alttaria, pylväitä ja pappien istuimia valaisevat kynttilät, kirkossa on tavallisesti noin viisikymmentä kynttilää antamassa valoa pyhien toimitusten suorittamiselle. Nämä olivat halvemmassa metallista tehtyjä esineitä. Hopeiset esineet ovat niin käytöltään kuin hinnaltaankin huomattavasti arvokkaampia. Niistä ovat erityisen näyttäviä kaksi kalkkia ja lautasta.³⁶ Esineiden joukosta erottuu kaksi kannua, jotka poikkeavat toisistaan sekä kooltaan että taiteellisen näyttävyyden puolesta; toinen, jonka pinta on puhdasta kultaa, on hienoa vanhaa työtä ja niin kookas, että siihen mahtuu ehtoollisella aina yhden pöytävuoron viini. Nämä kaikki astiat ovat uskonlahjoja Flemingeilta, joiden nimi, esimerkiksi Henrik, ja kuuluisa sukunimi näkyvät kaiverrettuina kuhunkin lahjaesineeseen.³⁷

§ 13 Sakaristo ja sen vanhat ja uudemmat muistoesineet

Kuoriin liittyvä niin kutsuttu sakaristo (*sacrarium*, myös *secretaria* tai *aedicula saluatoria* ”vastaanottohuone”), on syytä mainita seuraavaksi, koska siellä säilytetään äsken mainittuja pyhiä esineitä. Lisäksi siellä ovat pyhät kirjat ja koodeksit, seurakunnan rahat, diptyykit ja tilikirjat, vyöt, symbaalit, stoolat, suitsukkeet ja muut alttarin ja kuorin varustukseen kuuluvat esineet. Huoneen syvennyksessä on lisäksi seurakunnan papiston yhteinen hauta ja ehtoollisviinin säilyttämiseen sopiva kellari. Jumalten ja jumalattarien, tavallisesti tammesta veistetyt kuvat, joita säilytetään

muinaismuistoina osaksi kirkon sisällä ja osaksi täällä sakaristossa, ovat ilmeisiä todisteita siitä, että paavinkirkon aikaiset esi-isämme olivat vielä epäjumalien ja kuvien palvojia. Uskonpuhdistuksen vuosisadan lopulla maassammekin oli monia, jotka halusivat hävittää täysin – tulella ja vedellä – kaikki paavin uskoon liittyvät kuvat ja esineet. Historiantietojemme puutteellisuus kertoo jo sinänsä siitä, kuinka paljon nuo kiihkoilijat sodassaan varjoja ja kuvia vastaan onnistuivat hävittämään Ruotsin kansan muinaista muistoa, vaikka monet kuvat olisi voitu varmasti säilyttää loukkaamatta kristinuskoa. Onneksi tuo viha ja kiihko eivät ole levinneet meille samassa mitassa. Toivottavasti vain voisimme olla varmoja, ettemme itse myöhemmin saamattomuuttamme jätä uudelleen ruosteen, pölyn ja lian turmeltaviksi ja sattuman varaan niitä erinomaisia vanhoja muistomerkkejä, jotka ovat selvinneet ajan vaurioilta ja vihollisjoukkojen ryöstelyiltä.³⁸

§ 14 Kellotorni ja kirkonkellot

Vanhastaan ennen kirkonkellojen käyttöä kristityt – kreikkalaiskatoliset vielä nykyäänkin – kutsuttiin kirkkoon kilpiä rämistelemällä ja puita kalistelemalla; tosin Suomessa tällainen käytäntö lakkasi heti alkuunsa, sillä onhan tunnettua, että täällä on totuttu käyttämään ja käytetään edelleen myös kotioloissa samantapaisia kelloja. Tehtäväni tosin ei ole nyt selvittää, milloin seuraavina vuosisatoina kirkon kellojen käyttö – tai jopa väärinkäyttö – tuli tavaksi, vaan tehtäväni on tässä tuoda esille, että kirkollamme on hienosta pronssista tehty kellokolmikko, joka kaikuvalla äänellään kutsuu kauempaakin seurakuntalaiset kirkollisiin toimituksiin.

Kirkonkellot ovat omassa erillisessä rakennuksessaan kirkon yhteydessä; korkeassa rakennuksessa on tasaisin välein ikkunat, joiden läpi voi katsella kelloja. Mitään tutkittua tietoa ei ole siitä, onko tapuli Naantalin Neitsyen tekoa, kuten yleensä kerrotaan, vai maalaisten tekemä. Oli asia miten oli, taitavasti rakennettu tapuli ei voi olla tavallisten kansanmiesten työtä.

Suurin kello painaa kaikkineen kahdeksan kippuntaa, kolmetoista leiviskää ja yhdeksän naulaa. Jos halutaan tietää kellojen ikä, niin tiedetään suurimmasta vain, että se tuhoutui perusteellisesti ja uusittiin vuonna 1617 ja, kun se uudelleen rikkoontui vuonna 1650, se uusittiin ja restauroitiin vanhaan käyttöönsä ja loistoonsa vuonna 1664. Tämän näyttävän lahjoituksen teki ja sen kustannukset maksoi edellä useaan otteeseen mainittu sotapäällikkö ja kenraali Lehtisten patruuna Fleming, tai ainakin hänen puolisonsa. Heidän uhraustensa ja lahjoitustensa jälkiä on luettavissa, nähtävissä ja ihailtavissa kaikkialla tämän kirkon käytännön tiloissa ja koristuksissa.

Suurimpaan kelloon on Raamatun sanojen ja Isä Jumalan kiitosten oheen kuvattu myös Pyhä Laurentius rautahalstarinsa kera – tämän pyhimyksen alkuaikojen seurakuntalaiset olivat pakanallisten tapojen mukaan asettaneet suojelijakseen –; kellossa on lisäksi kirjoitus; *HENRICH FLEMMING. FRU EBBA ERLANDS DOTTER BÅÅT. Holmiae me fundebat Johannes Meijer anno 1664* ("Henrik Flemingin vaimo Ebba Erlandintytär Båå". Tukholmassa minut valoi Johannes Meyer vuonna 1664").³⁹ Keskipokoinen kello on noin yhden kippunan ja viiden leiviskän painoinen; sen on valanut tänä vuonna Erik Näsman. Siinä ovat vain nykyisen kirkkoherran maisteri Lars Sackliniuksen sekä kappalaisen Gustaf Pacchaleniuksen ja apulaispapin Simon Forseliuksen nimet.

§ 15 Mietoisten kappelikirkko. Perustaminen ja rakentajan ylistys

Nämä tiedot saavat riittää emäkirkosta. Kirkon vuosijuhlasta on luettavissa myöhemmin kappaleessa 24 ja sen nooteissa. Nyt sopii edetä kertomaan seurakunnan kolmesta kappelikirkosta, jotka ovat Mietoinen, Hietämäki ja Karjala. Ensimmäisen paikan tässä kolmikossa saa syystäkin Mietoinen. Sama edellä mainittu Fleming rakennutti omalla kustannuksellaan tämän ylellisesti varustetun ja paljon työtä vaatineen kirkon lähelle Alasjoen rantaa. Pelastuksen vuonna 1641 laskettiin pyhäkön ensimmäiset perustukset. Monet luottaen vanhempiensa kertomaan ovat varmoja, että kirkko tuli valmiiksi kolme vuotta myöhemmin. Kuinka suuret lahjoitukset tämä suurenmoinen Suomen kansalainen antoi, ei vain seurakuntamme temppeleille vaan myös kaukana eri puolilla oleville kirkkoille, kuinka suuret kulut hän maksoi niiden perustamiseen, restaurointiin ja kaikenlaiseen koristamiseen, siitä kaikesta ovat ikuisesti kestävinä todisteina tämä Turun Katedraalikirkko, Viipurin kirkko, mahtava Jaakobin kirkko Tukholmassa, Taivassalon kirkko Varsinais-Suomessa ja edelleen Narvan pyhäkkö ja monet muut.

Johannes Ulvichius, aiemmin hyvin tunnettu rovasti Inkerinmaalla⁴⁰, halusi estää näiden kaikkien muiston häipymisen unohtumisen virran taa ja kirjoitti varsin hienon runon kiinnitettäväksi kirkkoon korkealle paikalle. Tämä taulu, joka on säilynyt meille ehyenä viime vuosisadalta, ansaitsee mielestämme tulla julkaistuksi kokonaisuudessaan tässä kirjoituksessamme, jotteivät kohtalon kolhut sitä tulevaisuudessa hävittäisi:

Efeson vahvasta vaskesta rakennettu Artemiksen temppeli on yksi maailman seitsemästä ihmeestä; sen lopulta hävitti polttamalla Herostratos saavuttaakseen siten ikuisen maineen. Pyhä kirja mainitsee ylistäen sadanpäämiehen, koska hän oli rakentanut israelilaisille temppelin, kuten kansan vanhimmat kertoivat Kristukselle Jumalalle. Ylistettävä on kuningas Salomonin hurskaus, koska hän rakennutti Jumalan temppelin, yhtä ylistettävä on sinun, Fleming, hurskautesi, jolla rakennat jumalan temppeleitä.⁴¹

Sinulla on Virmon kirkko, jonne vaunut tuovat sinut lähes hetkessä; mutta se ei ole ainoa hurskaan huolenpitosi kohde, eikä Turun, Narvan, Viipurin ja Taivassalon kirkot, jotka sinä koristit monilla tavoin; vaan vieläpä Tukholma, jonka Jaakobin kirkon varustit monilla lahjoituksilla, todistaa sinun hurskaudestasi.⁴²

Kuten sanoin, sinä, oi jalo patruuna, rakensit mahtavan Virmon kirkon suurin kustannuksin. Jos se ei ole, niin mikä sitten, todella uskonnollisen vakaumuksen ja rakkauden työ? Tästä sinulle on oleva ikuinen kunnia ja kiitos, jota eivät ikä ja aika tule sinulta viemään.

Paavin porukka moittii usein meitä, että olemme kylmiä jumalan palveluksessamme; itse he taas innolla palvovat monenlaisia pyhimysten kuvia ja pyhiä rakennuksia.⁴³ Sinä osoitat vääriksi tuon joukkion valheet rakentamalla jatkuvasti pyhäkköjä Kristukselle.

Palkitkoon Kristus sinun hurskauden työsi ja suokoon sinun elää vanhaksi kuin Nestor. Usko minua, Fleming, kun sinun luusi ovat hajonneet maaksi – tai mieluummin nousseet taivaisiin –, tämä

pyhäkkö on kertova hartaasta uskostasi, tämä hurskauden työ hurskaudestasi. Saakoot jäsenesi uusia voimia kuin nuori kotka käymään usein tässä temppelissä ja osoittamaan yhä enemmän ja enemmän hurskauttasi, kunnes sielusi nousee taivaisiin, jonne maineesi jo yltää. Johtakoon Kristus sinut temppelistä taivaiseen lehtoon, lausuen: Ota vastaan tämä hurskautesi takia.

Kunniataulussa on seuraava otsake:

Ylistysruno Virmon v. 1643 jKr. rakennetun kappelikirkon kunniaksi jalosukuiselle ja ylevälle Herra Henrik Flemingille, Lehtisten, Ekebyn ja Isenhofin isännälle jne., aiemmin Narvan ja Inkerinmaan herra kuvernöörille, nyttemmin Ruotsin Kuninkaallisen Majesteetin viisaalle valtaneuvokselle ja Suomen sotajoukkojen päällikölle, armollisimmalle Herralleen Joh. Ulvichius, aiemmin rovasti Inkerinmaalla.⁴⁴

Tuossa runossa kaikuvia on ääniä ja sanoja kauan sitten elämänsä eläneistä miehistä ja ne sanat julistavat edelleen sanomaansa palkkinauloilla marmoriin iskettyinä.⁴⁵ – Mutta palaan aiheeseeni. – Henrik Fleming ei nimittänyt kirkkoa Pyhän Henrikin mukaan. Hän ei nimittäin ryhtynyt sellaiseen henkilön nimen palvontaan, joka kyllä menneinä vuosisatoina on ollut varsin suosittua, kuten ovat esimerkiksi Pyhän Olavin kirkot tai Unkarissa Pyhän Kaarlen ja Pyhän Elisabethin kirkot; nehan ovat itse asiassa nimetty tämän päivän Rooman keisarin ja keisarinnan mukaan eikä minkään menneisyyden pyhimysten mukaan.⁴⁶ Hän ei siis halunnut tuollaisella nimen keksimisellä antaa aiheita luulla, että hän toivoo hurskaudestaan ihmisten joukossa saavansa kunnian tulla otetuksi pyhimysten joukkoon. Hän antoi mieluummin kirkolle nimen läheisen Mietoisten kylän mukaan, jotta hänen kuuluisa tekonsa antaisi mainetta tälle tuntemattomalle paikalle.

Nyt meidän aiheemme on kuitenkin tutkia kirkkoa molemmin puolin, sisältä ja ulkoa. Mitä tulee ulkopuoleen, kukkula, jolle tämä taidolla tehty kirkko rakennettiin, on lähellä Alasjokea, kuten edellä sanoin, noin puoli toista mailia pääkirkosta. Paikka on hyvin luonnonkaunis. Hautausmaan pohjoispuolella oleva kellotapuli on rakennettu palkeista ja laudoista kohoavan tornin muotoon. Siellä on kaksi samanlaista kelloa, muodoltaan ja kooltaan tavanmukaisia, mutta kun niitä soitetaan, kumu kuuluu kauas, elleivät tuulien tuiskut ja taivaan sateet sumenna ääntä. Niistä suuremman kellon ovat lahjoittaneet tähän käyttöön autuaasti kuollut Turun ja Porin läänin maaherra, Lorenz Creutz, Kasseritsin vapaaherra, ja hänen puolisonsa Ebba Maria Fleming, Lehtisten perijätär ja Kasseritsin vapaaherratar noin 60 vuotta sitten. Kello siis vihittiin käyttöön vuonna 1681. Pienemmän taas on valmistuttanut ja lahjoittanut sama Lehtisten, Yläneen, Sarvilahden, Ahvenkosken ja Saaren rouva vuonna 1674.⁴⁷

Kirkolla on suurehko puilla tuetulla maavallilla ympäröity hautausmaa. Portit tähän vainajien pyhäkköön ovat selkeästi näkyvillä, niin ettei kukaan voi valittaa joutuvansa suljetuksi yhteydestä vainajiinsa. Yksi portti on länteen, kaksi muuta päästävät tulijat sisään etelästä ja pohjoisesta.

§ 16 Kirkon sisätilat

Tällainen on paikka ulkopuolelta. Nyt jatkamme kuvaamaan kirkon sisätiloja. Kuori, josta vanhaan aikaan käytettiin nimeä *presbyterio*, on erotettu erinomaisen värikkäästi

maalatulla varsin näyttävällä aitauksella maallikkojen penkeistä. Astuttaessa sisään kirkkoon silmien eteen erottuu taitavasti valmistettu Vapahtajan krusifiksi.

Altтарin kaunistukseksi pyhitetyn taulun vanhat kuvat eivät myöskään petä odotuksia. Siinä ovat pyhien kuvat kauniisti esitettyinä eri puolilla ja niiden keskellä itse ristiinnaulittu Vapahtaja. Ettei sivistynyt vierailija kiirehtisi astumaan tähän kirkon pyhimpään paikkaan vailla hartautta, Ulvichius halusi muistuttaa häntä paikan pyhydestä ja arvokkuudesta seuraavalla kahden distikonin runolla:

*Tonkikoot Epikuroksen lauman jumalattomat porsaat lättinsä herkkuja,
Uskville on enemmän mieleen Herran alttari.
Kun nuo porsaat tungetaan yhteen Tuonelan karsinaan,
Uskovia taas odottaa kuoleman jälkeen taivaan lempeä loisto.*⁴⁸

Keskellä kuoria riippuu valtava Flemingien nimelle ja muistolle omistettu kultareunuksinen lippu, jossa on kullasta valmistettu vaakuna ja siitä erottuvat kirjoitettuna alkukirjaimet *H. F. ja til Lehtis etc. C. H. S. I. H.* sekä *anno 1643*.⁴⁹ Jätän tässä mainitsematta muut kuvat ja muistomerkit, joita riippuu kaikkialla seinillä.

Tähän pyhään temppeliin kuuluu lisäksi hieno kivistä rakennettu sakaristo. Nykyisen sakariston rakennuttaja hyvin ansioitunut lääninrovasti Lars Sacklinius, halusi että sakaristo muistuttaa mahdollisimman tarkasti ensimmäisen kirkon sakaristoa. Niinpä maan alla on kellari, jossa voidaan säilyttää ehtoollisviiniä raikkaana ja viileänä, ja vieressä krypta ja lisäksi hautapaikat kirkon uskollisille palvelijoille, jotka sanan opetuksella ja esimerkillään ovat osoittaneet pelastuksen tien laumalleen.

Erilaisin värein ja kuvien kaunistetusta saarnatuolista minulla ei ole muuta sanottavaa. *Fori*, meikäläisittäin *lehteri* eli parvi nuorten joukkoa varten on tämän kirkon sisään-tulon länsipuolella. Lehteri on hienosti ja kauniisti koristettu kuvilla, jotka kertovat monin tavoin pyhästä historiasta, uskosta ja hartaudesta. Siellä voit nähdä paratiisin eli Eedenin puutarhan ja monenlaisia puita sekä Aatamin ja Eevan ennen ja jälkeen syntiinlankeemuksen; näet myös Eevan ojentamassa miehelleen hedelmää, ihmissuvun tuhoa, ja näet puutarhan vartijan enkelin miekka kädessään tupesta ulos vedettynä. Muista kuvista, joita on runsaasti, en nyt puhu. Sisäpuolen katto on kauttaaltaan maalattu eri värein. Monihaaraiset kynttiläkruunut riippuvat katosta. Ja mitäpä puhuisin ikkunariveistä, joiden avulla meidän aikamme evankeliumin pyhä valo erottuu selkeästi paavien temppelien pimeydestä.

§ 17 Hietamäen kappeli

Aika ei ole jättänyt paljon kerrottavaa Hietamäen kappelista.⁵⁰ – Mutta, jottei ajan hammas söisi kaikkea, mikä on vielä säilynyt meille meidän ajallemme, haluan nyt heittää sille ikään kuin kakkuna suuhun tämän kertomuksen.

Kappeli, jonka nimi on yhdistetty kahdesta sanasta, ”hieta” ja ”mäki”, sijaitsee lähellä Ylösjoen rantaa. Samoista sanoista saa alkunsa myös Hietamäen kylän nimi. Milloin ensimmäinen kappeli on rakennettu ja kenen toimesta, siitä ei ole osannut kertoa kukaan, jolta olen asiaa tiedustellut. Vain se on varmaa, että ensimmäinen kirkko oli

rakennettu puusta. Muuten, koska kappelin alkuperä on tuntematon, monet haluavat syystä lukea sen tämän rannikkoseudun vanhimpiin pyhäkköihin.

Hietamäessä pidettiin ennen Mietoisten kappelikirkon rakentamista jumalanpalveluksia kaikkina juhlapäivinä. Mietoisten kirkon valmistuttua paikallinen kirkkoherra kuitenkin kielsi käyttämästä entiseen tapaan Hietamäen kirkkoa, jottei seurakunnan papeille koituisi kohtuuttomasti työtä; samoin hän kielsi lasten kastamisen siellä ja vainajien hautaamisen. Viimeinen, joka vastoin rovastin määräystä sai leposijan Hietamäen kirkkomaassa, oli talonpoika Johannes Antila Hietamäen kylästä. Tämä oli toiminut pitkään kappelin kirkonisäntänä ja vastustanut siinä toimessa rovastin määräyksiä; niinpä myös hänen kuoltuaan omaiset halusivat pitää kiinni hänen mielipiteestään ja hautasivat hänet kappelin läheisyyteen. Tästä syystä vainaja jäi kolmeksi vuodeksi siunaamatta. Lapset ja muut omaiset pitivät tätä häpeää tai ikään kuin kuolleen kirkosta erottamista vääränä ja kohtuuttomana ja valittivat siksi tästä kirkollisesta riidasta ensin piispalle ja sitten maalliselle oikeusviranomaiselle – mutta turhaan. Tietysti kappelin nykyinen surkea kunto ei olisikaan vastannut kyläläisten toiveita: katto on kauttaaltaan rikki, niin että sadevesi pääsee sisään, seinät ylhäältä alas lattiaan saakka lahonneet ja kirkkotarha, jonka piti olla aitauksella suojattu rauhallinen vainajien leposija, on nyt muuttunut tieksi ja likaisten elikoiden laitumeksi. Vain kaksi kirkonkelloa on jäljellä kirkon katolle nostettuina. Koskapa ne jo kerran on poistettu maallisen oikeuden käytöstä eikä niitä enää tarvita mihinkään uskonnollisiin menoihin, voidaan syystä sanoa, että ne ovat todella varsinaisia turhan pantteja. Tietysti joku voi väittää, että kirkon käytöstä poiston jälkeen kellot ovat muistuttamassa muinaisten pyhien palvelusmenojen mukaisesti, ettei kukaan saa enää ilman rangaistusta koskettaa tätä paikkaa.⁵¹

Jumalan sanaa on viimeiseksi tässä kappelissa julistanut nykyinen Mynämäen kappalainen Gustaf Pacchalenius vuonna 1731 apostolien Simonin ja Juudaan päivänä. Jaakon päivän markkinat, jotka aiemmin pidettiin kappelin lähellä, on nyt siirretty kylän alueelle ja talonpojat viettävät siellä vielä nykyäänkin kappelinsa muistojuhlaa, ikään kuin kirkon hautajaisia.

§ 18 Karjalan kappeli ja nimen alkuperä

Karjalan kirkko saa nimensä läheisestä Karjalan kylästä. Kylän nimen alkuperä näyttää olevan sana ”karja”, tai ehkä mieluummin Fornjotrin kolmas poika Kari, joka oli Fenningian alkuasukkaitten eli paimentolaisten kuningas, ikään kuin toinen Romulus. Ei myöskään ole poissuljettua, että Karjalan seudulta olisi tullut siirtolaisjoukko ja asettunut asumaan tälle paikalle. Kerrotaan myös, että Venäjän erämaissa olisi paikka nimeltä Karja. Sinne ylijumala Odin olisi muuttomatallaan rakennuttanut pyhäkön, joka muistuttaa Troijaan lähellä olevan Kaarian Zeus-temppeliä – mutta, onko tässä tarinassa perää, minä en osaa ratkaista.⁵²

Ensimmäisten kirkon rakentajien tarkoituksena oli pystyttää se Suojoen kylän sillan päässä olevalle mäelle. Siksi tuo mäki on vielä tänäänkin nimeltään Kirkkonummi. Mutta tuon ajan Karjalan kylän pakanat ryöstivät salaa mäelle kerätyt rakennuspuut ja rakensivat niistä viereiselle niitylle temppelin omia pakanallisia menojaan varten – näin kertoo sitkeä huhu. Kirkon perustamisen ajankohta ei ole enää tiedossa. Edellä mainittu

rovasti Lars Sacklinius rakennutti vuonna 1731 kappelin käyttöön ja sen kaunistukseksi uuden sakariston. Lisäksi hän hankki kirkonkellon kutsumaan väkeä koolle, ilmoittamaan pyhäpäivistä ja valittamaan kuolleita. Kello maksoi sata seitsemän hopeataaleria. Kirkon pyhiä astioita ja muuta esineistöä en esittele – siihen eivät riitä varani. Lopuksi mainitsen vain, että kappeliin on pääkirkosta noin 15 kilometrin matka. Siksi siellä ei pidetä säännöllisesti jumalanpalveluksia vaan vain harvakseltaan, aina kun papeille sopii tai muuten on välttämätöntä.

§ 19 Saaren kartano ja Saari-nimen alkuperä

Nyt olemme tarpeeksi viipyneet Mynämäen kirkkojen historian selvittämisessä. Jatkossa voimme toivottavasti olla lyhytsanaisempia. Mynämäen pitäjän aateliskartanoista kuuluisimmat ovat Saari ja Lehtinen, jotka antavat seurakunnalle ja seudulle merkittävää arvokkuutta ja näkyvyyttä.

Saaren kartano, joka kilpailee luonnon miellyttävyydessä ja sijainniltaan Elysiinin kenttien kanssa, on ollut monien mielestä Suomen muinaisten kuninkaitten palatsi, mistä on todisteena nimen etymologia ja paikan vanha kuuluisuus.

Selvittääkseni mahdollisimman hyvin skyytin kielen sanan ”saar” merkityksen, liitän tähän muistiinpanot, jotka koskevat esimieheni sanomalehtiluennon aihetta ”Saar-Lovis”:⁵³

Saarlouis'n linnoitus on epäilemättä saanut osan nimestään Saarlandin tai Saar-joen mukaan. Mutta millainen joki voi saada tällaisen nimen, ansaitsee huolellista tarkastelua, varsinkin meidän puoleltamme, jotka perustellusti uskomme, että tällaisten sanojen juuret tai alkuperä voidaan löytää meidän oman kielemme vanhasta muodosta. Todisteina ovat ne monenlaiset jäljet ja muistomerkit, joita skyyttien ja goottien kieli ja jopa gootit itse ovat vaelluksillaan jättäneet jälkeensä. Muuttuneen pintansa alta paljastettuina nämä merkit ovat selviä eivätkä voi johtaa harhaan – vaikka kuinka paljon Cluverius, Pretorius, Hartknock ja muut yrittävätkin todistella vastaan tyysin ja hennoin aseina. Latinan kielessä, joka syystä luetaan skyytin kielestä haarautuviin kielisiin, on vielä tänäänkin monia vanhoja pelkästään goottilaisia kansojen ja heimojen nimiä, joiden alku- tai loppuosana on ”saar”, ”seer” tai ”sir”. Koska tämä sana on varhaisina aikoina useimmissa kielissä tarkoittanut ”mahtavaa” tai ”suurta” miestä, joka on tehnyt alamaisistaan tottelevaisia ja nöyriä, sen merkitys on yhtäpitävä latinan sanan ”caesar” tai ”aesar” kanssa, jolla sanalla vanhat etruskit nimittivät ylintä herraa ja luoja. Sen mukaisesti Aragoniassa on paikka nimeltään Saragosta (Caesar Augusta), koska gootit pitivät valtaa siellä. Vastaavasti sanat ”saraseeni” ja ”sarmaatti” tarkoittavat mahtavaa miestä. Meidän kielessämme käytettiin maan päälliköistä tai herrasta (”fältherre”) muinoin nimitystä ”härsaar”, ”härseer” tai ”härsir” (näin todistaa Loccenius). Venäläisten suurruhtinas on vielä nykyäänkin ”tsaari”. Ja jokainen tietysti tietää, että Englannissa ja Ranskassa alamaiset kutsuvat kuninkaitaan nimellä ”sir”, jolla on sama merkitys kuin sanalla ”saar”. Myös Mustanmeren äärellä ylimmäinen ministeri, joka päättää suursulttaanin jälkeen seuraavaksi sodassa ja rauhassa, on nimeltään ”visiiri”; jopa meidän vanhat gööttiläisemme saagoissaan ja kivistä kirjoituksissaan käyttävät johtajista nimeä ”visiiri”. Ja nykyään meidän piireissämme, kuten kaikki tietänevät, on tapana ylistää joukosta erottuvaa ”mehiläisvaltion johtajaa” viisaaksi tai ”visiiriksi”. Täällä Suomessa sen

seurauksena, että suomalaiset ja ruotsalaiset ovat muinaisina aikoina asuneet täällä yhdessä, sana "saar" on monien hyvillä paikoilla sijaitsevien asutusten nimissä, kuten ovat esimerkiksi Saari, Saaris, Odensaari, Hermansaari, Saramäki jne. Lisäksi tämä Varsinais-Suomi (Fenningia haec nostra proprie sic dicta) – erotuksena muista Suurruhtinaskunnan maakunnista, Savosta, Uusimaasta, Karjalasta, Hämeestä ja Pohjanmaasta – on nimeltään Suomensaari "Finska Herradömet". Tämä on mielestämme merkittävä todiste sille, että pakanallisina aikoina täällä Turun ympäristössä on ollut Suomen kuninkaan asuinpaikka. Asia on selitetty perusteellisemmin äskettäisessä Pyhää Henrikiä koskevassa väitöksessä, niin että siinä ei ole mitään epäiltävää. Samoin on todistettu, että tataarikansa tseremissit on saanut nimensä suomen sanoista "saar" ja "mies" ("herr-man"). Myös edesmennyt kirjastonhoitaja ja asessori Brenner kirjeessään piispa Benzeliukselle kertoo, että tseremissit ovat lainanneet monia sanoja suomesta, jopa sanan "jumala".⁵⁴

Veljeni Matthias Hallenius ainakin pitää todennäköisenä selitystä, että Saari on muinaisten kuninkaitten palatsi. Lähialueen ja läheisten kylien vielä käytössä olevista paikannimistä voidaan perustellusti päätellä, että täällä on muinoin ollut ruhtinasvaltaan liittyviä laitoksia. Väitöskirjassaan "Pohjoisesta Suomesta" veljeni luettelee lukuisia tällaisia paikannimiä ja osoittaa, että ne tuskin ovat sattumalta ja täysin vailla aihetta pysyneet paikkojensa niminä vaan että nimet kertovat täällä asuneitten tavoista tai merkittävistä tapahtumista. Niiden kanssa eivät myöskään ole ristiriidassa tämän alueen muinaishistorian tutkimuksen löydökset ja tiedot. Tuohon nimien ja sanojen luetteloon, joka tuo mieleemme kuvan Saaren muinaisesta kuningashovista, saanen minäkin puolestani liittää vähäisenä lisänä seuraavat nimet: Kuningas, Astiala (ruotsiksi "fatebur"), Kukola ja Mulli. Eivätkö nämä nimet kerro, että siellä on muinoin ollut härkätalli ja kaikkea muuta hovin ylläpitoon tarvittavaa?⁵⁵

Jos kaikkia noita merkityksellisiä sanoja pidettäisiin merkityksettöminä ja jos niin monien yhteen suuntaan viittaavien termien kasauma olisi vain sattumaa, niin olen varma, että samanlaisia sattumanvaraisesti annettujen nimien järjestelmiä löytyisi muualtakin. Tämä on asia, jota en usko voitavan selittää esimerkeillä, sen paremmin kuin kukaan Epikuroksen filosofian kannattaja voi todistaa maailmankaikkeuden syntyneen atomien sattumanvaraisesta yhteen kasautumisesta. Mutta jos kaikki vanhaan kuninkaalliseen hoviin viittaavat todisteet puuttuisivatkin, paikan luonnonlaatu puhuu puolestaan: paikka voittaa lähes kaikki muut Suomen paikkakunnat luonnon antien nautittavuuden ja viehättävyyden puolesta. Lehdot, niityt, lähteet, kukka- ja puuistutukset, jotka loistavina kattavat laajalti koko alueen, nämä kaikki vakuuttavat, että paikka ei ole arvoton kuninkaalliselle hoville vaan pikemminkin luonnostaan siihen tehtävään tarkoitettu.

Vuonna 1646 elokuun 20. päivänä tämä kuninkaankartano yhdessä Perniön Pyhäjoen latokartanon kanssa, mukaan lukien kummankin kartanon talonpoikien tilat, joiden verotusarvo yhdessä oli 2491 taaleria, tuli kirkkoruhtinaan,⁵⁶ kreivi Kustaa Kustaanpojan ja hänen jälkeläistensä omaisuudeksi lisäyksenä Vaasaporin kreivikunnan läänitykseen. Sen jälkeen vuoden 1681 isossa reduktiossa – neuvoston päätös 12. tammikuuta –, jolloin aatelisten kuninkailta saama omaisuus palautettiin valtion omistukseen, tämä laaja hallintoalue tuli veronalaiseksi kruunulle.⁵⁷ Kuinka hienot nämä aiemmat rakennukset olivat, miltä ne näyttivät ja millainen oli kartanon varustelu,

ohitan kaiken tämän, koska aikalaisemme eivät enää muista niitä ja toisaalta minun ei ole ollut mahdollista tutkia sellaisia asiakirjoja, joista voisi saada tarkempaa tietoa vanhasta kartanosta. Se on varmaa, että nykyinen rakennuskompleksi on suurimmaksi osaksi meidän aikamme työtä ja erityisesti jalosukuisen vapaaherran kenraalimajurin ratsuväen pataljoonan komentajan Philip Örnstedtin anteliaisuuden ja toimeliaisuuden tulosta. Tämä loisteliias rakennus on nimittäin määrätty hänen korkean tehtävänsä virkataloksi.⁵⁸ Minun tehtäväni ei kuulu kertoa kaikista niistä muistamisen arvoisista urotöistä, jotka hän teki karoliiniarmeijan sotilaana ja päällikkönä. Tämän kuuluisan miehen työt antavat traagisen ja todellisen kuvan hänen omasta ajastaan ja sodista ja erityisesti Pultavan taistelusta, jossa hän osoitti esimerkillisen miehuutensa. Vaikka hän itse eläissään haluaisi julkaista sen kuvauksen ja niin estää sitä joutumasta jälkimaailman unohtamaksi, hänen isänmaan rakkautensa ja luotettavat historian kirjat riittävät kyllä antamaan saman kunnioittavan todistuksen hänen teoistaan. Saaren kartano on kiitollinen tälle herralleen siitä, että se lähes tuhoutuneesta ja pelloiltaan köyhtyneestä tilasta on nyt kunnostettu perusteellisesti ja pellot saatettu tuottamaan viljaa ja rehua; ja vieläpä pahasti tulipalojen turmelema päärakennus on hänen anteliaisuudellaan ja huolenpidollaan uusittu aiempaa hienommaksi ja suuremmaksi.

§ 20 Lehtisten ratsutila

Lähellä Saaren kartanoa, sen eteläpuolella samalla tasangolla on naapurina Lehtisten ratsutila. Näköalaa tilojen välillä eivät häiritse metsien tai kalliomäkien epätasaisuudet vaan kartanoitten rajana ovat kaunis peltoaukea ja edellä mainittu Alasjoki. Joki, jonka molemmiin puolin ovat tilojen rajapyykkit, virtaa mutkittelematta läheiseen lahteen. Kuten äsken mainittu Saaren tila, myös tämä Lehtisten tila on luontonsa puolesta miellyttävä ja kaunis. Ja jos jotain luonnon anneista ehkä näyttäisi puutuvan, sen korvaa ja tekee täydelliseksi tilan omistajien toimeliaisuus.

Lehtisten tila muodostettiin Tirolan, Uhlun, Rantavakkisten ja Kaskisten kylien verovapaista maista 16. vuosisadan lopulla, jolloin se nousi siihen korkeaan ja täydelliseen ratsutilan (säteri) asemaan, joka sillä tällä hetkellä on.⁵⁹ – Ratsutilan perustamista ja sen historiaa koskevat tiedot on meille ystävällisesti välittänyt lääninkamreeri, korkea-arvoinen herra Johan Svahn. Esitämme hänelle tässä kaikesta vaivannäöstään julkiset kiitokset. – Palataksemme kartanon esittelyyn, Saaren kartanoon verrattuna Lehtisissä on se erikoista, että kun edellinen muodostuu puisista – tosin taidolla tehdyistä – rakennuksista, tämän kartanon talojen korkealle kohoavat seinät muodostuvat palkkiliitoksin kiinnitetyistä kivistä. Kartanolinnan rakennutti ja saattoi viimeisteltyyn loistoon sen isäntä kenraali Henrik Fleming, jonka anteliaan ja hienon rakennustyön muistomerkkejä on nähtävissä vielä runsaasti muuallakin eri puolilla valtakuntaa. Jospa hänenkin jälkeensä kohtalo olisi suonut ja aika sallinut jatkaa ainakin osittain vastaavaa kotimaan kaunistamiseen omistautunutta anteliasta rakennustoimintaa. Silloin olisi varmasti käynyt niin, ettei tuo linnaa muistuttava monista saleista ja huoneista koostunut, kolmitorninen, lukuisten ikkuna-aukkojen kaunistama hienosti rakennettu palatsi ammottaisi tänään lähes raunioksi muuttuneena. Tämän vanhan palatsin viereen on nyt äskettäin rakennettu toinen näyttävä – ei samanlainen eikä yhtä kookas – rakennus. Sen rakentamisesta on huolehtinut laamanni Carl Lillienstierna, joka nyt toimii Lybeckerin suvun alaikäisten isäntien⁶⁰ huoltajana ja asianhoitajana. Kun hän tuomarin virassaan ja muussa toimessaan yleensä onnistuu

odotusten mukaisesti, niin hän varmasti löytää helposti keinot toteuttaa myös suunnitelmansa kaunistaa tätä Suomemme maisemaa.

§ 21 Ruhtinas Golitsynin venäläisvalta

Yhä uudestaan on pakko palata aikaan, jolloin Mynämäkemme oli venäläisten sotilaitten vallassa. Saatoimme jo aiemmin todeta, että seutumme mainio sijainti ja erinomainen kauneus ei tehnyt vaikutusta vain asukkaisiin itseensä, vaan myös moskovaalaisten sotajoukon päällikköihin ja erityisesti ylipäällikköön Mihail Golitsyniin, joka mieltyi harvinaisen syvästi tähän paikkaan ja sijoitti siksi sotaleirinsä Mynämäen alueelle. Niinpä koko tuon ajan, jolloin tuhoisa sota hävitti Suomea, Mynämäen asukkaat saivat nähdä vihollisjoukkoja, jotka olivat leiriytyneet heidän alueilleen tavallista pidemmäksi ajaksi, ryöstelemässä niityillä, pelloilla, metsiköissä ja kaikkialla, kuten jo edellä asiasta lyhyesti muistutimme. Kaikki se, minkä minä pienenä poikana tuolloin näin kyläläisten kärsivän, on painunut syvälle mieleeni.⁶¹

Vuonna 1713 Antin päivänä ratsuväen majuri Karl Alexander Anitškov ja kasakkakapteeni Alexander Stephan Kalmitsov tulivat ensimmäisinä Pohjanmaalta näille seuduille mukanaan voittoisan päällikön yleiskäsky ja asettuivat tänne joukkoineen talvileiriin; päälliköt itse asustivat pappilassa. Kun ratsuväen ja jalkaväen osastojen päälliköt olivat julistaneet tämän käskyn kylissä ja taloissa ja joukko-osastoissa, silloin heti kasakkajoukkioit ryntäsivät kaikkialta ryöstelemään ja suuremmalla joukolla kuin hevoset ja miehet tarvitsisivat paaluttamaan maata laidunmaaksi ja leiriksi, ettei heitä voisi helposti yllättää väijytyksistä. Metsästykseseen sopivia paikkoja he lisäksi löysivät lehdoista ja metsiköistä. Joukkojen ylipäällikkö Golitsyn tosin yritti useaan kertaan alipäällikköjensä kautta hillitä metsästysretkiä kaupungista tänne. Kaikki oli kuitenkin omiaan houkuttelemaan nautintoihin ja rikkomuksiin. Asukkaille se merkitsi taakkaa ja sortoa. Olen varma, että yhdeksän vuoden sorto olisi lannistanut kaikki Suomemme asukkaat, ellei sotilaiden raakuuksiin ja väkivaltaan olisi tuonut lievitystä itsensä ylipäällikkö Golitsynin maltillisuus, tasapuolisuus ja viholliseksi tavallista suurempi lempeys. Kansamme tulee kyllä julistamaan tämän maineikkaan miehen niin rauhan kuin sodan aikaisia sankaritekoja. Kun meidät suomalaiset sodan hävittyämme olisi surmattu, me selvisimme hengissä tämän ruhtinaan, vaikka vihollisen, lempeyden avulla. Siksi me tulemme muistamaan häntä monin kunnianosoituksin ja jälkipolvet, jos heitä on, ylistävät aikakirjoissaan häntä täydestä syystä.

§ 22 Vuoret, linnakkeet ja muistomerkit

Pitäjämme erämaissa, tai sanoakseni, asumattomilla alueilla näkyy verraten korkeita vuoria. Niiden kaikkien joukosta erottuu *Linnavuori* (latinaksi *mons arcis*). Vuoren reunoja voisi kutsua ”sääkalenteriksi” näkövaikutelman perusteella: jos ne ovat seesteiset, ne ennustavat miellyttävää säätä; pilviset taas kosteutta ja sateita. Itse vuoren huipulla Mielismäen kylän lähellä oli ennen – samantapainen kuin monilla muilla paikoilla – eräänlainen puista kasattu⁶² kirkkoa muistuttava rakennus, josta vaskikellon ääni kajahti maalle, aina kun jokin vihollisjoukko ilmestyi näkyviin.

Juutinvuori, joka kohoaa Palolaisten ja Tammiston kylien välissä, ei ole muistettava niinkään koostaan kuin nimestään. Sen nimi johtuu tanskalaisista, jotka muinoin

useamman kerran hyökkäsivät Suomeen ja aikoivat – niin arvellaan – vallata ja miehittää alueemme. Tanskalaisten eli juuttien muinaisesta miehitysvallasta, joka ei ollut kovinkaan mieluista tai onnellista aikaa asukkaille, kertovat muun muassa seuraavat nimet: Juutin kangas, Juutin lähde, joka sijaitsee lähellä Tursunperän peltoja, ja Juutin haudat, jotka tunnistaa kiviroykkiöistä, sekä näiden lähellä sijaitseva Voiton niittu.

Kerrotaan, että tanskalaiset laskivat maihin Saaren ja Lehtisten tilojen alapuolella ja järjestettyään rintaman välissä olevalle kentälle iskivät yhteen suomalaisten kanssa: tästä olisi saanut nimensä niityllä vielä nykyäänkin virtaava *Juutin oja*. Täältä kerrotaan tanskalaisten vetäytyneen vuoren juurelle Huolinselän kentälle ja järjestäneen uudelleen sinne rintaman. Tämän taistelun paikalliset muistavat erittäin hyvin. Kun taistelu sujui meikäläisiltä kehnosti, tanskalaiset alkoivat kutsua pakomatkalta kotiin Tammiston kylän parempisukuisia neitoja meidän kielellämme: ”Maisa, Kaisa, tule kotia; jo Jumala Jutin vei, Pyhä Henki pyssyn miehet”.⁶³ Tässä tarinassa on mielestäni tuskin mitään perää. Minä kerron vain niiden kertomaa, jotka pitävät kaikkea mahdollisimman tarunomaista ikään kuin oraakkelin lausumana totuutena. Sen verran sanon kuitenkin, että jos tarinat eivät selkeästi ole siellä täällä majoilleiden munkkien keksimiä, niin ainakin perimätieto fennien kuninkaan ja tanskalaisen Gramuksen välisestä alueriidasta on lisäilty ja pahasti turmeltunut. Albert Krantz nimittäin kertoo Saxo Grammaticukselta tarinan, että Gramus ihastui naisten huoneessa näkemäänsä fennien kuninkaan tyttäreeseen niin syvästi, että valat vannoin lupasi sopia riidan isän kanssa, jos saisi tyttären puolisoikseen.⁶⁴ Tällainen on minun olettamukseni Tammiston tanskalaisista ja fenneistä. En pistä itsepäisesti vastaan, jos jotkut onnistuvat löytämään parempia selityksiä ja pitävät mieluummin edelleen kiinni olettamuksesta, että tarinat perustuisivat kuningas Olavi Paksun, ruteenien Oton tai muiden vastaavien argonauttien Suomeen tekemiin ryöstöretkiin. Näitä tarinoita on mm. Snorre Sturlusonin Pyhän Olavin elämäkerrassa. Merirosvoista ja tanskalaisista, jotka aiheuttivat Suomen kristityille kärsimyksiä useampaan otteeseen, ja urheista maamme kansalaisista, jotka puolustivat urheasti kotimaatamme, voi lukea esimerkiksi Paavali Juustenin Piispainkronikasta, Hemming Gadhin Tanskalaisten syytepuheesta tai Stephaniuksen nooteista Saxo Grammaticuksen editioon. Myös tanskalaiset itse myöntävät, että heillä oli vanha tapa tehdä ryöstöretkiä naapurikansojen alueille.

Varjagien vuoren eli *Varkain vuoren* onkaloissa ja kaivannoissa kerrotaan muinoin varkaitten ja muitten ryöstelemällä elävien pitäneen asuinpaikkojansa. Noin stadionin päässä täältä on laakso, molemmista päistä pyöreänmuotoinen lakea nurmikkokenttä. Asukkaat kutsuvat paikkaa nimellä *Killanketo* (ruotsiksi ”heden dans”). Täällä pitivät pakanalliset esi-isämme juhlapäivinä kisoja, joissa nuorten poikien ja tyttöjen piirin keskellä jo täysi-ikäisiksi tulleet nuoret miehet kisailivat harjoittaen ruumistaan ja jäseniään sotapalvelusta varten. Kisalajeina olivat juoksu, pituushyppy ja pallonheitto sekä eräänlainen hyppylauta (*petaurum*), jonka päällä kisailijat liikkuvat ylös ja alas.⁶⁵ Näistä tavoista, joilla pohjoisten kansojen asukkaat muinoin harjoittivat kehonhallintaa ja voimistivat jäseniään, antavat arvokasta lisätietoa Olaus Magnus Pohjosten kansojen historiassaan ja Stephanius Saxo Grammaticuksen kommentaarissaan.

Haagan kylän läpi Yläneelle vievän tien varrella on vuori nimeltään *Flemingin pöytä*.⁶⁶ Kerrotaan, että jalosukuinen herra Henrik Fleming aina matkatessaan Lehtisistä

Yläneelle pysähtyi täällä palvelijointensa ja muun matkaseurueen kanssa taolle ruokailemaan ja lepuuttamaan hevosiaan. Laaja ja tasainen vuori on kauttaaltaan kauniitten nurmikkojen ja pensaikkojen peittämä. Kansa tietää kertoa, että kun pitäjien raja määriteltiin, Fleming antoi pystyttää tänne sileistä kivistä pöydän ja tuoda sen ympärille kaksitoista kivistä tehtyä istuinta; virkamiehet istuivat sitten näille tuoleille tekemään päätöstä pitäjien rajasta. Pöytä ja tuolit ovat vieläkin samalla paikalla entisessä muodossaan, ja mikäli julkeus ja huolimattomuus eivät hävitä tätä edellisen vuosisadan muistomerkkiä, kivet tulevat jatkuvasti ylistämään Flemingin nimeä ja kertomaan hänen ansioistaan.

Samalla alueella on toinen vuori nimeltään *Munkkein riita*, toiselta nimeltään Munkkein luola. Kerrotaan, että kaksi munkkia olisi siellä käynyt kaksintaisteluun ja kohdannut rohkeasti kuoleman uhrialttarin äärellä. Paikalla on vieläkin nähtävillä ristinmuotoinen muistomerkki kertomassa munkkien sankarillisesta uskosta ja tasaväkisestä taistelusta. – Paavin kirkon päätöksissä on erityinen määräys pappien kaksintaisteluista ja keskinäisestä toistensa surmaamisesta. Sopii toisin ihmetellä, kuinka hyvin tällaiset tavat ja säädökset sopivat yhteen apostolisen uskon kanssa.⁶⁷

Isomäenvuoren lähellä uskotaan olleen muinoin metsän jumaluuksien pyhäkkö, vanhojen suomalaisten ”hiisien kirkko”, koska paikalta löytyy kiviröykkiö, jossa kivet ovat sellaisessa järjestyksessä kuin yleensä pakanallisissa palvontapaikoissa. Ohitan vähemmän tunnetut mäet. Maininnan ansaitsee ainoastaan se, että ei vain yhdellä paikalla vaan siellä täällä useammilla korkeammilla pitäjän paikoilla voidaan nähdä kivisiä pöytiä, joiden ympärillä on aina kaksitoista kivistä istuinta. Erityisesti Parsilan kylän lähellä *Kuningas Kalmarin vuorella* sekä pienen matkan päässä valtatiestä, joka vie Laitilan pitäjään päin, on säilynyt meidän ajallemme tuollaisia muinaisia muistomerkkejä. Samaan muistomerkkiryhmään voitaneen liittää myös *Punanummen* kukkulalla sijaitseva vastaavannäköinen valtava kiviröykkiö. Ovatko nämä kivikasat muinaisten pakanoiden oikeudenkäyntipaikkoja vai puolustusmuureja vihollisten ylläkköhyökkäyksiä vastaan, siitä saavat lausua mielipiteensä ne, jotka ovat tutkineet asiaa minua paremmin. Ruotsin maakuntien vanhoista kansankokouksista (”hundaring”) ja linnakkeista on tietoa Ruotsin historian kirjoissa ja erityisesti Johan Locceniuksen Ruotsin muinaismuistomerkkejä käsittelevässä teoksessa. Tässä yhteydessä ansaitsee myös maininnan Johannes Reftelius vanhemman oppinut Uppsalassa julkaistu ruotsalaisten vanhaa oikeuslaitosta koskeva väitöskirja.⁶⁸

Mynämäen muistomerkkien esittelyni perustuu paitsi paikalla tehtyihin havaintoihin myös vanhaan perimätietoon. Tässä kaikessa ovat minua suuresti auttaneet herrat Jacob Leistenius ja Lars Laurinus. Edellinen on nykyään Mietoisten kappalainen ja jälkimmäinen on pappina Pohjanmaalla. Leistenius on kirjoittaessaan seurakuntansa historiaa antanut samalla minulle auliisti huolella kerättyä tietoaaineistoa. Laurinus on tehnyt hyvin uskollista ja perinpohjaista muinaishistorian tutkimusta ja antanut samalla minulle tilanteen tullen apua sekä innostanut merkittävästi minua työssäni.

§ 23 Tursunperä ja muut janoiset lähteet

Kaunistaessaan maan pinnalta tätä seutua monenlaisilla hyödyllisillä ja viehättävillä keinoilla luonto on lähes leikkisästi toteuttanut taiteellista vapauttaan, kuten edellä jo

osoitimme monilla esimerkeillä. Samaa ihmeellistä taiteellista työtä tuo kaikkeuden luova henki osoittaa muiden luonnon ilmiöiden ohessa myös maanalaisissa rakennelmissa. Siitä on kaikkein merkittävimpänä todisteena *Tursunperän lähde*, joka toisinaan pulppuaa tavallista runsaammasta vedestä ja toisinaan taas on täysin kuiva. Lähde on lähellä maantietä hiekkatasangolla ja se näyttää matkivan meren nousu- ja laskuvettä, tosin ihmeellisen epäsäännöllisesti. Sillä se ei nouse ja laske säännöllisin välein vuodenaikojen, kuukausien tai tuntien mukaan, vaan se joskus puolen vuoden välein, joskus lyhyemmin välein joko täyttyy vedestä tai kuivuu. Kaikki tietävät, että munkit ovat kehittäneet lähteistä monenlaisia tarinoita ja taikauskon aiheita. Siksi minä ryhtyessäni kuvaamaan tämän lähteen luonnetta, välttääkseni aiheellisen moitteen liiallisesta hyväuskoisuudesta, en tyytynyt luottamaan vain omiin havaintoihini vaan kutsuin luotettavaksi asiantuntijaksi kunnianarvoisen herra Anders Monseenin.⁶⁹ Hän selitti minulle lähettämässään kirjeessä monivuotisiin havaintoihin perustuvaa näkemystään lähteen ominaisuuksista. Kirjeessään hän sanoo, että Satakunnassa Kokemäen kartanon kellarissa olisi ollut samanlainen lähde: veden vuorotellessa lähde tulvii siellä pinnan yli, täällä meillä taas vesi katoaa maan alle, ja edelleen kun sikäläinen lähde kuivuu, meillä Mynämäellä se tulvii ympärillä olevalle maalle ja kosteuttaa sen. Lisäksi hän sanoo maalaisten ja muidenkin havainneen, että kun täläläinen lähde pitää vetensä maan alla tavallista pitempään, se ennustaa katovuotta, mutta jos lähde tulvii vuolaana ja pitkään, se ennustaa rehevää viljaa ja runsasta vuoden tuloa.

Kokemäen lähteen veden leikittelevästä liikkeestä, joka on suunnaltaan ja vaikutukseltaan päinvastaista kuin täällä Mynämäellä, kertoo taas Kokemäen kirkkoherra Nils Tolpo väitökseni esimiehelle äskettäin lähettämässään kirjeessä seuraavaa: ”Kiällan, *novellam*, som berättas hafwa gemenskap med den i Wirmå wid landsvägen belägen, är i Cumå gårds kiällare til finnades, whilken torckat wissa tyder ut, så watn öfweflödar i Wirmå, och hålles för teckn af misswäxt, när thenne i Cumå gård mycket öfwerflöder.”⁷⁰ Onko tämä äiti maan tiettyihin vuodenaikoihin sattuva maanalainen leikkittely luonnon erikoisominaisuus, jonka tarkoituksena on säädellä maan kuivuutta ja kosteutta, vai onko tässä kyse maanalaisista luolista ja kanaaleista, jotka aina erilaisen rakenteensa ja kokonsa takia aiheuttavat joko veden nousun ja tulvinnan tai veden laskun ja kuivuuden? Tämän jätän luonnontieteen asiantuntijoiden tutkittavaksi. Tässä yhteydessä kannattaa mainita kuuluisan Urban Hjärnen ”nälkälähteitä” (hungerkällor) koskevat tutkimukset. Lisäksi Kopparbergetin aluetta koskevassa Uppsalan väitöskirjassa mainitaan Taalainmaalta samanlaisia lähteitä, joista kirjoittajat käyttävät nimitystä ”säälähteet” (väderkällor).⁷¹

§ 24–26 Kauppa, merenkulku, käsityöt, tehtaat ja työpajat

Vuonna 1646 kuningatar Kristiinan määräyksestä Mynämäki liitettiin yhdessä Vehmaan, Uudenkirjon, Laitilan, Nousiaisten, Lemun ja eräiden muiden alueiden kanssa Uuteenkaupunkiin kreivi Kustaa Kustaanpojan kreivikunnan läänityksiin. – Jätän nyt pelkälle maininnalle aikaisemmat alueen läänitykset, kuten ruhtinas Pentin, Birger Jaarlin pojan, ja kuningas Juhana III:n, joka hallitsi lähes koko Suomea. Kustaa Kustaanpojan läänitykseen olen jo viitannut edellä Saaren kartanon yhteydessä.

Vuodesta 1634 aina Saksan sodan loppuun saakka kaikkiaan neljäntoista vuoden ajan kuninkaallinen prinssi Kustaa Kustaanpoika oli Osnabrückin hiippakunnan kirkollinen johtaja. Vasta 15-vuotiaana hän oli pitänyt Lutherin yliopiston kateederilta ylistyspuheen isänsä Ruotsin kuninkaan Kustaa II Aadolfin kunniaksi, kun tämä Leipzigissa Saksan oikeuskoisten puolustajana oli voittanut katolisten liigan joukot. Nuoren miehen innolla pitämä puhe oli samalla myös erinomaista oppineisuutta osoittava opinnäyte. – August Buchnerin Wittenbergin yliopiston akateemisia ohjelmia sisältävästä julkaisusta löytyy kutsu kuulemaan tätä puhetta.

Kaikkien tuntema tarina lisäksi on, että hän olisi antanut näytteen sotilaskunnostaan täällä Saaren kartanon alapuolella olevalla kentällä, jossa hän olisi ratkaissut rajakiistan vanhan sotaveteraanin kanssa aseiden vanhojen Skandinavian ja Saksan sankarien tapojen mukaan; mutta uskoisin, että tarinassa on suurin osa kansan turhamaisuutta ja kateutta ja tuskin ollenkaan totta. Vuonna 1646 hänet siis korotettiin kreiviksi ja hänelle annettiin lupa valita Uuteenkaupunkiin keskittyvän kreivikuntansa alueelta sopiva paikka, jonne hän rakentaisi linnan hovilleen. Linnan nimeksi tuli Vaasapori, jolla nimellä jälki-maailma muistaa myös hänen kreivikuntansa.

Mynämäellä ja muilla edellä mainituilla pitäjillä oli ennen Uudenkaupungin perustamista vanha vapaa purjehdusoikeus ja sen perusteella maalaispitäjien asukkaat, kuten nykyään kaupungin porvarit, kuljettivat puuastioita ja muita kauppatavaroita ulkomaille ja kaikkiin kuningaskuntamme merenrantakaupunkeihin. Maalaiset harjoittivat kaupankäyntiä vanhastaan myös keskenään, niin että eri pitäjien asukkaat kokoontuivat joka lauantai markkinoille Uudenkirkon pitäjän Männäisten kylään. Markkinoilta maalaiset saivat merkittävän lisän kotitaloutensa tuloihin. Siksi säännöllisen maaveron lisäksi säädettiin kaikille uusi kauppaan perustuva vero: sen mukaan jokainen talonpoika maksoi yhtä kokonaista manttaalina kohti kahdeksan hopeataaleria veroa vuosittaisista kirjatuloista ja kirjaamattomista tuloistaan eräänlaisen tilinpidon tai mieluummin ohjekirjan mukaisesti.

Tuo aika oli suotuisaa ja taloudellisesti edullista maanviljelijöille, koska mitkään sodat eivät häirinneet rauhallista elämänmenoa. Viljasta ja ruoasta ei ollut puutetta, tuopin ulkomaista olutta, esimerkiksi Rostockista tuotua ("tysk-öl") voi ostaa hopearahalla, tynnyri samaa juomaa maksoi kuusi markkaa, tynnyri viljaa oli samanhintainen kuin panni suolaa. Mutta kun Uusikaupunki 16. huhtikuuta vuonna 1617 perustettiin ja vihittiin ties minkä jumaluuden nimiin, edellä mainitut pitäjät menettivät etuoikeutensa ja verovapautensa ja oikeudet siirrettiin uuden kaupungin siirtolaisille. Tästä johtuen pitäjät alkoivat vähitellen kutistua ja menettää merkitystään ja vajota entiseen mitättömyyteensä. Tilanteen muutoksesta tehtiin valitus kuninkaalle: uusi kaupunki kykenee maksamaan tuskin kolmanneksen kruunulle kuuluvista velvoitteista ja veroista, eikä maksa ollenkaan valtion rahastoon satamaveroja, veroja merimiehistä tai taloista eikä ns. uuniveroja ("bakugnspenningar"); ainakaan se ei suorita niin paljon että se vastaisi sitä menetystä, joka välttämättä aiheutuu kolmen naapurina olevan maalaispitäjän kotitalouksien tulojen vähenemisestä. Vähällä oli, etteikö kuninkaallinen majesteetti olisi lopettanut koko kaupungin siirtolaisineen. Kun tämä ei tullut päätökseksi, vastineeksi myönnettiin maalaisillemme, jotka sitkeästi anoivat oikeutta kaupankäyntiin, lupa pitää markkinat kolmena päivänä vuodessa. Aluksi näytti, että pitäjäläiset olisivat nyt saaneet nauttia tyytyväisinä tästä kuninkaan suopeudesta. Mutta

ei kestänyt kauan, kun syyskuun 23. p:nä 1623 jalosukuinen Carl Oxenstierna, Turun linnan päällikkö ja ilmeisesti myös Turun läänin ylimääräinen maaherra, antoi kuninkaallisen päätöksen, jonka mukaan kahdet markkinat – nimittäin ne joita oli alettu pitää Mynämäellä Laurin päivänä ja Marian puhdistautumisen päivänä – siirrettiin Uuteenkaupunkiin. Siirtokirjeen sen varmemmaksi vakuudeksi sinetöi ja nimellään varmisti silloinen lääninkirjuri Johannes Olofsson. Mutta kun Pyhän Laurin kirkkomessut oli jo paavillisista ajoista alkaen omistettu paikan suojelijalle ja kaupankäynnille sekä yleiselle ilonpidolle, väen kovasti vaatiessa markkinat palautettiin kuninkaan uutena suosiosoitukseksi, jotta myös meidän aikamme pitäjäläiset saisivat aistia samaa voiton ja hyödyn tuoksua, jota esi-isämme aiemmin olivat hengittäneet. Minulle tosin ei ole selvillä, milloin ja millä tavalla he saivat takaisin nuo vanhat etuoikeudet. Joka tapauksessa, jotta näitä juhlallisuuksia ei ilman rikettä myöhemmin ohitettaisi tai jotta niitä ei säädettyinä päivinä vietettäisi, huolehdittiin, että Mynämäen markkinat mainitaan almanakassa kunniapaikalla kaupunkien joukossa.

Paavillisena aikana oli tuskin yhtään kappelia, alttaria tai kirkkoa, jonka hyväksi ei olisi suotu pitää kirkon juhlapäivinä tuottoisia markkinoita. Niinpä piispan – usein jopa paavin – rahastonhoitajat, aina kun johonkin kokoontui ihmisiä, usein jopa 40 päivänä vuodessa panivat myyntiin turhanpäiväistä tavaraa ja työnsivät sitä sokeasti tottelevien seurakuntalaisten ostettavaksi. Kun tällainen huojennus muuten tarkasti säädettyyn juhlanviettoon oli suotu pyhältä taholta, kirkkojuhlia alettiin viettää juomingeissa ja mässäilyissä ja mitä vastenmielisimpien tavaroiden kaupittelussa sillä perusteella, että ilonpito saa ostajat suopeiksi. Siksi kirkkojuhlat ovat nykyään ainakin yhtä riehakkaita kuin olivat pakanalliset markkinat, kuten Böhmer⁷² kirkollisen oikeuden oppikirjassaan tarkasti osoittaa ottamalla esimerkkejä eri kansojen tavoista, jotka ovat itse asiassa mieluummin kartettavia kuin noudatettavia. Kuningas Salomo vihki Jerusalemin temppelin ja kestitti sen jälkeen kansan johtomiehet sekä koolle tulleen väkijoukon runsaalla aterialla (1. Kuningasten kirja 8). Josefuksen kertoman mukaan Juudas Makkabealainen vihki temppelin uudelleen käyttöön ja tarjosi sitten runsaat ja loistavat pidot väelle. Samoin on kristityille tullut tavaksi, että muistojuhlissa ensiksi annetaan huulten uhri kiitämällä ja rukoilemalla ja sen jälkeen aletaan yleinen ilonpito ja kunnioitetaan juhlaa hienolla aterialla.⁷³ Kirkkojuhlia on todella tapana viettää eri puolilla niin suurella väkijoukolla, jollaista tuskin kokoontuu edes Herramme syntymäjuhlaan, vaikka me itse kukin Hänen synnittömästä syntymästään olemme saaneet siunauksen ja pyhityksen elämäämme.

Jokainen tietää varmasti, että muinaisista ajoista alkaen kaikilla kansoilla on ollut tapana käydä kauppaa uskonnollisina juhlapäivinä ja sijoittaa markkinat samaan yhteyteen. Myöskään juutalaiset eivät kavahtaneet tapaa pitää sapattimarkkinoita (ks. esim. Luukkaan evankeliumi 19: 45 ja Nehemias 13: 15). Tunnettua on, että markkinoita järjestettiin kirkkojuhlien yhteyteen jo paavin kirkossa ja järjestetään nykyäänkin meidän kirkoissamme. Tästä johtuu, että saksalaiset alkoivat kutsua niitä messuiksi (*missae*, Meßen). Mynämäellä on vanhasta Laurin messusta ja Kynttilänpäivän messusta tuskin muuta jäljellä kuin markkinat, joiden tuottama kauppatavarain melu ja kuparikolikkojen ja pennien kilinä sointuu kansan korvissa jopa paremmin kuin ennen vanhaan pitkäveteinen ja taikauskoinen paavinmessu ja siihen sisältyvät laulut, kirkumiset, yökkäykset, kumarrukset, niaukset, torkkumiset ja kuvien suutelut. – Paremmassa puutteessa olen ottanut tämän messujen kuvauksen hieman sanoja muuttaen

tunnetusta Köpingin kaupungin kuvauksesta.⁷⁴ Muiden paikkojen tavoista viettää vuosittaisia markkinoita tanssien, mässäillen ja juoden kertoo Böhmer edellä mainitussa teoksessaan. Työni toisessa osassa aion kertoa, jos jumala suo, talvimarkkinoista, joiden hilpeän iloisessa ilmapiirissä (kuten sanoo Olaus Magnus) suomalaiset jakoivat ja vaihtoivat tavaroita.

Näille Mynämäen messuille kokoontuu kauppiaita Turusta, mutta erityisesti Naantalista ja Raumalta ja muita porvareita myymään kauppatavaroitaan. Näitä markkinoita ei ole halveksittava, etenkin kun kaukana asuvat eivät voi tulla meriteitä tänne missään muussa tarkoituksessa kuin käymään kauppaa. Rannikon asukkaat tuovat markkinoille myyntiin suolaa, silakoita ja monia muita kaloja. Mukaansa he ostavat tavallisesti suuren määrän Välimeren alueen tuotteita ja pellavaa, viljaa, humalaa, pikeä sekä varsinkin hampua ja vitsaksia, joista he valmistavat koreja ja kalastajien köysiä.

Talvimarkkinoille tulee runsaasti porvareita eri puolelta Suomen rannikkoa ja erityisesti sisämaasta, Satakunnasta ja Hämeestä. He tuovat tänne, kuten sanottu, muun muassa suuret määrät viljaa, ohraa, ohrajuomaa, papuja ja herneitä. Vastineeksi he ostavat suolakalaa joko tavaraa vaihtamalla tai rahalla. Myös savolaiset tulevat tänne hyvin usein markkina-aikaan ja tuovat myytäväksi talia, voita, auringossa kuivattuja haukia, toisinaan myös ilveksen, karhun ja suden nahkoja sekä muita vastaavia kauppatavaroita. – Suomestahan ei puutu tällaisia villipetoja. Ovatko ne hyödyllisiä vai vahingollisia, en osaa sanoa. – Usein myös pohjalaisia saapuu tänne myymään majavan, hirven ja poron nahkoja (näistä kertoo myös Julius Caesar Kommentaareissaan).⁷⁵ Ja lopuksi, porilaiset tuovat tänne lohta ja silakkaa.

Näitä kaikkia tavaroita kotimaassamme tuotetaan ja myydään. Ne luovat perustan ihmisten kanssakäymiselle ja yhteiselolle. Mynämäen markkinat kukoistavat ja kaikki, jotka asuvat lähistöllä, voivat ostaa välttämättömät tarvikkeensa.

Tähän asti on ollut puhe perinteisestä merenkäynnistä, kaupankäynnistä ja muusta elannosta. Olemme käsitelleet näiden elinkeinojen vaihteluja ja muutoksia sekä niitä erilaisia keinoja, joilla pyrittiin korjaamaan kotitalouden puutteet. Nyt on sanottava muutama sana merikaupan nykytilanteesta. Mynämäkeläisille rannikon asukkaille on myönnetty purjehdusoikeus, tosin ei ulkomaille, mistä oikeudesta nykyään nauttivat vain Uudenkaupungin porvarit, ja Ruotsin valtakunnan sisälläkin rajoitetusti vain muutamiin rannikon satamiin. Heillä on myös tarvittavat privilegit purjehtimiseen tuon oikeuden puitteissa. He voivat kuljettaa, samoin kuin turkulaiset, kauempana merestä asuvien maalaisten joko elävää tai elotonta kauppatavaraa Tukholmaan. Samoin sellaiset meistä, jotka potevat helposti merisairautta ja kokevat siksi merimatkan epämiellyttäväksi, jättävät tavaransa kokeneitten merikapteenien vietäviksi ja hoitavat vastineeksi täällä poissaolevien ystäviensä maatalouteen liittyvät toimet. Kaikki muut, joilla ei ole suurempia laivoja pitkiin merimatkoihin, kuljettavat pienillä kaksiairoisilla veneillä kauppatavaroitaan eri paikkoihin joko ostettaviksi tai vaihdettaviksi. Kuinka monta tonnia jauhoja, mikä määrä pienempää ja suurempaa karjaa, kuinka monta naulaa talia ja voita, paljonko kudonnaisia, kuinka monta kenkää tai sukkaa, muita tavaroita mainitsematta, kuljettavatkaan mynämäkeläiset joka vuosi Tukholmaan! Pettämättömät veroluettelot antavat niistä määristä varman todistuksensa. Jotakin on sanottava vielä kansan elantoon välttämättä kuuluvista käsityön tuotteista, ettet, hyvä lukija, pitäisi

Mynämäkeä vain kaiken maailman kaupustelijoiden siirtokuntana kapakoineen! Tässä hallinto- ja kirkkopitäjässä on monenlaisen käsityön taitajia, jotka valmistamalla ja kaikkia taloudessa tarvittavia välineitä huolehtivat varsin hyvin ja ahkerasti kyläläisten tarpeista ja omasta toimeentulostaan. Vaikka en käykään niin rohkeaksi, että itsepintaisesti vertaisin Mynämäkeä ja sen asukkaiden ja kaupankäynnin erinomaisuutta kaupunkeihin, sen kyllä sanon, että Korkein maailman Luoja on suonut heille lähes kaiken, mitä tarvitaan heidän luonnolleen ja asemalleen sopivan kelpo elämän elämiseen.

Mynämäkeläisten utteruus ja taito eivät tule esiin vain meren ja maan kyntämisessä, vienti- ja tuontiliikenteessä ja kaupankäynnissä sekä ja vähempiarvoisten käsitöiden tekemisessä vaan myös teollisissa ammateissa, jotka yksinään ovat nostaneet monet valtiot kukoistukseen ja valtaan. Todellakin voin havaita, että mynämäkeläiset ovat vaalineet huolella myös kotiteollisuutta ja epäilemättä vaalisivat edelleen, jos löytyy sellaisia, joilla on tarpeeksi varoja korjata äskeisen sodan aiheuttamat tehtaitten ja koneitten vauriot. Lähellä rannikkoa on kuohuvia koskia ja metsistä löytyy riittävästi puuainesta, niin että luonto suorastaan houkuttelee harjoittamaan teollista kauppatavaroiden tuottamista, kuten edellä oli puhe. Mutta jos nuo luonnonannit eivät saa asukkaita käyttämään niitä hyödykseen, kun voimat ja varat ovat ehtyneet, sitä ei ole katsottava ihmisten laiskuuden tai konepajataidon puutteen syyksi.

Aiheeni rajaus ei salli, että vakuuttaisin esimerkeillä sen, miten pitäjäläisemme ovat aina valppaita ja osaavia ryhtymään kaikkiin toimiin. Heidän käytännön työstään ja taidostaan ovat todisteina esimerkiksi useille paikoille perustetut laivanveistämöt. Laivanrakennustaidosta kertoo myös heidän vaakunansa, jossa on kuvattuna vene purjeet avattuina. Mitä tulee suomalaisiin yleensä, Olaus Magnus tekee Pohjoisten kansojen historiassaan (X: 3) selväksi, että suomalaiset ovat kalastuksen ja maanviljelyksen ohella erityisesti tunnettuja taitavina monenlaisen puu- ja veistotyön tekijöinä. Alasjoen vesiputouksen luona Karhulan kylän lähellä on työpaja, jossa kuparista taotaan esineitä eri tarkoituksiin. Työpajan nimi on Kotelan vasarapaja ("hammarsmidja"). Se on perustettu noin 50 vuotta sitten. Tämän veroluettelosta saamansa tiedon kertoi minulle edellä jo usein mainittu kruununvouti Anders Monseen. Sen lisäksi on Kaivolan kylässä vanhan perimätiedon mukaan ollut verkakutomo ("klädesfactorie"). Tilan nykyinen omistaja Matti Gabrielinpoika, toimielias maanviljelijä, antoi tämän tiedon ja kertoi varmaksi, että Neuvoisten sepän vaimolla on vielä hallussaan hammaspiikeillä varustettu työväline, toisin sanoen kangasverstaan pirta eli kaide ("vävsked"). Saman asian todistavat rumpali Pietari Pihlfelt, erittäin luotettava mies, ja Lujalan pientilan yli 80 vuoden ikäinen vanhaisäntä Taneli Juhanpoika. Viimeksi mainittu pyhästi vannoen väitti nähneensä vielä raudoitetuilla tampeilla varustetun verkavanuttamon ("stamp", "stampkvarn") ja kertoi, että aloittaessaan peltojensa viljelyn hän kunnosti tällaisen tuvan eli verstaan oman maataloutensa käyttöön.

§ 27 & 28 Kuuluisia henkilöitä

Näistä monista ja monenlaisista luonnon antimista ja käsi- sekä tehdastyön tuotteista, joilla jumalan varjelus on varustanut maamme ja seutumme, lienee lupa siirtyä suoraan asukkaiden luonnonlahjoihin ja henkisiin voimiin ja siihen, miten he ovat näitä

harjoittaneet. Tavallistahan on eri puolella muiden kansojen keskuudessa, että jos kansan tarmo ja uutteruus ovat hyvällä mallilla maalaistöissä ja muissa vastaavissa töissä, niin korkeammat harrastukset, esimerkiksi kirjallisuus, puuttuvat tai ovat retuperällä. Siksi on syytä lopuksi ainakin ohimennen tarkastella sitä, millaisesta henkisten kykyjen, rauhan ja sodan töissä kunnostautuneiden kansalaisten sadosta kotimaamme on saanut nauttia ennen ja nyt. Aloitamme niistä, jotka ovat erityisesti ansioituneet valtion palveluksessa joko sodan tai rauhan aikana. Sen jälkeen tarkastelemme, mitä pyhien tehtävien ja oppineisuuden suuruuksia kotomaamme on synnyttänyt.

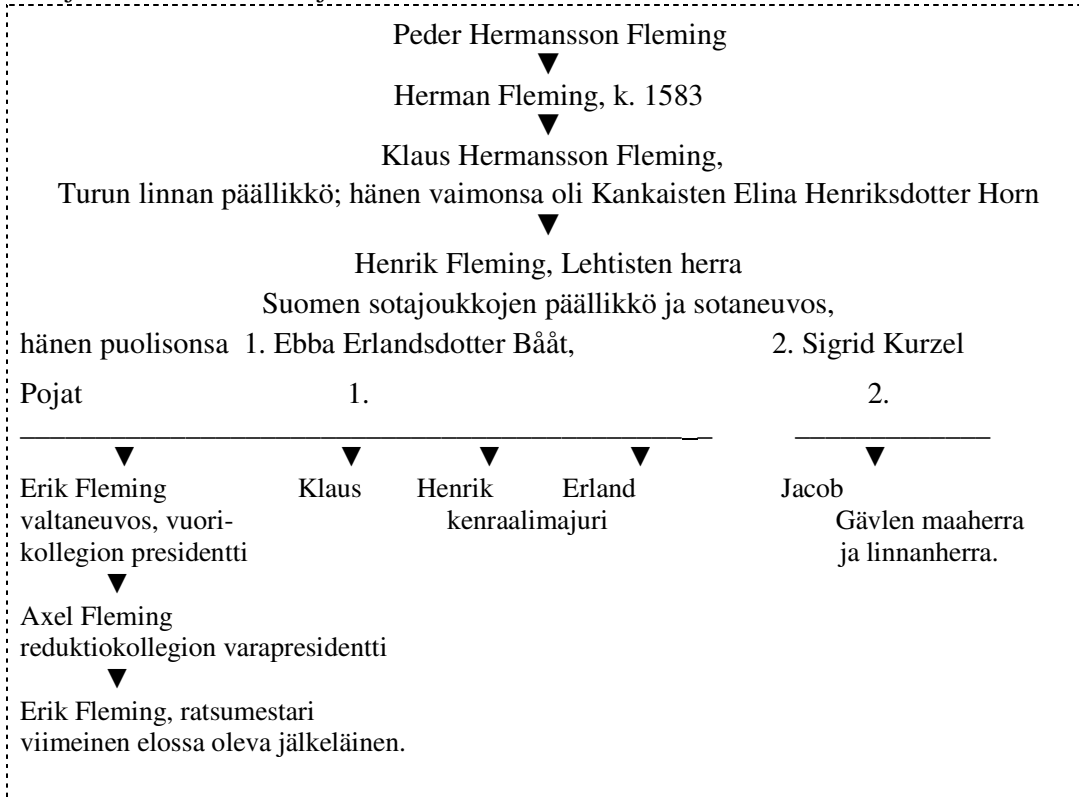
Kansakuntamme otti jo kauan sitten omakseen *Flemingien suvun*, joka edustajat ovat tunnettuja suurista ansioistaan mutta myös vastoinkäymisistään, mitkä he kestivät suomalaisten puolesta ja yhdessä heidän kanssaan. Wexionius sanoo Ruotsin ja Suomen kuvauksessaan, että suku tuli tänne Pommerista noin 300 vuotta sitten, siis Erik Pommerilaisen aikaan. Suku tuotti sitten Suomelle useita ritareita, laamaneja ja linnanpäällikköjä. Tosin suku ei tullut heti saavuttuaan tunnetuksi täällä Skandinaviassa, vaan sitä pidettiin enemmänkin flanderilaisena sukuna. Varhaishistoriamme kirjoittajat (mm. Snorre Sturluson) nimittäin sanovat, että Flanderi olisi ollut muinoin nimeltään Flemmingeland.

Mynämäki kuitenkin voi erityisestä syystä ja niin sanoakseni oikeutetusti pitää Flemingejä ominaan. Yhtä hyvin kuin tämä kuuluisa suku pystytti tänne loistavampia muiston ja kiintymyksen näytteitä kuin muualle samoin voimme muita varmemmin väittää, että meidän pitäjämme oli ikään kuin tuon avokätisen suvun kasvupaikka, tosin aiemmin ehkä enemmän kuin tänä päivänä. Ikuisesti pysyvät kaikkien huulilla suuret ansiot ja maineteot, joilla kukin Flemingeistä saattoi koko valtakuntamme kiitollisuuden velkaan. Toisia taas ylistetään siksi, että he viisaalla taloudenpidollaan palauttivat isänmaamme hyvinvoinnin. – Flemingien ansioista kertovat muun muassa valtakunnan historioitsija Boeclerus ja professori Loccenius Klaus Fleming nuoremman muistopuheessaan.⁷⁶

Henrik Fleming vanhempi, jonka itsensä ja hänen lapsensa ja lapsenlapsensa Mynämäki hänen eläissään ja kuolemansa jälkeen tunnustaa kiitollisena omakseen, jätti tänne sotapäällikkönä ja triumfeilla saavuttamastaan maineesta kuolemattoman muiston, kuten edellä kappaleessa II:10 on hyvin selkeästi osoitettu.

Kun isä oli ansioitunut varsinkin sodan töissä, niin poika, paroni *Erik Fleming*, ansioitui jopa isäänsä enemmän rauhan ajan tehtävissä. Erikin, joka oli todennäköisesti syntynyt ja ainakin saanut kasvatuksensa Lehtisissä, katsoivat Ruotsin kuninkaat niin ansioituneeksi, että valitsivat hänet kantamaan valtaneuvoksen purppuraviittaa ja tekivät hänestä valtion vuorikollegion presidentin. – Kustaa Vaasan aikaan vaikutti Suomessa samanniminen Erik Fleming Kuitian kartanossa, lähellä Turkuja. Hän oli valtaneuvos ja amiraali. Hän oli kunnostautunut sotilaallisena taktikkona, kun hän juonillaan saattoi Turun linnan silloisen päällikön ja tämän tanskalaisen laivaston väijytyksiin ja kukisti heidät. Tästä tapahtumasta kertovat muun muassa edellä mainittu Johannes Loccenius ja Erik Tegel Kustaa I Vaasan historiassa.

Ohitan nyt Henrik Flemingin muut pojat ja hänen maineikkaan sukunsa aiemmat edustajat, jotka ovat luoneet mainetta tärkeissä viroissa eri puolilla valtakuntaa, mistä on hyvin vakuuttavana todisteena oheen liittämäni sukutaulu. Lausumme siitä mieluusti kiitokset antikviteettiarkiston hoitajalle jalosukuiselle Johan Helinille,⁷⁷ joka on hyvin arvostettu isänmaan historian tulkitsija, mutta ei turhan tärkeä vaan pikemminkin aina avulias antamaan jopa yli tarpeen hyödyllisiä välineitä ja tietoja toisille omia sukujuuriaan etsiville, niin että jälkimaailma varmasti tulee muistamaan häntä ylistävin sanoin. Koska meille on hyvin tärkeää tuntea esi-isät, isoisät ja lopuksi jälkeläiset, joista tuo jalosukuinen Flemingien suku on vielä nytkin kuuluisa, esitämme siis arvoisalle lukijalle luettelon suvun jäsenistä seuraavassa sukutaulussa:

Flemingit ja Creutzit, joista jälkimmäisistä kunniapaikalle on asetettava Turun maaherra ja linnanherra vapaaherra *Lorenz Creutz*, liittyvät kiinteästi Lehtisten kartanoon, joka nykyään kuuluu Lorenz Creutzin lastenlasten eli lähinnä Lybeckerin suvun paronien omistukseen. – Lorenz Creutzin vaimo oli Lehtisten herran Klaus Flemingin tytär ja Henrik Flemingin lapsenlapsi, kuten edellä kappaleessa 15 olen jo vihjaissut. Pysyn tässä mielipiteessä siihen saakka, kunnes löydän varmempia todisteita.

Mitenkään vähäinen ei ole myöskään niiden kuuluiden miesten määrä, jotka ovat hallinneet Saaren kartanoa: Vaasaporin kreivit, von Liewen, Rehbinderit, Eneskjöldit ja muut. Näistä toiset ovat asustaneet siellä ja toiset omistaneet sen vain lyhytaikaisesti, toisille se taas on ollut synnyinpaikka ja alkuvaihe valtion palvelukseen. Pidätkö näitä maineikkaita ja eteviä henkilöitä nimenomaan Mynämäen kuuluisuuksina vai suonko sen kunnian jollekin toiselle maalle tai paikkakunnalle, siitä en osaa sanoa varmempaa kuin Tacitus, joka ei kyennyt ratkaisemaan, ovatko suomalaiset germaanien vai

sarmaattien sukua.⁷⁸ Siitä kuitenkin voimme onnitella itseämme, että äskettäin pois kuolleen kreivi *Hans Henrik von Liewenin*⁷⁹ Saaren kartano kasvatti lapsena helmassaan ja opetti nuorukaisvuosina sellaiseen hyveeseen ja miehuuteen, että hän menestyksekkäällä toiminnallaan nopeasti kohosi valtaneuvokseksi ja rauhan sekä sodan töissä ansioituneiden ylimysten joukkoon.

Tässä olivat ne kaikkein suurimmat tähdet, jotka ovat ihmeellisesti valaisseet nousullaan seutukuntaamme menneinä vuosina. Useampiakin olisin voinut poimia esiin tuolta pitkältä ajanjaksolta, ellei olisi niin, että toisista muistitieto on täysin hävinnyt ja toisten elämä ja toiminta ovat olleet niin moninaisia ja mutkikkaita, että minun uutteruuteni, mikä se puutteellisuudessaan voi ollakaan, ei riitä aukomaan niitä solmuja. Ohitan tarkoituksella muut kansan muistissa maineikkaat henkilöt, jotka kuitenkin eivät ole tulleet kuuluisiksi julkisissa tehtävissä ja kohonneet tuohon korkeaan aatelisten asemaan. Siirryn siis lopuksi tarkastelemaan, kuinka paljon Mynämäki on saanut aikaan antamalla maailmalle huomattavia oppineisuuden edustajia ja johtajia kirkon korkeille paikoille.

Kirkon ja oppineisuuden edustajien joukossa ensimmäisen paikan saa Turun piispa *Maunu Olavinpoika Tavast*, joka oli lähtöisin täältä Mynämäeltä Alasjoen kylästä, nykyisestä Tavastilasta, jalosukuisen ja rikkaan vasallin Olavi Tavastin poika. Maunu Tavast tuli maisteriksi Prahassa ja oli kuuluisa matkoistaan moniin Euroopan sivistyksen keskuksiin. Paavali Juustenin Piispainkronikassa on hyvin mittava Maunu Tavastin elämäkerta. Siksi tyydyn tässä vain siteeraamaan Piispainkronikan julkaisijan *Nettebladtin* laatimaa yhteenvetoa:⁸⁰ ”Piispa Maunu, nimeltään ja enteiltään suuri, oli uuttera Herran viinitarhan työntekijä. Hän oli aikanaan harvinaisen esimerkillinen viisautensa, oikeamielisyydessään, palvelualltiudessaan ja lempeydessään sekä velvollisuudentunnossaan kuningasta ja isänmaata kohtaan. Kirkollisena johtajana hän nousi kaikkien oman säätynsä ja asemansa edustajien yläpuolelle.” Ylimystön ja kolmen kuninkaan neuvonantajien joukossa hän oli ylitse muiden, ikään kuin uusi Joosef, ja tarkoitettu jopa korkeaan Uppsalan arkkipiispan virkaan, kuten suomalaiset lauloivat hänen ylistystään:⁸¹

*Hywin syndyn hyväst wäest; Tästä Pawi paljo piti, Cuningas cans tätä kiji.
Suomell suurex hywydexi Pysypi Pispana wanhaxi.*

Todellakin jokainen, jolle ei ole halpa-arvoista ja kiusallista kiitollisena nauttia toisen lahjoituksista, varmasti myöntää, että kaikki kunnan kansalaiset ovat kiitoksen velkaa tälle miehelle, jonka ansiot eivät ole vain pelkästään luettavissa vaan ne puhuvat kaikkialla puolestaan. Muistan, että jossakin ylistetään Aleksanteri Suurta, koska hän osoitti Dareioksen naisvankeja kohtaan kaikkea inhimillisyyttä. Jokainen voi helposti löytää ja tunnistaa tässä piispassa samanlaista mutta harvinaista elämäntapojen sopusointua; vain sellainen joka halveksii kiitettäviä tekoja ja pitää kiittämistä tyhjämpäiväisenä voi kieltää tämän. Koska emme nyt halua menettää tilaisuutta kuvata hänen muistoaan asianmukaisesti, liitämme tähän sukutaulun ja hänen hautapiirtokirjoituksensa, joka oli luettavissa hautakivessä vielä ennen vuoden 1681 tulipaloa. Tarkoituksena on, ettei mitään vanhaa tietoa häviäsi jälkimaailman käytöstä. – Piispan ylistyspuheen on pitänyt kuninkaallinen stipendiaatti ja akatemiamme opettaja Uppsalasta kotoisin oleva Lars Alstrin; kunnianarvoisa *Nettelbladt* on luvannut julkaista tämän puheen *Bibliotecissaan*.⁸²

Sukutaulu:

Hautakirjoitus:⁸⁵

Anno Domini MCCCCLII die IX mensis Martii obiit reverendus in Christo pater & dominus, Dn. MAGNUS D. G. episcopus Aboënsis, hujus capellae fundator; qui sedit annis quadraginta.

Herran vuonna 1452 maaliskuun 9. päivänä kuoli herra Maunu, kunnianarvoisa isä ja herra Kristuksessa, Jumalan armosta Turun piispa, tämän kappelin perustaja. Hän toimi piispana 40 vuotta.

Paavali Juustenin Kronikan mukaan hautakirjoitus on ollut marmorikiveen kiinnitetyssä kuparilaatassa, samalla tapaa kuin on Nousiaisten Henrikin hautamuistomerkki; kivistä onkin vielä jäljellä palasia. Samassa laatassa on ollut piispa Olavin muistokirjoitus, jonka aiemmat uskovat olivat halunneet kunnianosoituksenaan liittää siihen, emmekä mekään halua irrottaa sanoja tästä yhteydestään:⁸⁶

Anno Domini MCDLX die XXIV mensis Februarii obiit reverendus in Christo pater & dominus, OLAVUS D. G. episcopus Aboënsis.
Orate pro istis & ceteris Christi fidelibus, ut requiem habeant cum beatis.

Herran vuonna 1460 helmikuun 24. päivänä kuoli herra Olavi, kunnianarvoisa isä Kristuksessa, Jumalan armosta Turun piispa.
Rukoilkaa näiden ja muiden kristinuskovien puolesta, jotta heillä olisi rauha autuaitten joukossa.

Nämä hautakirjoitukset luki ja kopio Elias Brenner muutama vuosi ennen vuoden 1681 tulipaloa, jonka julmat liekit olivat hävittäneet koko tuomiokirkon. – Tämä hieman syrjään vetäytynyt mutta erittäin arvostettu antikviteettiarkiston hoitaja vaikutti täällä muutamia vuosia ennen tulipaloa. Antikviteettikollegio oli nimittäin lähettänyt hänet viime vuosisadan puolivälissä Suomeen tutkimaan vanhoja muistomerkkejä ja tekemään niistä jäljennöksiä. Epäilemättä tämä edellä siteerattu hautakirjoituspari oli niiden viidenkymmenen kopion joukossa, jotka hän palattuaan jätti kollegion arkistoon. Joka tapauksessa jalosukuinen Johan Helin toimitti ystävällisesti ne eräiden muiden maamme historiaa valaisevien dokumenttien kera väitöskirjani esimiehen käyttöön. Halusin tästä muistuttaa vahojen kirjoitusten tutkijoiden iloksi, jotta ei jäisi aihetta epäillä piirtokirjoitusten aitoutta (Elias Brennerin elämästä, ks. Nils Hufwedsson Dal § VI).⁸⁷

Tässä Mynämäen oppineiden ryhmässä on Maunu Olavinpoika Tavastin jälkeen seuraavana *Maunu Niilonpoika Särkilahti*, edellisen veljen tyttärenpoika, kuten myös näkyy edellä olevasta sukutaulusta. Hän oli syntyisin vanhasta suomalaisesta Carpelanin rälssisuvusta eikä pettänyt kotimaansa ja sukunsa toiveita vaan kohosi korkeimpaan asemaan, mihin siihen aikaan epäilemättä yksityinen henkilö saattoi yltää, nimittäin piispaksi. Hän valmistui maisteriksi Pariisissa. Siirryttyään Turun tuomiorovastin viran kautta piispaksi hän hallitsi kirkkoa ankarin keinoin papiston uudistamiseksi ja kirkon vapauden suojelemiseksi ja sai sen takia paljon vastustusta mutta nautti myös suurta arvonantoa valtakunnan johtomiesten silmissä. Mistä oli kyse tässä kirkon vapaudessa, jota hän niin rohkeasti puolusti, siitä antavat selkeän kuvauksen Böhmer ja Örnhielm. Uudistaminen taas tarkoitti papiston tapojen puhdistamista veltoilusta metsästysretkillä ja juopottelusta, kuten asian kertovat H. Spegel ja J. C. Dieterich kumpikin oman kansansa historiassa.⁸⁸ Jokainen joka haluaa voi tarkistaa asian näistä teoksista. Meidän taas on kiirehdittävä mahdollisimman lyhyttä tietä kohti päätöstä. Suomalaiset ylistivät piispaa seuraavalla runolla:

*Mestar Maunus Särkilahdest Suomen hyväst Herras wäest
Ylös otet ylimmäisild Aina kijtet alammaisild.*

Hänen jälkeensä järjestyksessä tulee *Pietari Särkilahti*, joka on lähtöisin edellisen kanssa samasta aatelissuvusta. Asia on selvä jokaiselle, joka huomaa, että Särkilahden talo on kuulunut meidän päiviimme saakka Carpelanien maihin ja että lisäksi rälssiaatelilla on ollut vanhastaan tapana antaa aina lisänimi perittyjen talojen mukaan. Pietari oli Wittenbergin yliopiston opiskelija ja nautti siellä nuorukaisena kunnianarvoisan isä Lutherin opetusta yhdessä Närken veljesten Laurentius ja Olaus Petrin kanssa. Hän oli Suomessa yhtä kiivas uskonpuhdistaja kuin nämä hänen taistelutoverinsa Ruotsissa. Hän opetti uskollisesti kylissä ja kouluissa ja myös Turun kirkoissa evankelista oppia ja kehotti jatkuvasti puhdistautumaan paavillisesta kuvienpalvonnasta. Vaikka hän itse ei ollut piispa, hän kuitenkin oli piispa Mikael Agricolan opettaja ja yhdessä tämän kanssa kehotti muitakin jättämään laumansa isäntänä olemisen ja liittymään oikean uskon opettajiin ja edelläkävijöihin. Suomalaiset ovat myös häntä ylistäneet lyhyellä runolla:

*Mestar Pietar Särkilahdest Joc' oli tullut Saxast hahdes,⁸⁹
Oikein opetti Turusa, Kylis Kirkois ja Schouluisa,
Ettei Paavi palwellaisi Mutt' ain Jesust' muistetaisi.*

Viimeisenä tässä joukossa tulee Suomen kirkon ja suomalaisen oppineisuuden ylpeys ja koko Suomen puolustaja tohtori *Daniel Juslenius*. – Nettelbladt katsoi, että Daniel Jusleniuksen tutkielma ”Suomalaisten puolustus” (*Vindicias Fennorum*) ansaitsee tulla julkaistuksi uudelleen hänen ruotsalaisen kirjallisuuden historiansa ensimmäisessä osassa. – Kestettyään kaksikymmentä vuotta gymnaasin ja akatemian opettajan vaivalloista työtä hän istuu nyt Porvoon hiippakunnan piispan kunnianarvoisella istuimella. Hän on syntynyt täällä Mynämäellä Raukkaan kylässä kirkkoherran talossa. Siksi rukoilemme mielin ja kielin, kuin oikein on, Jumalalta hänelle pitkää ikää sukunsa kunniaksi, kirkkokuntamme edistämiseksi ja lopuksi hänen oman nimensä kuolemattomuudeksi!

Daniel Jusleniuksella on kolme vanhempaa veljeä, Abraham, Henrik ja Gabriel. *Abraham Juslenius*, joka ennen venäläisten hyökkäystä oli Someron ja Lohjan kirkkoherra ja rovasti ja sitten elämänsä loppuun Roslagin Närtunan seurakunnan esimies, on tunnettu oppineisuudestaan, uskonnollisuudestaan ja suuresta velvollisuudentunnostaan.⁹⁰ *Henrik Juslenius* oli ennen venäläisten maahantunkeutumista Inkerinmaan tuomiokunnan tunnollinen, pätevä ja hyvin tunnettu tuomari.

Kolmas veli *Gabriel Juslenius* oli ensiksi akatemiassa logiikan ja metafysiikan professori ja sitten teologian professori ja samalla Turun suomalaisen seurakunnan hyvin huolellinen kirkkoherra. Hän oli aikanaan akatemian vanhempi opettaja, jossa oli ihailtavaa vankka oppineisuus, mielen hillintä ja lempeys sekä kristillinen kärsivällisyys tämän elämän vaikeuksissa. Tämä kunnan mies kuoli vuonna 1724. Hänen siunaustilaisuudessaan akatemian rehtori, nykyään hovioikeuden asessori, Samuel Schultén piti seuraavan muistopuheen. ”Hän oli mies, jonka osaksi ei tullut mukava ja leppoisa elämä vaan kova ja ankara. Koko elämänsä ajan hän ponnisteli harteillaan kaksi Etnaakin raskaampaa taakkaa, köyhyys ja heikko terveys. Nämä taakat hän kantoi niin, että hän ansaitsi eläissään mielenlujuudestaan ihmisten ihailun ja ansaitsee elämänsä jälkeen kärsivällisyydestään kultaisen seppeleen Herralta Jumalalta. Sillä hänen jumalainen ja aina virkeä sielunsa ei koskaan antautunut tuhansien ja taas tuhansien häntä piirittävien eikä hän koskaan unohtanut taivaallista alkuperäänsä vaan katsoi, että kaikki tämä maallinen on häilyvää ja katoavaista mutta sielu itse on oleva ikuinen.” Tällaisen ylistävän ja lähes henkeä täynnä olevan julistuksen saattamana siirtyi tämä esimerkillisen nuhteeton kansalainen ihmisten silmistä ihmisten muistoihin. Kaikki muu ylistys, mitä tästä kiitettävästä miehestä sanottiin, on koottu ja painettu tilaisuuden ohjelmaan, ja ohitan siksi niiden sanojen toistamisen tässä yhteydessä.

Tähän oppineitten Mynämäellä syntyneiden yhteisöön kuuluu vielä maisteri *Henrik Justander*, ensiksi katedraalikoulun opettaja, sitten Lempäälän kirkkoherra ja nyt kunnianarvoisa lääninrovasti.⁹¹ Hän syntyi täällä kirkkoherran pappilassa ja on siis täällä vaikuttaneen professorin ja lääninrovastin poika. Isän viehtymys muusien taiteeseen (hän oli vaikuttanut Turussa runoilijana ja runouden opettajana) ja hänen älykäs leikillinen mielenlaatunsa periytyivät myös poikaan, joka ns. sokraattisella menetelmällä eli vitseillä höystetyllä opetuksellaan kasvatti koulunsa oppilaita ja sai heidät vaivatta etenemään opinnoissaan. Samasta syystä hänen maltillinen esimerkkinsä vaikutti paikkakuntalaisiin, niin että he kestivät rauhallisesti kahdeksanvuotisen venäläisten orjuuden.

§ 29 Seurakunnan paimenet

Lopuksi on vielä lueteltava papit, kirkkoherrat ja rovastit, jotka kukin voimiensa mukaan ovat pyrkineet kasvattamaan Mynämäen mainetta. Edellä jo mainitsimme, että Mynämäen kirkkoherran virka oli olemassa jo ennen vuotta 1260. En tosin osaa sanoa sen paremmin kuin asiasta kaikkein vähiten tietävät, ketkä edellä mainitun Nicolaus Karhun jälkeen (ks. § 6) pitivät paavin kirkossa huolta tänne perustetun kirkkoherran tehtävistä. Uskonpuhdistuksen jälkeen Ruotsin kirkon ensimmäisestä juhluvuodesta 1593 alkaen löytyvät kirkon konsistorin arkistosta seuraavat pappien nimet, jotka minulle sieltä etsi konsistorin sihteeri herra David Deutsch, kunnioitettu ystäväni.

Herra *Yrjö Olavinpoika* (Gregorius Olai), kirkkoherra ja rovasti. Hän oli mukana Uppsalan kirkolliskokouksessa. Hänen tyttärensä Elisabethin poika oli Georg Alanus, teologian tohtori ja Turun akatemian teologian ensimmäinen professori. Ks. *Aboa literata*, s. 60.

Herra *Martinus* [Rungius], noin vuonna 1627.

Herra *Johannes*, noin vuonna 1635.

Herra *Johannes Venno*, noin vuonna 1640.

Maisteri *Erik Justander* [Erik Juusti], turkulainen, oli Turkuun perustetun akatemian ensimmäinen runousopin professori. Tässä virassa hän oli kaikkiaan kymmenen vuotta. Nimitettiin Mynämäen kirkkoherraksi 1667, lääninrovasti.

Herra *Daniel Juslenius*, noin vuonna 1680. Jusleniusten suvun kantaisä.

Maisteri *Haquinus Pihlman*. Hänen akateemiset ja kirkolliset työnsä luetellaan *Aboa Literatassa*.

Maisteri *Lars Sacklinius*, pohjalainen. Hän oli rykmentinpastori Riian piirityksen aikaan vuonna 1710 ja kesti järkähtämättömästi muiden kanssa piirityksen kauheet, ruton, nälän ja sodan, aina kaupungin valtauksen saakka. Sieltä palattuaan hän sai määräyksen vuonna 1711 Mynämäen kirkkoherraksi ja rovastiksi. Hän on harras uskovainen ja hyvin oppinut mies, vertaansa vailla hengen voimiltaan ja mielen tyyneydessä, jota ei edes toivoton tilanne voinut murtaa. Toivomme hartaasti, että hän saa vanheta levollisesti ja rauhassa viettää vanhuuttaan kohti kuolevaisen viimeistä satamaa. Hänen akateeminen väitöksensä koski papin arvovaltaa Vanhan Testamentin mukaan. Synodaaliväitöskirja vuodelta 1725 taas käsittelee syntiinlankeemusta.

§ 30 Lopuksi

Aiheeni määrittely ja varojeni puutteellisuus varani eivät salli minun käsitellä tarkemmin Mynämäen sivistyselämän historiaa. Myönnän kyllä, että aluksi suunnitelmaani kuului liittää muutamia sanoja kansalaistemme kunnosta ja elämäntavoista, heidän avio- ja hämmenoistaan ja eritoten heidän hautausmenoistaan. Suomalaisten ja goottien vanhat hautaustavat ovat tyystin erilaisia. Lisäksi kummankin kansan uskonnonharjoituksissa on runsaasti erilaisuuksia. Pakanat liittivät uskonnolliset menot hautoihin ja katsoivat manalan lakien koskettavan niitä. Millä tavalla taas

nykyään hautausmenot liittyvät uskonnonharjoitukseen, siitä kertovat kirkollisen oikeuden asiantuntijat. Kun vielä lisätään ongelma, jota koskettelimme edellä kappaleessa 17, onko suomalaisia pidettävä sarmaatteina vai germaaneina, on selvää, että näitä aiheita olisi ainakin ohi menneen käsiteltävä. Vanhalla historialla ja sen asioiden tutkimisella on kuitenkin sellainen yhteinen erikoinen ominaisuus metallikaivosten kanssa, että se voi edetä kohteeseensa vain jonkin välimatkan päästä tehtyjen uusien yritysten kautta. Koska me emme voi yhdellä yrityksellä edetä tuota välimatkaa, on tietenkin odotettavissa, että joskus joku toinen selvittää asian, kun kohtalo osoittaa sen ratkaisemiseen leveän ja paremmin tutkitun tien. Meille riittää tällä kertaa pelastaa unohdukselta yhden seudun, itse asiassa yhden kyläkunnan suomalaisten historian muistomerkit, ei niiden mahdollisen julkisen hävittämisen varalta vaan niihin liittyvän kiintymyksen ja kunnian takia.

Yksin Jumalan on kunnia.

KOLMAS LUKU

Jeesuksen nimeen

Esipuhe

Tarkoituksemme oli edetä ensimmäisessä osassa aletussa järjestyksessä ja selvittää kaikki kotiseutumme merkittävät seikat. Koska kuitenkin teos siten kasvaisi kohtuuttoman laajaksi ja työ tulisi minulle mahdottomaksi toteuttaa ajan puutteessa ja niukkojen varojeni asettamissa rajoissa, katson sittenkin paremmaksi tyytyä suppeampaan vain olennaiset seikat sisältävään esitykseen.

– Ole Sinä Korkein Jumala Tuomarimme! *Da facilem cursum atque audacibus annue coeptis!* “Helpota matkaamme ja ole suojea rohkealle yrityksellemme!”⁹²

§ 1 Lemun pitäjä

Kaikki kuvattavaan alueeseemme kuuluvat pitäjät antavat yhdessä ja erikseen hienon ja vaihtelevan kuvan seudusta. Mynämäkeen, joka on ensimmäinen näiden joukossa, liittyy läheisesti Lemu – sana on suomea ja merkitsee kepeää tuulta. Sen vaakunassa lentää kyyhkynen kahden leijonan yläpuolella. Vaakunan ja kaksoisrummun sekä niin sanotut puolikuut ryösti venäläinen majuri Karl Aleksander Anitškov.

Lemu sijaitsee viehättävällä alueella, eteläpuolelta Itämeren muodostamien lukuisten lahtien ja poukamien rannoilla. Pohjoispuoliset Lemun kylät taas ovat niin lähellä Mynämäkeä, että peltojen ja niittyjen aidat usein käyvät pitäjien rajasta. Itä- ja eteläpuolella Hakajoki ja Lemun lahti erottavan sen Nousiaisten ja Maskun pitäjistä. Länsipuolelta sitä huuhtovat Saaren lahden aallot. Lahden jakavat osiin Livon ja Lempoisten saaret, joiden rannoilla on useita erinomaisia syviä satamapaikkoja. Lemun pitäjä käsittää 68 2/3 manttaalia ja se varustaa sotaa varten 17 ratsumiestä, 21 jalkamiestä ja 6 merimiestä.

§ 2 Pyhän Olavin kirkko

Lemun pitäjän kirkko on pyhitetty kuninkaan Pyhän Olavin muistolle. Tilava ja korkea kirkko sijaitsee kukkulalla lähellä Toijoisten kylää. Se on taitavasti rakennettu tasaisista ja sileistä kivistä hiekkaperäiselle kuivalle mutta myös vesirikkaalle maaperälle. Kirkon tornimainen kellotapuli on varustettu kahdella keskikokoisella mainiosti soivalla kellolla.

Ennen nykyistä kirkkkoa, paikalla on ollut puinen kappeli, jonka Lemun asukkaat rakensivat vain muutama vuosi Suomen apostolin Pyhän Henrikin marttyyrikuoleman jälkeen. Kerrotaan, että tämä autuas mies vähän ennen kuolemaansa, ennen kuin oli vielä nähnyt surmaajaansa Lallia, olisi käynyt tulkkina toimineen palvelijansa kanssa seuraavanlaisen keskustelun, joka runomuodossa jälkimaailmalle säilyneenä kuuluu näin:⁹³

*Minun piltin piscuhuni
 Ot mun luuni lumelda
 Pane silki säckihin:
 Ott' sitt' wähäiset häriät
 Jotc' eij ijkän ikes ollet
 An wapana waelda
 Äl' heit' estä erhetyxist;
 Cuhung' ensist seisattwat
 Sijhen risti rakettakon
 Toisen cusa tawattavat
 Cappel caunis tehtäkön
 Colmannen cusa kerran
 Kirco coconans coottacon
 Mina sisälle pantacon jne.*

*Parvule puerule,
 Tolle corpus meum de nive
 Pone in saccum sericium:
 Parvulos dein sume tauros
 Ante numquam jugum passos,
 Ipsis dato libertatem,
 Aberrandi facultatem
 Ire quo voluerint:
 Primum ubi gradum sistunt
 Crucem ibi erigito
 Ubi dein substiterint
 Fanum illic extruetur
 Ubi porro sistunt gradum
 Templum ibi erigatur, In quo ego sepeliar.*

Härät, joita palvelija ajoi, kulkivat Köyliön järveltä erämaitten halki noin seitsemänkymmentä kilometriä, kunnes ne pysähtyivät ensimmäisen kerran Nousiaisissa Repolan kylän pelloille lähelle valtatieä. Sinne pystytettiin risti ja sen ympärille pyhäkkö – tosin rististä ja pyhäköstä on nykyään jäljellä tuskin mitään. Seuraavaksi härät pysähtyivät Nousiaisissa lähelle Moision taloa, jonne pystytettiin kappeli. Sinne Nousiaisten asukkaiden ohella myös Lemun asukkaat kokoontuivat uskonnon harjoituksiin siihen saakka, kunnes varsinainen kirkko, joka nykyäänkin on Nousiaisten mäellä, nousi paikalle, mihin juhdat pysähtyivät kolmannen kerran.

Lemun asukkaat pitivät kuitenkin hankalana matkustaa kirkkoon Moisioon saakka. Siksi he kokoontuivat yöllä ja ottaen ohjeekseen säkeen kehotuksen ”*kusa kuormat kaatune, siihen kirko tehtäne*” varastivat Moision mäelle puista ja palkeista rakennetun kirkon ja siirsivät sen uuteen paikkaan. Kirkon varastamisen kertoo vanha kansanruno:

*Lemun kämbit kelda condit
 Weit kircon, warastit kircon
 Pääldä Nummen Nousiaisten
 Toit Toijosten mäelle
 Cusa suutans sulattaman
 Partans menit paistaman
 Iso Totti Toijolasta
 Casas cuormat kääns härjät, jne.*

*Pugiles Lemo-lutei pedes
 rapuerunt, abstulerunt
 Fanum supra collem Nousis
 Inque collem Toijolensem
 attulerunt: quo stiterunt
 Ora sua calefactum
 Barbas quoque arefactum. Interim:
 Magnus Totti Toijolensis
 Tauris versis, diruit plaustra, etc.*

Vanhan puukappelin paikalle on pystytetty muistoksi pieni rakennus, jossa on tietojeni mukaan haudattuna kivikannen alle eräs aatelinen mies, nimeltään Hartvig. Kerrotaan, että hän oli mukana Sigismundin kannattajien joukossa puolustamassa Turun linnaa Kaarle IX:n piiritystä vastaan. Kaarle kuningas oli noussut laivastonsa kanssa maihin Ruissalon saarelle ja antoi sitten peittää hevosen tervalla ja kaarnalla, tuikata sen tuleen ja panna juoksemaan ympäri saarta. Linnahan kokoontuneet kävivät kovasti ihmettelemään tätä outoa näkyä hokien toinen toiselleen ”*Catsos tuota muotto, cuin juoxe ymbärins luotto*”. Sillä välin linnassa olevien huomaamatta Kaarle kuninkaan sotajoukko hyökkäsi mantereelle ja valtasi linnan. Kaikki linnassa piileskelleet, lukuun ottamatta mainittua Hartvigia ja muutamia harvoja, jotka pääsivät pakenemaan, tuomittiin kuolemaan. Samanlainen muistokappeli ja hautakivi, jonka alla kerrotaan olevan haudattuna ylhäinen neito, löytyvät myös Marttilan pitäjän Mäntsälän kylästä läheltä maantietä; myös siellä tiedetään olleen muinainen pyhäkkö.⁹⁴

§ 3 Askaisten kappeli

Täällä on monilla paikoilla Flemingien taidokkaita ja todella arvokkaita muistomerkkejä. Niistä ensiksi on mainittava näyttävä Lemuun kuuluva Askaisten kappelikirkko, jonka mitä anteliain herra Herman Fleming, aiemmin korkeasti kunnioitettu Suomen kenraalikuvernööri, rakennutti lähelle vanhan puisen pyhäkön raunioita suurin kustannuksin vuonna 1664.⁹⁵ Muiden monenlaisten koristusten ohella siellä loistavat sankareitten, erityisesti Flemingien lukuisat kultakirjaimin kaunistetut triumfi- ja hautajaisvaakunat. Sankarien ensiluokkaiset hienot ja arvokkaat haudat ovat todellisia kivenhakkaajien taidon ja osaamisen näytteitä. Hienosti rakennetussa kellotornissa on kolme lähes samankokoista kelloa, jotka kutsuvat seurakunnan koolle suloisesti ilahduttavalla äänellään.

§ 4 Louhisaaren kartanolinna

Herman Flemingin hurskauden muistomerkistä on aika siirtyä hänen mahtavasti varustettuun Villnäsin kartanoonsa – suomeksi Louhisaari, joka kuulostaa samalta kuin Saarlouis.⁹⁶ Tämä mainio kuvernööri näyttää halunneen jäljitellä kuningas Salomoa, koska hän ensiksi rakensi pyhän temppelin ja sitten linnan omaksi asunnokseen. Louhisaareen hän rakennutti kolme kivistä rakennusta käsittävän loistavan kartanolinnan, joka voittaa komeudessa muut Suomen aatelisten palatsit. Kartanon kolmesta rakennuksesta erityisesti huomattava on taitavasti rakennettu kookas päärakennus, joka kohoaa ylös kolmena kerroksena, joissa on yhteensä yhtä monta ikkunaa kuin on vuodessa päiviä. Tila tuli jokin aika sitten perintönä henkirakuunarykmentin everstiluutnantin paroni Klaus Flemingin haltuun. Hän parhaillaan suurin kustannuksin antaa kunnostaa ja koristaa sotien aikana rappeutuneen palatsin kaikkine yksityiskohtineen.

§ 5 Merimasku

Merimaskun alue kuuluu nykyään Naantalın seurakuntaan ja Rymättylän hallintopitäjään. Välissä virtaava salmi jakaa sen kahteen suurempaan osaan, joista toinen, varsinainen Merimasku, muodostaa Rymättylän kanssa yhden saaren. Toisen osan erotti Lemun pelloista aiemmin Karvatin salmi, joka vielä tällä vuosisadalla oli

kulkukelpoinen.⁹⁷ Nyt salmi on kuitenkin täysin umpeutunut ja maa kovettunut, niin että tämä Merimaskun osa liittyy kiinteästi Lemun alueeseen Hannulan tilan alapuolella. Aiemmin Merimaskun seurakunta kuului Maskun seurakuntaan, kuten käy ilmi vanhoista maankirjoista (*Jorda-Böcker*). Vuonna 1648 se oli jo liitetty osaksi Naantalın seurakuntaa, kuten käy ilmi asiakirjasta, jota vielä nykyäänkin säilytetään Naantalın kirkossa.⁹⁸ Milloin tämä siirto oli tehty, emme voi tarkasti määrittellä. Merimaskun asukkaat kuitenkin äsken mainittuna vuonna 1648 rakensivat itselleen puusta oman kappelikirkon. Kirkko kesti vuoteen 1726, jolloin teologian professorin Herman Rossin toimesta ryhdyttiin rakentamaan uutta kirkkoa.

§ 6 Rymättylä

Nyt siirrymme Rymättylään, jonka vaakunassa vene purjeet levitettyinä kulkee kahden leijonan välissä. Rymättylän nimi tulee järviruokoa tarkoittavasta sanasta ”rimpi, rimmet” (ruotsiksi ”vass”); täällä on nimittäin rannoilla runsaasti tiheitä ruokkoja.⁹⁹ Rymättylä on noin viisitoista kilometriä Turun kaupungista. Saaren pituus mainitun Merimaskun alueen kanssa on noin 20 kilometriä, leveys taas noin viisi kilometriä.

Pitäjässä on vain yksi kivistä rakennettu kirkko, joka tosin on Suomen vanhimpia. Suuremman kirkonkellon on siinä olevan merkinnän mukaan valanut Martin Mickelson Turussa vuonna 1636. Rymättylästä kannattaa vielä mainita eräs lyijymalmia sisältävä vuori (”blyerch berg”), joka sijaitsee Peräisten kylässä. Tästä malmivuoresta vuoritoimen intendentti herra Magnus Linder sanoo minulle kuluvan vuoden kesäkuun 12. p:nä Turusta lähettämässään kirjeessä seuraavasti: ”Syyskuussa 1737 otin kolmesta kohtaa kaltevasta hohteen ympäröimästä vesiurasta 6 tynnyriä lyijymalmia, jonka eräs lyijynsulattaja valmisti lyijyä. Sitä on vielä neljänneskyynärän vahvuudella Peräisissä Rymättylän pitäjässä.”¹⁰⁰

Tämän pitäjän eteläpäässä on kaikkien hyvin tuntema satama Rymättylän Kramppi (Rimito Kramp). Rymättylässä on 70 7/12 manttaalia ja se varustaa 19 rakuunaa sekä 15 merimiestä.

§ 7 Korppoo

Seuraavaksi pääsemme Korppooseen. Korppoon saarialueen pituus on noin 110 km ja leveys 40 km. Korppoon vaakunaa, jossa on kruunupäinen korppi siivet koholla, säilytetään kirkossa. Kerrotaan, että pitäjän vanhin kylä on Inikorpi, jonka mukaan koko pitäjä olisi saanut nimensä ja vaakunansa. Pitäjä sijaitsee Itämeressä 60 kilometriä Turusta etelään. Se on tunnettu erinomaisista satamistaan Korpoström, Berghamn, Jungfruskär ja Hundskär.¹⁰¹

Koko seurakunnan yhteinen kirkko oli aiemmin Houtskarissa. Nykyisen kivistä ja tiilistä rakennetun kirkon kustannuksista on huolehtinut pääasiassa vanha Bielken aatelissuku, jonka omistukseen Korppoo kuului aina suuren läänitysten peruutukseen saakka. Vuonna 1711 kirkko koki pahan vaurion, kun salaman isku tuhosi katon, tornin ja sen kolme arvokasta kirkonkelloa, jotka kaikki korjattiin vanhaan kuntoon seuraavana vuonna. Seurakunnassa on Houtskarın lisäksi kolme kappelia, Jurmo kuusikymmentä, Björkö viisikymmentä ja Aspö neljäkymmentä kilometriä pitäjän pääkirkosta. – Etelä-

Jurmon saarella on viisi tai kuusi kivikehää, joiden sanotaan kootun Kökarin munkkien kivistä. Kehät ovat toisistaan täsmällisesti aina 80 jalan päässä.

Korpoon pitäjä käsittää 106 3/8 manttaalia ja se varustaa 37 merisotamiestä.

§ 8 Nauvo

Nauvon (ruotsiksi Nagu) seurakunta on noin neljäkymmentä kilometriä Turusta ja Tukholmasta noin 360 kilometriä. Se jakaantuu sopivasti viiteen osaan: Iso Nauvo ja Pikku Nauvo (Storlandet eli Stor Nauvo ja Lilllandet eli Lill Nauvo), ympärillä olevat saaret, joista paikalliset käyttävät nimitystä Flötöijar, ("kelluvat saaret"), koska ne liikkuvat aalloissa edestakaisin (kuten esimerkiksi Korppoon järvessä Kopois), neljänneksi Seili (Själö) ja lopuksi ulkosaaret ("utskären"). Nauvon sijainti on 70 astetta pohjoista pituutta ja 20 astetta läntistä leveyttä. Vaakunassa on silli kahden leijonan välissä.

Nauvon tunnetuimmat satamat ovat Nauvon kramppi, Bilholman lahti ja Vandrock eli Torsund. Pitäjän kirkko on saanut nimensä kuninkaan Pyhän Olavin mukaan ja se sijaitsee Ison Nauvon päässä Kirkkoniemellä. Kirkon korkeus on 28 jalkaa, pituus sisältä 90 jalkaa ja leveys 42 jalkaa. Puusta rakennetussa vanhassa kellotornissa on kaksi kelloa. Suuremmassa on seuraava kirjoitus: *In Domini Honore Sum Fusa per Henricum* ("minut on valanut Herran kunniaksi Henrik ..." jatko vaikealukuista) *ender wagt d max nau m F v i E r o A*. Pienemmässä on venäjänkielinen kirjoitus, jonka Turun hovioikeudenneuvos Simon Lindheim ystävällisesti käänsi latinaksi meitä varten: *Purissimae virginis, ditionis Ivanacensis, pro parentibus & semet ipso --- fudi hanc campanam gratia divina & jussu Servi DEI JOHANNIS EUSTACHII filii KADIEVI --- ejus sacramentorum & resurrectionis Christi atque blagoviescheniu*. Herra Lindheim lisäsi vielä koskien sanaa *blagoviescheniu*: "Detta sidsta ordet, som jag nu uti hastighet ej kan gifwa på annat språk, betyder i Slavonskan den första rigningen som skier om högtijden med en klocka. Ut i Slavonska bibeln kallas ock Evangelium blagoviest ock Evangelisten Philippus, blagoviestnik (locus Lab. constant A:o M:di 1701)."

Nauvossa on vielä Nötön puinen kappelikirkko, joka on rakennettu vuonna 1664. Kirkko on noin 30 kilometriä pääkirkosta. Jalosukuinen kreivitär Maria Sofia De la Gardie antoi tälle kappelille runsaat lahjat kiitoksena siitä, että hän omaisineen tuona samana vuonna oli selvinnyt uhkaavasta haaksirikosta Bredharun kareilta Lökhölmans kylän rantaan.

Nauvo käsittää 67 35/48 manttaalia ja se varustaa 15 rakuunaa ja 17 merisotamiestä.

§ 9 Suomalaiset alueen asuttajina

Suomalaiset ovat olleet täällä ensimmäinen ja kaikkein vanhin kansa. Sen osoittaa monin todistein rakas veljeni Turun akatemian teologisen tiedekunnan maisteri Matthias Hallenius väitöskirjassaan Pohjoisesta Suomesta, johon teokseen, hyvä lukijani, tässä nyt viittaan.¹⁰² Mutta milloin ja mistä ruotsalaiset tulivat maihin Mynämäen alueelle, ei ole selvästi määriteltävissä. Messenius ja Bureus¹⁰³ sekä eräät muut kertovat kyllä, että sodissa eri aikoina kuolleitten suomalaisten tilalle olisi lähetetty Ruotsista siirtolaisia

Karjalaan, Kajaanin maakuntaan ja Uudelle maalle, mutta milloin nämä saaristopitäjät saivat asukkaita Ruotsista, ei kukaan osaa antaa varmoja todisteita. Veljeni tosin esittää päättelyketjun, että ruotsalaiset käydessään sotaa suomalaisia vastaan olisivat asuttaneet uudelleen paikat, jotka aiemmat asukkaat olivat hylänneet väkivaltaisen vihollisen pelosta: asuinsijojen hylkääminen olisi tapahtunut erityisesti niinä aikoina, jolloin Suomen kuningaskuntaa hallitsivat ruotsalaiset kuninkaat Alfur, Ivar Vidfamnen poika, Eerik Emundin poika ja Eerik Voittoisa, sekä vielä Eerik IX ja Eerik XI. Veljeni lopettaa päättelynsä seuraavasti: ”Oli miten oli, suomalaiset ovat ensimmäisinä pitäneet hallussaan juuri niitä pohjoisen Suomen paikkoja, joita nyt Ruotsista tulleet siirtolaiset asuttavat. Todenmukaiselta näyttää, että suomalaiset väsyivät vihollisten lukuisiin hyökkäyksiin ja jo kauan ennen kuningas Eerikin aikaa luovuttivat saarensa tänne tuleville ruotsalaisille ja solmivat rauhan heidän kanssaan.” Tanskalaiset taas ovat tunkeutuneet maahamme useamman kerran. Sen osoittavat niin historian kirjat kuin paikannimet ja kansan perimätieto. Siksi uskoisin, että ne ovat lähellä totuutta, joiden mielestä tanskalaiset suvut ovat jo varhain saaneet asumasijan näissä meidän merenrantapitäjissämme.

§ 10 Elinkeinot

Kyläläisten Mynämäen seudun asukkaiden uutteruudesta ja toimista elantonsa hankkimiseksi kerron seuraavaa. Asukkaat ovat todella tottuneet jatkuvaan työn tekoon. Niinpä he ovat yleensä hengen ja ruumiin voimiltaan terveitä. He näet harjoittavat huolella maanviljelystä, merenkäyntiä, kauppaa, kalastusta, linnustusta ja metsästystä.¹⁰⁴ Paikkakunnalla on runsaasti sekä vesi- että maalintuja: haahkoja, isokoskeloita, tukkakoskeloita, alleja, telkkiä, riskilöitä, pilkkasiipiä, merihanhia, joutsenia, sorsia ynnä muita pienempiä vesilintuja ja maalla muun muassa metsoja, teeriä ja pyitä. Seudulla oleilee myös petoeläimiä, kuten karhuja, susia ja ilveksiä. Niitä asukkaat metsästävät nuolilla ja keihäillä tai pyydystävät seipäitten väliin pingotettuihin verkkoihin tai kaivavat syviä kuoppia ja houkuttelevat syöteillä pedot putoamaan niihin ja virittävät monenlaisia muitakin ansoja metsiin ja mäille.

Meren rannikon pitäjissä harjoitetaan kalastusta erityisellä huolella, maanviljelystä kuitenkin unohtamatta. Kalastukseen antaa intoa kalojen ja eri kalalajien runsaus. Siteeraan Wexioniuksen Suomen vesistöjen kuvausta, jossa hän esittelee mm. Rymättylän Krampin ja Bergholmin satamia seuraavasti. ”Näillä ja ympärillä olevilla vesialueilla saadaan runsaita erilaisten kalojen saaliita, haukia, ahvenia, kiiskiä, norsseja, kuhia, vimpoja, ruutanoita, kampeloita, taimenia, ankeriaita, simppeja, muikkuja, särkiä, mateita, säyneitä, rasvakaloja, isosimppeja, suutaria, nahkiaisia ja turskia.” Kirkkoherra Anders Silvanus taas kertoo, että asukkaat rakentavat rahtilaivojen lisäksi erikokoisia kalastusveneitä nuotanvetoa ja mm. turskanpyyntiä varten; sillä koko Suomessa kalastetaan turskaa eniten juuri Korppoon pitäjässä, Kökarin kappelikunnassa Föglössä, Nauvon saaristossa ja eräissä Rymättylän kylissä. Joskus sampikin käy verkkoon näillä vesillä, vaikka harvemmin. Lemun Kainun kylässä vuonna 1739 kesäkuussa saatiin silakkasaaliin mukana valtavan kokoinen yli 12 naulan painoinen sampi, jonka vatsasta kalastajat ottivat puoli toista naulaa kallisarvoista mätiä. Äskettäin apostolien Pietarin ja Paavalin päivänä sai myös täällä Turussa ostaa kolmen naulan painoisia sampia.

Parhaiten saadaan huhtikuussa säyneitä ja toukokuussa lahnoja, jotka kutuaikana nousevat merestä rantavesiin. Erityisesti Lemun lahdessa, jos kalastussäät ovat suopeita, asukkaat saavat suuria säyne- ja lahnaasaaliita. Kun nämä lopettavat, alkavat silakat kutemisen suurina hyppivinä parvina meren selällä. Joskus kalastajien verkkojen ja nuottien virittäminen ja levittäminen on hyvin tuottoisaa, niin että suotuisalla säällä he voivat saada yhdellä vedolla jopa 40 tai 50 tonnia silakoita. Wexionius edellä mainitussa teoksessaan kertoo, että silakoita (ruotsiksi ”strömming”) saadaan vuosittain uskomattomia suuria määriä. Näitä asukkaat syövät joko mausteliemessä kypsytettyinä, paistettuina, savustettuina tai muuten keitettyinä, ja yleensä suolatut silakat ovat sellaisinaan maukkaita. Joilla paikoilla saadaan silakoita, jotka kooltaan ja maultaan vetävät vertoja jopa Norjan ja Skotlannin silleille.

Hyvin monet Korpoon ja Nauvon talonpojat asustavat kallioisilla meren saarilla – heitä kutsutaankin ulkosaariston talonpojiksi (”utskärs bönder”). Heillä on vain sen verran peltoa, että voivat kylvää tuskin kapallista viljaa. Maanviljelijöiden tapaan he lannoittavat pieniä ja kapeita kivien ja kallioiden välissä olevia peltotilkkujaan. Lannoitus antaa ruoholle niin suuren kasvuvoiman, että he voivat leikata heinää kahdesti kesässä. Lannoitetta he levittävät pelloille syksyllä ja keväällä. Lisäksi he keräävät kesäisin erästä sammallajia – he kutsuvat sitä nimellä vuorisammal (”bergmosa”) –, kun he käyttävät sitä olkien sijasta karjalleen, karja lihoo hyvin ja lehmät antavat runsaasti maitoa. Huolimatta peltojen niukkuudesta ulkosaaristolaisilla on niin paljon omaisuutta, että toisten kärsiessä viljan puutteesta he syövät puhdasta leipää ja maksavat kaikki heille kuuluvat vuokrat ja muut velvoitteet. He, sanoisin, hankkivat kaiken ruokansa ja vaatetuksensa meren annista ja linnustuksesta.

§11 Tavat ja luonteenpiirteet

Mitä tulee meikälaisten tapoihin ja heidän elämänsä eheyteen, heille on ominaista jumalanpelko, kaikkein hyveiden ehtymätön äiti. Jumalanpelon ohjatessa he noudattavat kunniallisuutta ja sävyisyyttä. He eivät pelkää vastoinkäymisissä eivätkä kerskaile menestyksissä. He kunnioittavat kuningasta ja valtakuntaa ja ovat valmiita maksamaan verot valittamatta. Kaukana täältä ovat viekkaus ja kateus, ilkeä kilpailu, nurjamielisyys ja toisten halveksiminen. Jos on ollut ja sattuu vielä nykyään löytymään toisin ajattelevia, heitä hillitsevät laki ja oikeus.

Tuomarit

Sopinee lopuksi aiheeseeni, että liitän tähän Mynämäen seudulla vaikuttaneiden tuomarien luettelon, jonka minulle hovioikeuden auskultantti Anders Gillberg ystävällisesti toimitti hovioikeuden arkistosta.

1. Petrus Carplan (Karppala) n. 1455.
2. Ivar Fleming 1520–1550. Laamanni sekä Mynämäen ja Vehmaan kihlakunnan-tuomari.
3. Kustaa Horn 1620–1621. Kankaisten, Mallan ja Häringin isäntä. Länsi-Norrlannin pataljoonan eversti, sitten valtaneuvos, sotamarsalkka ja Suomen käskynhaltija. Hänen lainlukijoitaan olivat Hartvik Henriksson v. 1623, Gabriel Berdtsson v. 1624, Anders Sigfridsson v. 1627, Kristoffer Pehrsson v. 1633 ja Pehr Thomasson v. 1640.

4. Anders Andersson. Kuninkaallisen Turun hovioikeuden asessori. Hänen lainlukijoitaan olivat Märten Simonsson v. 1656 ja Erich Mickelsson v. 1659.
5. Olof Samuelsson, aateloituna Wallenstierna, v. 1679. Hän hoiti viran ilman sijaisina toimivia lainlukijoita.
6. Karl Carpelan v. 1686. Hänen lainlukijanaan oli Henrik Juslenius vuosina 1690–1691. Carpelanin ollessa tuomari Vehmaan ja Mynämäen kihlakunnat erotettiin tosistaan.
7. Henrik Johansson v. 1692.
8. Jacob Walstenius v. 1705.
9. Petter Longe v. 1711. Lainlukijana hänellä oli Petrus Holm v. 1712. Samana vuonna hän jakoi kihlakunnan tuomarin tehtävät veljensä Naantalin pormestarin Gabriel Longen kanssa. Petter Longen kuoltua virkaa hoiti vuonna 1729 Erik Salenius, Piikkiön kihlakunnantuomari.
10. Henrik Thuronius v. 1730, joka nyt on kuninkaallisen Turun hovioikeuden arvostettu asessori. Hänen jälkeensä virkaa hoitaa Carl Broterus, hovioikeuden taitava kanslisti.
11. Aatelinen Mauritz Ståhlhandske, jonka kuninkaallinen majesteetti juuri äskettäin on nimittänyt kihlakunnantuomarin varsinaiseen virkaan.

§ 12 Loppulause¹⁰⁵

Tässä on lähes kaikki tärkein, mitä voidaan kertoa Mynämäen seudun eli suloisen kotiseutuni vanhasta historiasta ja nykytilasta. Arvoisa lukija voi helposti huomata, että menneen ajan muistomerkkejä on säilynyt meidän ajallemme vain vähän. Tutkimusteni ja tämän vaatimattoman työni päämääränä ja tarkoituksena oli varmistaa, ettei jälki-maailmalta jäisi unohduksiin kaikki se, mikä on tehnyt esi-isiemme ja isiemme ajat ja lopulta oman aikamme merkittäväksi. Tosin on valitettavaa, että esi-isämme eivät jättäneet mitään tarkkoja todisteita muinaisista oloistaan tai, jos oli joitakin hyvin hämäriä todisteita, nekin ajan hammas on lähes täysin riistänyt meiltä. Kun kotiseutumme ei loistele ylevillä kaupungeilla ja linnoilla, lainaan loppuhuipennukseksi Olaus Petrin Kronikkaansa kirjoittamia sanoja: ”Hyväntahtoinen väki on parempi kuin monta linnaa ja linnoitusta” (”En wälwillig almoge är bättre än många Slott och Fästen.”)

Jumalalle kiitos!

¹ *Borealis Fennigia* ”Pohjoinen Suomi” tarkoittaa Aurajoen ja lähinnä Pyhäjärven välillä olevaa Varsinais-Suomen aluetta. Aurajoen toisella puolella on ”Eteläinen Suomi”. Matthias Hallenius väitöksessään Pohjoisesta Suomesta (*De Borea-Fennia*, s. 5–6) määrittelee alueen seuraavasti. ”Varsinaisen Suomen jakaa Aurajoki kahteen osaan, pohjoiseen eli boreaaliseen ja eteläiseen” (*Fenniam stricte acceptam dividit amnis Aboënis Aurajoki dictus in septentrionalem sive Borealem & Australem*). Kun tämä ”pohjoinen Suomi” useissa määrittelyissä tarkoitti aluetta, joka ulottuu Kyröjokeen saakka ja sisältää myös Satakunnan, Matthias Hallenius määrittelee ”pohjoisen Varsinais-Suomen” (*Borea Fennia*) tarkemmin alueeksi, joka pohjoispuolelta rajoittuu Pyhäjärven ja Eurajoen suuhun.

² Latinankielisellä sanonnalla ei ole yhtä lähettä. Muuten ajatus on tuttu antiikista alkaen.

³ Latinan *territorium* johtuu tietenkin sanasta *terra* ja tarkoittaa maa-aluetta. Sanan uutta merkitystä ”tuomio-alue”, ”kihlakunta”, voitiin kätevästi puolustella assosiaatioilla äänteellisesti samantapaisen sanan *terror* merkityksiin.

⁴ Hallenius viittaa Laurentius Sepeliuksen Ruotsin itäraannikon Roslagenin kuvaukseen *De Roslagia* § 2, s. 3.

⁵ Michael Wexionius-Gyldenstolpe (*Epitome descriptionis Sueciae, Gothiae, Fennigiae, et subjectarum provinciarum*. Aboae 1650) seurasi Olof Rudbeckin käsitystä, että suomalaiset polveutuisivat israelilaisista. Suomalaisten alkuperästä enemmän myöhemmin II § 19 ja III § 9.

⁶ Olaus Magnus, *Historia de gentibus septentrionalibus*. Rooma 1555, Basel 1567.

⁷ Tämä etymologia, jonka mukaan Ruotsia tarkoittava sana *Svethia* olisi muodostunut kaskeamista tarkoittavasta sanasta *swedia*, on peräisin Halleniuksen opettajalta professori Algot Scarinilta. Scarin esittää saman etymologian myös Jonas Kiellgrenin puolustamassa väitöksessä *De Sveonum in Livoniam meritis* (1732).

⁸ Ks. edellä nootti 5. Hallenius mainitsee myös Olaus Hermelinin väitöksen *De origine Livonorum* (Dorpat 1693) ja Sebastian Schröter, *Historia totius terrarum orbis*, s. 975.

⁹ Hallenius viittaa teokseen Scarin – Hallborg, *De Alandia*, s. 36.

¹⁰ Vrt. Juho Sjöros 1887, 67. Hänen mukaansa Halleniuksen mainitsema Särkilahden alue olisi aiemmin kuulunut Maskun eikä Vehmaan kihlakuntaan.

¹¹ Hallenius siteeraa kuninkaallisen majesteetin päätöstä kamarikollegion kirjeestä vuodelta 1689: ”det Hans konglige Maii:t för des tiensts desto bättre befrämian, samt räntornes så mycket tjugigare infordrande, med hwad mera, som fougde ämbetet widhänger, detta för det nyttigaste och gagneligaste håller wara, at talet af Fougderierne ökas, än at flere upbördzskrifware skulle bestås ...”

¹² Kruununvouti Anders Monseenin poika Anders Monseen, joka oli v. 1738 Taivassalon kirkkoherran apulainen, kirjoitti Halleniuksen teokseen kuusisäkeisen onnitelurunon.

¹³ Hallenius käsittelee Isonvihan aikaa tarkemmin myöhemmin II § 21.

¹⁴ Ole Borch (1626–1690) oli tanskalainen alkemisti.

¹⁵ Vergilius, *Georgica* 2. 458–460.

¹⁶ Kirkkoherra Lars Sacklinius oli ilmeisesti kopioinut tämän inventaariasiakirjan joko Gregorius Halleniukselle tai tämän esimiehelle Algot Scarinille (vrt. myöh. § 7 ”kuten äskettäin minulle kertoi kunnianarvoisa seurakunnan kirkkoherra”). Reinhold Hausen, *Finlands medeltidsurkunder*, julkaisee sen kahtena numerona (FMU 1340 ja 6624). Hausen olettaa lukuvirheen *mcclx* > *mcclx* (FMU 1340) tai *mcclx* > *mcclx* (FMU 6624), eli dokumentin oikea ajoitus olisi joko 1410 tai 1420. Edellinen on todennäköisempi, koska lukuvirhe on silloin helpompi ymmärtää (lukija näki kursiivikirjaimen *d* kahtena kirjaimena *cl*).

Dokumentin mukaan maisteri Nicolaus Karhu olisi ollut v. 1260 rovastina Mynämäellä ja kirkko sekä pappila olisivat rakennettu ennen tätä vuotta. Hallenius toistaa ajoituksen hieman myöhemmin kappaleessa 7: ”Papinvirka siis perustettiin todennäköisimmin noin vuonna 1260, jolloin piispana oli Bero Länsi-Göötanmaalta”. Ajoitus on kuitenkin väärin. Dokumentissa

mainitut henkilöt ovat vasta 1400-luvulta. Mustankirjan mukaan (REA 395) Remar Gisleson (Gislosson) oli Mynämäen kirkkoherrana v. 1422 ("Remar Gisleson kirkioherre i Virmo och kanik i Åbo") ja vuosien 1422–1434 välillä hän oli myös Turun kaniikki ja tuomiokirkon taloudenhoitaja (Leinberg 1894, 46 ja 166). Näiden tietojen perusteella on luontevaa olettaa, että inventaariasiakirja ajoittuu 1400-luvun alkupuolelle. Todennäköisimmin Remar Gisleson tuli Mynämäen kirkkoherraksi v. 1410, kuten em. virheellisesti luetusta vuosiluvusta voi päätellä. Muista katselmukseen osallistuneista – Turun tuomiorovasti, Turun kaniikki Sigismund Johansson, Tukholman kaniikki Remigius Gisleson, Uppsalan kaniikki maisteri Magnus Waldemarsson ja paikallinen rovasti maisteri Nicolaus Karhu – ei ole varmaa tietoa. Tiedot Turun kirkkokunnan viroista ovat hämmästyttävän niukat ennen 15. vuosisadan alkua. Myös Johannes Bilmark (1772, 6) toteaa tällaisen aukon (*hiatus*) ennen vuotta 1424, jolloin Fredrik Trast oli Turun tuomiorovasti. Samoin Hallenius valittaa jatkuvasti katolisen ajan asiakirjojen niukkuutta, esim. myöhemmin § 29. – Magnus Waldemarsson ei voi olla sama kuin Maunu Valdemarinpoika Garp, joka oli Mynämäen kirkkoherra v. 1449–1458 (Leinberg 1894, 51 ja 166). Perälä 1963, 31–40 sijoittaa rovasti Karhun 1400-luvun alkuun ja väittää, että viran luovutus Gislesonille olisi tapahtunut v. 1420, mutta hän sekoittaa todisteet eikä huomaa, että Hausen julkaisee saman asiakirjan kahtena numerona.

Myöhemmät kirjoittajat, mm. Johannes Bilmark ja Antti Lizelius, käyttivät hyväkseen Halleniuksen tekstiä. Bilmark (1772, 5–6) siteeraa samaa Mynämäen kirkonarkistosta löydettyä dokumenttia (*Inventarium in parochia Wirmå A:o salutis MCCCLX, in plantationem praepositurae Remari Gislonis, Praepositus Aboensis primus, cum Sigismundo Johannis, Canonico ibidem; & Remigius Gislonis, Canonicus Holmiensis, ac Magister Magnus Waldemari, canonicus Upsaliensis, ac Magister Nicolaus Karhu, praepositus ruralis in Parochia Wirmå etc.*) täsmälleen samoin kuin Hallenius, vain lopusta lyhennettynä, ja viittaa Halleniuksen ao. kohtaan. Bilmark arvelee myös, että dokumentissa (tai Halleniuksella?) on vuosiluvun kirjoitusvirhe: p.o. ehkä MCCCLX (1360). Bilmark perustelee myöhempää ajoitusta mm. sillä, että kirkkoherran virkoja ei voinut olla ennen Turun kirkon perustamista, ja erityisesti sillä, että Hallenius sanoo Mynämäen kirkon mallina olleen Uppsalan basilika, jonka rakentaminen aloitettiin noin 1250 ja joka valmistui lopulta vasta 1435. Ks. Riska 1961, 9, joka ajoittaa kirkon vuoteen 1346 (REA 115). Lizelius (1780) mainitsee Tiedustuskirjassaan vuoden 1260 ja rovasti Karhun (Virtaranta 1946, 239): "Kohta Christillisen opin alkuvuosisatoina ruvettiin Suomesa myös kirkoja rakentamaan, waan harvalta, nijn että yxi kirko oli kusakin kihlakunnasa. Tainkaltaisista wanhimmista kirkoista on Mynämäen Emäkirkko yxi, joka on perustettu wuonna jäkeen Christuxen Syntymisen 1260, jolla ajalla oli Mynämäesä Nicolaus Karhu Provastina. Ja on nijn tämä Mynämäen kirko wanhempi kuin Turun isoi kirko; mutta nuorempi kuin Räntämäen kirko." Ilmeisesti Lizeliuksen arvovalta vaikutti siihen, että tarina rovasti Karhusta ja kirkon perustamisesta v. 1260 eli pitkään. Vielä 1800-luvun lopulla oli Mynämäen papiston luetteloissa seuraava maininta (Sjöros 1887, 124–125): "V. 1260, jolloin emäkirkko samoin kuin pappila on perustettu, on hra maisteri Nikolaus Karhu ollut Mynämäen kirkkoherrana sekä sen ensimmäisenä provastina. Kutka sittemmin hänen jälkeensä aina Upsalan kokouksen asti ovat täällä olleet provasteina tai kirkkoherroina, siitä ei saata tietoa saada."

¹⁷ Halleniuksella *Olof Clämen Poica*, siis Olavi Klemenpoika tai Olof Klemetsson. 1700-luvun fraktuura on vaikeaselkoista, sillä kaikki näkemäni tämän nimen tulkinnat ovat väärin: *Elämen Poica* (Sjöros), *Cläwen poica* (FMU 1340), *Eläwen poica* (FMU 6642), Olli Elavuksenpoika (Perälä). Ks. myös edellä nootti 16.

¹⁸ Legendan mukaan Pyhä Laurentius oli ensimmäisiä kirkon diakoneja ja vastasi kirkon rahavaroista. Hän kantoi huolta lähimmäisistään ja auttoi heikompia, köyhiä ja sairaita. Kun Laurentiusta vaadittiin luovuttamaan kirkon varat keisarin rahastoon, hän toikin kaupungin köyhät, rammatt, sairaat, vanhukset, raajarikot ja nälkiintyneet kerjäläiset väittäen niitä kirkon rikkaudeksi. Laurentius tuomittiin poltettavaksi parilalla. Siksi

hänellä on pyhimyskuvissaan tavallisesti halstari kädessään. Laurentius koki marttyyrikuoleman elokuun 8. p:nä v. 258.

¹⁹ Laatta on siirretty ilmeisesti portin purkamisen jälkeen kirkon tornin yläpuolelle. Kivessä ovat Fleming ja Bååt -sukujen yhteisvaakunat sekä kirjoitus: *Gloria in excelsis Deo. HCF E AE D 1626* ("Henrik Claesson Fleming, Ebba AerlandsDotter Bååt"); ks. Riska 1961, 11–12.

²⁰ Bero, ensimmäinen Uppsalan arkkipiispan alainen Turun piispa n. 1248–1258; Bero eli Björn oli kotoisin Länsi-Göötanmaalta. Vehmaalta kotoisin ollut Bero II Balk taas oli Turun piispana v. 1385–1412.

²¹ Punertava väri lienee vanhoista lasimaalauksista (ks. Riska 1961, 25).

²² Johannes Schefferus, *Svecia Litterata* (Stockholm 1680); Johannes Vastovius, *Vitis Aquilonia* (Köln 1623 ja Uppsala 1708). Hallenius mainitsee myös tuoreen Turussa esitetyn väitöksen E. Renström, *Historia Sveogothica deficiens et restaurata*, praeside A. Scarin (Aboae 1736), s. 44, 50, 60 jne. Magnus De la Gardie, johon Hallenius viittaa, on tunnettu rakennustoiminnastaan; hänen aloitteestaan perustettiin mm. Ruotsin antikviteettikollegio (muinaismuistoyhdistys) v. 1666.

²³ Tässä mainituista miehistä tunnetuin on Henricus (Henrik) Hoffman (1599–1666), joka oli vuodesta 1627 Maskun kirkkoherra ja vuodesta 1630 Maskun rovastikunnan lääninrovasti ja myöhemmin myös pappissäädyn valtiopäivämies. Vuosina 1638–1642 hän oli Eskil Petraeuksen johtaman raamatunsuomennoskomitean jäsen. Hänen isänsä Saaren kartanon vouti Hans Hoffman oli hankkinut jälkeläisilleen muun muassa Mynämäen Huolin kylän suurimman talon, joka siirtyi Henrikin omistukseen vuonna 1621. Carolus (Kaarle) Hoffman oli Henrikin vanhempi veli, Merimaksun Tammisaaren talojen omistaja. Ks. Oja 1964, 57–77; Haggrén 2008, 90–91. Martinus Rungius oli Mynämäen kirkkoherra n. v. 1624–1633 ja Henricus Gregorii kappalainen v. 1627–1659.

²⁴ Halleniuksella on Uudesta Testamentista (Paavalin 1. kirje Timoteukselle 6: 17 ja kirje Tiitukselle 2: 12) tuttu kreikankielinen fraasi ἐν τῷ νόῳ αἰῶνι "nykyisessä maailmanajassa".

²⁵ Varsinkin 1600-luvulla suosittu legendoihin liittyvä runonpätkä, mikä saatettiin liittää krusifiksiin; ajatuksena on vastustaa katolista kuvainpalvontaa. Aiheesta mm. Ragne Bugge, "Effigiem Christi, quem transis semper honora: Verses Condemning the Cult of Sacred Images in Art and Literature", *Acta ad Archaeologiam et Artium Historiam Pertinentia* VI, 127–39. Roma 1975.

²⁶ Taulut eivät ole enää Mynämäen kirkossa, mutta samanlaiset taulut, joissa on esillä sleesialaisten uskonvapauden muisto ja Uppsalan kokouksen v. 1693 riemujuhla, löytyvät Maskun kirkosta (Riska 1961, 37 ja 159).

²⁷ Ks. Riska 1961, 39.

²⁸ Sunilan isäntä laamanni Simon Lilliegren kuoli v. 1736.

²⁹ Henrik Flemingin hautamuistomerkistä viimeksi Tuija Tuhkanen, *Kirkon kaunistukseksi ja lahjoittajan kunniaksi. Henrik Flemingin lahjoitukset Suomen kirkoissa*. Helsinki 2008. – SKS: Historiallisia tutkimuksia 238.

³⁰ "Kaksi tammista ovat sankarimme vaimon ja tyttären arkut" (*in quibus conjux herois nostri, nec non virgo filia*). Riska (1961, 50) mainitsee kaksi isoa tammiarkkua, jotka ovat niin pahasti vaurioituneet, että niistä on vaikea saada käsitystä; hän arvelee kuitenkin, että ne ovat Henrik Flemingin vaimojen Ebba Bååtin ja Sigrid Kurtzelin arkut.

³¹ Riska (1961, 50) sanoo, että asevarustus ja vaakunat olivat kirkon kuorissa eikä hautaholvissa. Myös Tuhkanen (2008, 114–115) pitää Halleniuksen kuvausta tältä osin yllättävän ristiriitaisena.

³² Eerik Justander oli Henrik Flemingin elinaikana Turun akatemian runousopin professori ja myöhemmin 1667–1678 Mynämäen kirkkoherra. Ehkä Henrik Fleming suosi Eerik Justanderia enemmänkin tämän runoilijanlahjojen takia, samoin kuin hän oli ollut antelias runoilija-papille Johannes Ulvichiukselle (ks. § 15).

³³ § 27–28 myöhemmin.

³⁴ Johan Henrik Boeclerus, valtionhistorioitsija, 1611–1672. Tässä siteerataan ilmeisesti hänen käsikirjoituksistaan postuumina julkaistua teosta *Historia Belli Sueco-Danici* (Strasbourg 1679).

³⁵ *SALVATOR MUNDI*. Apostolit ovat Jaakob, Johannes, Pietari, Bartolomeus ja Andreas. Ks. Riska 1961, 26 ja Tuhkanen 2008, 59–62.

³⁶ Ks. Riska 1961, 38.

³⁷ Lahjaesineisiin liittyvästä retoriikasta Tuhkanen 2008, 143–149.

³⁸ Muistomerkkien tuhoamisesta ja säilyttämisestä edellä § 7.

³⁹ Vaikka uusittu kello valettiin v. 1664, tässä tarkoitetaan Henrik Flemingiä, joka oli jo kuollut 1650. Kellossa säilytettiin siis tieto kellon ensimmäisestä valmistamisesta v. 1617. Ks. Riska 1961, 52.

⁴⁰ Johannes Ulvichius (n. 1600–1652) oli lähtöisin Viipurista. Hän sai koulutuksensa Viipurissa, Turussa ja vuosina 1614–1616 Gävlessä. Kouluaikana hänen suosijansa oli Gävlen koulun entinen rehtori ja sitten Turun sekä Viipurin piispa Eerik Sorolainen. V. 1616 Ulvichius kirjoit-tautui Uppsalan yliopistoon, missä hänen opiskelutovereidensa joukossa oli mm. Eskil Petraeus, myöhemmin Turun akatemian ensimmäinen teologian professori, rehtori ja Turun piispa. Helmikuussa 1617 Ulvichius esitti Gävlen koulussa tunnetun ylistyspuheensa ja ylistysrunonsa (*oratio panegyrica et carmen panegyricum*). V. 1620 Johannes Ulvichius haki Tukholman suomalaisen seurakunnan papin virkaa; varsinainen työura hänelle avautui kuitenkin Inkerinmaalla Ivangorodin ruotsalaisen seurakunnan pappina 1621–1642. Tämän jälkeen Ulvichius muutti Turun seudulle ja lopulta Tukholmaan ja kirjoitti n. 1645–1647 Mietoisten kirkkoon Henrik Flemingin ylistysrunot. – Tarkemmin Ulvichiuksesta ja hänen runoistaan artikkelissani ”Johannes Ulvichiuksen runot (v. 1647) Gregorius Halleniuksen Mynämäen historiassa (v. 1738)”, *Auraica* 2, 2009, 31–42 (<http://ojs.tsv.fi>).

⁴¹ Halleniuksella on seuraavat viittaukset raamattuun: Lk. 7: 1–2; 1. Kun. 6: 5; 2. Aik. 3: 4.

⁴² Todisteena Henrik Flemingin Tukholman Pyhän Jaakobin kirkolle tekemistä lahjoituksista Hallenius siteeraa piirtokirjoituksen, joka on kirkon eteläportaalin yllä olevassa laatassa: *Herr HENR. FLEMMING til Lehtis, Isenhof, Tellista och Lais, med des lähn, Öfwerste och krigsråd: Fru SIGRI KURSEL, Fru till Memm, Hånö, Hållönäs och Fagernäs* (”Henrik Fleming Lehtisten, Isenhofin, Tellisten ja Lajusten herra sekä läänin eversti ja sotaneuvos. Sigrid Kurtzel Memmin, Hånön, Hallönäsin ja Fagernäsin rouva”).

⁴³ Halleniuksella ja Ulvichiuksella on runsaasti katolisten kuvainpalvonnan kritiikkiä, ks. edellä nootti 22.

⁴⁴ Tämä Ulvichiuksen kirjoittama ylistysruno *Carmen panegyricum* ja myöhemmin esille tuleva alttariruno ovat säilyneet vain Halleniuksella. Sen sijaan Ulvichiuksen samaa aihetta käsittelevä ruotsinkielinen runo ”Ähres<k>rift” on säilynyt painettuna v. 1647 Turun akatemian painotalossa (painate on Tukholman kuninkaallisessa kirjastossa). Esittelen tarkemmin näitä painotuotteita em. nootissa 38 mainitussa artikkelissani; ks. myös Toini Melander ”En hyllningsskrift till riksrådet Henrik Fleming”, *Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen* 39, 1942, 111–114. Mietoisten kirkonarkiston kalusteluetteloissa mainitaan, että vielä 1800-luvun alussa kirkossa oli latinankielisen ylistysrunon sisältänyt taulu. Lisäksi joku kirkon tutkija tai Flemingin perinnön vaalija on 1800-luvulla tehnyt ruotsinnoksen Ulvichiuksen latinankielisestä ylistysrunosta nimellä ”Låf-Dickt”. Ruotsinnos, jota säilytetään Valtionarkistossa (Topographica: Mynämäki), käsittää myös Ulvichiuksen alttarirunon. Ruotsinnosta ei ole tehty Halleniuksen tekstistä. Tästä aineistosta voidaan päätellä seuraavaa. Ulvichiuksen sekä latinankieliset runot että ruotsinkielinen ”Ähreskrift” painettiin v. 1647 Petrus Waldin kirjapainossa yhdelle paperiarkille ja ainoastaan se puolisko arkista, joka sisälsi latinankieliset runot, päätyi sitten kirkon seinälle, mistä Hallenius kopioi ne vaitöskirjaansa. Halleniuksen kopiomassa otsaketekstissä on kirkkorakennuksen ajoituksena v. 1643, muualla v. 1645. Ilmeisesti Hallenius luki vuosiluvun väärin tietoisena siitä, että Mietoisten kirkon rakentamivuosi todella oli 1643. Ulvichius taas on voinut kirjoittaa virheellisesti rakentamivuoden. Varsinkin ruotsinkielisessä runossaan hän kiittelee Henrik Flemingiä suopeudesta ja avuliaisuudesta papistoa ja häntä itseään kohtaan. Tästä on pääteltävä, että

Henrik Fleming oli auttanut taloudellisesti Inkerinmaalta tuntemaansa pappia, joka nyt oleskeli Turun seudulla ja oli muuttamassa Tukholmaan, ja oli pyytänyt korvaukseksi ”rakennusrunot”. Ulvichius teki tilaustyön hyvin huolellisesti painottaen enemmänkin rakentajan ansioita kuin täsmällisiä tietoja Mietoisten kappelikirkosta.

⁴⁵ Tämä sanoma (*praeconia*, ylistysruno) oli todennäköisesti kirjoitettu kivialustaan (*marmor*) kiinnitetyille paperille.

⁴⁶ Hallenius mainitsee myös, että P. Kaarlen ja P. Elisabethin kirkot olivat tuoreen uutisen mukaan joutuneet turkkilaisen vihollisen ryöstämiksi Unkarissa. P. Olavin palvonnasta oli ilmestynyt myös tuore väitös, kuten Hallenius huomauttaa: Tolpo, Johannes, *Dissertatio historico-politica de S. Olavi N. r.: pravo religionis zelo*, praes. Algoth A. Scarin. Aboae 1738.

⁴⁷ Halleniuksen mukaan Ebba Maria oli Henrik Flemingin tytär tai pojantytär; jälkimmäistä vaihtoehtoa hän kuitenkin pitää todennäköisempänä, aivan oikein. Lorenz Creutzin puoliso Ebba oli todellakin Henrik Flemingin pojan Klaus Flemingin tytär. Ebba Marian v. 1674 lahjoittama pienempi kello rikkoontui jostakin syystä muutaman vuoden kuluttua ja se korjattiin Tukholmassa v. 1734. Ks. Riska 1961, 88.

⁴⁸ Ulvichiuksen alttariruno on käännetty ruotsiksi edellä n. 41 mainitun ”Låf-Dickt” -runon jatkoksi otsakkeella ”För Detta Capells Altare”. Runossa on viittaus Horatiukseen (*epist.* 1.4.16), joka oli saanut epikuroalaisen kasvatuksen ja sanoi itseään ylellisyyttä rakastavaksi ”Epikuroksen lauman porsaaksi

⁴⁹ Tämä lippu oli vielä vuonna 1826 jäljellä kirkossa (Kalusteluettelo 1826: Pitäjänkokous-pöytäkirjat B VIII 1 1784–189, Mietoisten kirkonarkisto, TMA), ks. Riska 1961, 75; Tuhkanen 2008, 122; Anu Lahtinen 1999. Lipun teksti kokonaisuudessaan on seuraava: *H. F. Soli Deo Gloria. Anno 1643 är detta Capellet af Nyo med H.Henrich Flemmings till Lehtis, Fagernäs, Issenteliste, Wademoisa och Lääy i Lifland Herres, egen bekostnad opbygd och innantil alt förvärdigadt.* ”Henrik Fleming. Jumalalle yksin kunnia. Tämän kappelin on vuonna 1643 omalla kustannuksellaan rakennuttanut ja kokonaan sisustanut Lehtisten, Fagernäsän, Liivinmaan Isenhofin, Vademoisten ja Lajusten herra Henrik Fleming.” Tämä dokumentti lienee tärkein ajoitettaessa kirkon valmistumista. Sama vuosiluku 1643 on Halleniuksen mukaan myös edellä siteeratun kunniataulun otsakkeessa (*anno Christogonias 1643*), mutta Hallenius lienee lukenut väärin kunniataulun vuosiluvuksi 1643 luvun 1645 asemesta. Flemingin lipussa oleva ajoitus lienee aiheuttanut ”lukuvirheen”; ks. edellä n. 41. Myös kappaleen 15 maininta, että v. 1641 aloitettu rakennustyö tuli valmiiksi kolmessa vuodessa, viittaa vuoteen 1643.

⁵⁰ Hietamäen puinen kappeli oli siis vanhempi kuin Mietoisten kivinen kirkko (Riska 1961, 71–72). Ks. myös Herrala, Raija, Lemmetti, Markku & Kari Ahtiainen. ”Kokonaan kadonnut kappeli”. *Arkeologia nyt – Arkelogi nu* 1/2003: 9–15. Litzelius esittelee Hietamäen kappelin historian suunnilleen samoin kuin Hallenius: ”Toisexi, nijn rakettin Hietamäen kartanon Nummelle yxi kappeli puusta, puolen kolmatta wirstan paika isosta kirkosta. Täsä Hietamäen kappelisa pidettin waan joskus Jumalan palvelus vuodesa, wimeiseltä ainoasti Jacobin päivänä, jona sen mäellä myös markkinat pidettin. Sitte se nähtin tarpettomaxi, sillä ne kylät sen ympäristöllä, jotka sijnä kävit kirkon menoisa, taitavat huokiasti sekä Emäkirkkosa, että Mietoisten kappelisa käydä; suljettin sen tähden kokonansa. ... ja ei sitte enää ole sijnä Jumalan palvelusta pidetty. Otettin myös sen kello ja muu omaisuus Emäkirkkoon. Ja on se kappeli kokonansa ränstynyt ja kukistunut.”

⁵¹ Halleniuksen viitteet koskien tällaista kirkonkellojen käyttöä ovat Zonaras, *Annales II*, ja Rupert, *Observationes in Florum*, s. 92.

⁵² Halleniuksen opettaja Algoth Scarin suhtautui myönteisesti paikannimien etymologiseen selittämiseen. Yksi selitystapa oli ikään kuin nimen siirtäminen siirtolaisuuteen viittaamalla, toinen tapa oli johtaa paikannimet saagojen sankarien nimistä (vrt. Urpilainen 1993, 150–157). Hallenius viittaa veljensä Matthiaksen teokseen *De Borea Fennia*, jossa lähteenä on mainittu Peringskiöld. Karjalan osalta hän viittaa Olof Rudbeckiin (*Atlantis I*: 363), joka esittää tarinan

Venäjän erämaiden paikasta Karja ja germaanijumalan Odinin matkasta Troijasta kohti Pohjolaa. Scarin suhtautuu epäilevästi tämän tarinaan.

⁵³ Professori Scarin toi Turkuun tavan pitää sanomalehtikollegioita. Kollegioissa professori luki eurooppalaisia sanomalehtiä ja kommentoi niitä (Urpilainen 1993, 67). Hallenius oli kuunnellut Scarinin jotakin viikoittain ilmestynyttä lehteä (*novellae hebdomadariae* ”viikkouutiset”) koskevaa luentoa. Lehdessä oli ollut uutinen tai artikkeli Saksan ja Ranskan raja-alueella Saarlojoen mutkassa sijaitsevasta Saarlouis’n (ransk. Sarrelouis) linnoituksesta. Kaupungin nimi antoi aiheen kommentoida laajemmin sanaa ”saar”, varsinkin siksi, että Saarlouis tai Saar Lovis, kuten kaupungin nimi myös kirjoitettiin, muistutti Askaisten Villnäsin kartanolinnan suomenkielistä nimeä Louhisaari. Hallenius itse asiassa sanoo myöhemmin Askaisten pitäjän esittelyn yhteydessä kappaleessa III: 4, että Louhisaari merkitsee samaa kuin Saar Lovis (*Lous Saari quasi Saar Lovis audit*). Louhisaaren alkuperäinen nimi lienee kuitenkin ollut ilmansuuntaa osoittava Lounassaari (Haggrén 2005, 17).

⁵⁴ Halleniuksen esimiehen Algot Scarinin tässä mainitsemat lähteet ovat: Carl Lundius, *Zamolxis primus Getarum legislator* (1687); Olaus Verelius, *Index linguae veteris Scytho-Scandicae sive Gothicae* (1691); Johannes Loccenius, *Historia rerum Svecicarum* (1662) ja *Antiquitatum sueo-gothicarum libri tres* (1670); Matthias Fontenius, *De Sancto Henrico Fennorum apostolo* (1737) ja Henrik Brenner, *Epistola ad doct. Ericum Benzeliium de praesenti statu quarundam gentium orientalium* (1723): ”Czeremissi, qui se ipsos etiam Mari appellant, atque quidam alii, adhuc multa a Fennicae linguae dialecto habent. Derum vocant Jumala, & mre Fennorum numeros recenset. Ks. Sarajas 1956, 114–121 ja 335.

⁵⁵ Gregorius Hallenius viittaa tässä veljensä Matthiaksen väitöksen *De Borea Fennia* sivuille 53–54, missä tämä luettelee seuraavat ”kuninkaallisen” hovin ylläpitoon viittaavat paikannimet: Kokki, Härkä, Kana, Vasik, Pukki, Rieska, Karhu ja Kettu. Saaren kartanoon liittyvä ”kuninkaallisuus” lienee kuitenkin vasta siltä ajalta, jolloin se oli osa Turun linnaa tukevaa kuninkaankartano- ja latokartanoverkosta (n. 1550–1620); ks. Haggrén 2008, 62–93.

⁵⁶ Kustaa II Aadolfin avioton poika Kustaa Kustaanpoika oli 30-vuotisen sodan aikana v. 1634–1639 Osnabrückin luterilaisen hiippakunnan johtaja, ”prinssi-piispa”. Hallenius kertoo Kustaa Kustaanpojasta enemmän myöhemmin kappaleessa 24.

⁵⁷ Hallenius ilmoittaa, että hänen veljensä Matthias oli hankkinut tämän tiedon Palmsköldin käsikirjoituskokoelmasta.

⁵⁸ Paroni Philip Örnstedt oli Saaren isäntä v. 1723–1739.

⁵⁹ Lehtisen oli perustanut 1500-luvun lopulla Louhisaaren omistaja Herman Pedersson Fleming. Kartanon ensimmäinen rakentaja oli tämän poika Klaus Hermansson Fleming, jolta kartano siirtyi perintönä Henrik Flemingille v. 1616. Henrik Fleming, joka piti Lehtistä tärkeimpänä kartanonaan, täydensi sen rakentamisen komeaksi kartanolinnaksi. Henrik Flemingin kuoltua v. 1650 kartano jäi perintönä tämän pojalle Klaus Flemingille. Vuonna 1669 kartano siirtyi Klaus Flemingin tyttären Ebba Marian ja tämän puolison Lorenz Creutzin haltuun. Lorenz Creutzin kuoleman jälkeen v. 1698 tila jäi perintönä tyttärelle Ebba Eleonoralle ja tämän puolisolle Georg Henrik Lybeckerille.

⁶⁰ Vapaaherra Georg Henrik Lybecker (puoliso Ebba Eleonora Creutz), Lehtisten silloinen isäntä oli kuollut v. 1730. Häneltä jäi neljä alaikäistä poikaa: Georg Henrik s. 1720, Claes s. 1722, Karl Blekert s. 1724 ja Johan Fredrik s. 1726.

⁶¹ Hallenius viittaa usein Isonvihan aikaisiin kokemuksiinsa. Kappaleessa I § 4: venäläinen kapteeni Lasakhan vei sotasaaliina Mynämäen lipun kirkon seinältä; II § 2: mynämäkeläiset jauhoivat viljaa ja kuljettivat sitä yötä päivää venäläisvaltaajien muonittamiseen; II § 9: moskovalaiset päälliköt kävivät ihmettelemässä Flemingin hautamuistomerkkiä.

⁶² Halleniuksen mukaan, tällaisia puurakennelmia kutsutaan ruotsiksi nimellä ”kasar” tai ”vård-kasar”, suomeksi ”kasat”. Näiden sanojen alkuperää oli käsitellyt Johannes Tillander kaksiosaisessa väitöksessään *De angaris praecipue Svethicis* (Aboae 1732).

⁶³ Annamari Sarajas (1956, 157–158) siteeraa Halleniukselta tämän tarinan juuteista osoittaakseen, että Hallenius oli omaperäinen eikä suhtautunut, kuten esimiehensä Algot Scarin,

täysin kriittisesti kansantarinoiden ja kansanrunouden historialliseen arvoon. Tosin Hallenius jatkaa sanomalla Scarinin tapaan, että ”tässä tarinassa on tuskin mitään perää”. Halleniuksen esikuvina olivat kuitenkin Daniel Juslenius ja veli Matthias ja, kun hänen ohjenuoranaan oli kotiseudun rakkaus, hän ei halunnut jättää mainitsematta kotiseutuun liittyviä tarinoita. Toisaalta Scarin itse oli mieltynyt paikannimien selittämiseen, joten ristiriita oppilaan ja opettajan välillä ei ollut sovittamaton.

⁶⁴ Albert Krantz, saksalainen historioitsija, n. 1500, kirjoitti mm. Pohjoisten kuningaskuntien kronikan. Hallenius viittaa myös ns. Suomen kronikkaan (*Chronicon Finlandiae*, ed. Nettelblatt) ja Dieterin Saksilaisten kuninkaitten historiaan.

⁶⁵ Killankedot mainitsee myös Antti Lizelius Tiedustuskirjassaan: ”killanketo Mynämäen ja Nousiaisten välillä, Jutin kedon takana: toinen killan keto Nihattulan ja Juvan välillä: kolmas Sairisten ja Laajoen välillä” (Virtaranta 1946, 238–239). Killanketojen merkitys ja sanan etymologia ovat jääneet epäselviksi. Sen perusteella, että killanketoja ei tavata muualla Suomessa, kyseessä lienee vanha Mynämäen seudulle sijoittuva kisailutapa. Kisojen merkityksestä ja erilaisista tulkinnoista, ks. Esa Laukkanen 2003, 259–264. Kukaan ei näytä huomanneen, että Hallenius sanoo nuoren miesten harjoittelevan sotapalvelusta varten (*praeparaturi membra sua ad munia & ministeria militaria*). Olisiko kyseessä miehen täysi-ikäiseksi tuloon kuuluva riitti? Lisäksi tulee huomata, että Hallenius mainitsee antiikkisen kisalajin *petaurum*. Ehkä hän siten sijoittaa antiikin kisojen muotoja varhaiseen Suomeen?

⁶⁶ Latinaksi *Mensa Flemmingiana*.

⁶⁷ Hallenius viittaa Johannes Fechtin teoksessaan *De clerico percussore*.

⁶⁸ Joannes Reftelius, *Dissertatio juridica de judiciis*, praes. Carl Lundius (Upsaliae 1687). Lisäksi Halleniuksen lähteenä on Johannes Helsingius, *De originibus priscae gentis Varegorum*, praes. A. A. Scarin (Aboae 1734).

⁶⁹ Anders Monseen, kruununvouti, Kalleisten isäntä, ks. edellä kappale I: 4.

⁷⁰ Nils Tolpo, Kokemäen kirkkoherra 1730–1757.

⁷¹ Hallenius mainitsee tässä Urban Hjärnen teoksen *Anledning till malm och bergarters ... igen-sökande* ja Anders Grönwallin väitöskirjan *De Territorio Cuprimontano et Saetrensi, nec non Jaerberia occidentali*, resp. Samuel Resenberg (Upsaliae 1734).

⁷² J. H. Böhmer, *Jurisprudentia ecclesiastica seu consistorialis*, Halle 1717.

⁷³ Halleniuksen lähde on Joachim Hildebrand, *De priscae & primitivae ecclesiae sacris publicis, templis, et diebus festis* (Helmstedt 1702).

⁷⁴ J. G. Hallman, *Beskrifning öfver Kiöping*, Stockholm 1728.

⁷⁵ Näistä asioista kertovat Daniel Juslenius teoksessaan Suomalaisten puolustus ja Johannes Helsingius Algot Scarinin ohjaamassa väitöksessä *De originibus priscae gentis Varegorum* (Aboae 1734).

⁷⁶ Hallenius on viitannut jo aiemmin kappaleessa II: 10 Boecleruksen historiateoksen Flemingejä koskeviin tietoihin. Louhisaaren Klaus Fleming, amiraali ja valtaneuvos, kunnostautui erityisesti laajojen maaomistusten hankkijana ja tehtailijana. Hän kuoli vuonna 1644 Kielin edustalla laivaansa, johon tanskalaiset ampuivat tykinkuulan. Ks. Mirkka Lappalainen 2005, 39–42. Tunnettu historioitsija ja oikeusoppinut Johannes Loccenius piti Klaus Flemingin muistopuheen, joka on painettu nimikkeellä *In prematurum sed Gloriosum Excessum ... Dn. Claudii Fleming ... anni currentis MDCXLIV* (Melander 1951: nro 198).

⁷⁷ Kirjeessään Tukholman antikviteettiarkiston hoitajalle Johan Helinille (13.10.1737) Algot Scarin toteaa, että hän tutkii paraikaa Mynämäen kirkossa olevaa kenraali Henrik Flemingin hautamonumenttia ja että asiasta ilmestyy lähiaikoina väitös. Edelleen Scarin sanoo, että hän voi tehdä parhaansa mukaan selvityksen monumentista sen ulkonäön perusteella mutta häneltä puuttuu tietoja mainitun herra Flemingin suvusta ja merkittävimmistä teoistaan. Siksi hän pyytää Heliniltä tietoja Fleming-suvusta (Schybergson (ed.) 1893, 253; Urpilainen 1993, 86). Seuraavassa kirjeessään (2.12.1737; Schybergson (ed.) 1893, 255) Scarin sanoo, että ”... mitä tulee Flemingin genealogiaan, näyttää, että sukuhaara on sammunut tai jälkeläisiä, jotka sattuvat

elämään, ei enää muisteta”. Scarin pitää edellistä todennäköisempänä. Hallenius siis julkaisee Scarinin hankkimat tiedot Henrik Flemingin suvusta. Sukutaulusta käy ilmi, että sukuhaarasta on jäljellä enää yksi elossa oleva miespuolinen jälkeläinen. Scarin toteaa myös em. kirjeessään, että tuleva Mynämäen kuvaus näyttää paisuvan peräti 8 arkin laajuiseksi.

⁷⁸ Tacitus, *Germania* 46.

⁷⁹ Liewen, Hans Henrik von, 1664–1733, Saaren isännän eversti Bernhard Otto von Liewenin poika, Ruotsin merivoimien päällikkö, kreivi ja valtaneuvos.

⁸⁰ Nettelblatt, *Schwedische Bibliotec* 1, s. 94. Piispainkronikassa oleva Maunu Tavastin ylistys on luettavissa nyt myös teoksessa Gardberg, C. J., Heininen, Simo ja P. O. Weilin, *Kansallispyhäkkö: Turun tuomiokirkko 1300–2000* (Helsinki 2000), s. 58–59.

⁸¹ Halleniuksen viitteet: Laurentius Petri (Tammelan kirkkoherra), *Synopsis Finnonicae chronologiae*; ks. Stiernman, *Aboa literata*, s. 27.

⁸² Tässä mainittu Lars Alstrin on samannimisen Turun akatemian kaunopuheisuuden professorin poika.

⁸³ Sukutaulussa on hämmästyttävästi puutteellinen vuosiluku ”*sedt A:o MCCCC*”, vaikka Halleniuksen myöhemmin siteeraamassa hautakirjoituksessa Maunu Tavastin piispan kausi on esitetty täydellisesti ”istui piispana 40 vuotta”.

⁸⁴ Halleniuksen viite: Dijkman Peter, *Antiquitates ecclesiasticae eller gamla Svenska Kyrckiohandlingar*, s. 208 ja 254.

⁸⁵ Vrt. Reijo Pitkäranta, *Suomen kirkkojen latina* (SKS, Helsinki 2004), s. 536–537, Hannu Laaksonen, *Turun latinankieliset piirtokirjoitukset* (Turun maakuntamuseo 1984), s. 16–17.

⁸⁶ Juusten Piispainkronikan mukaan piispa Maunu Särkilahti tilasi Flanderista kuparista valmistetun muistolaatan Maunu Tavastin ja Olavi Tavastin haudalle: *Lapidem etiam aeneum ad chorum Corporis Christi, de Flandria afferrī curavit, & supra sepulchra duorum Episcoporum, videlicet Magni & Olavi, collocavit* (P. Juusten, *Chronicon Episcoporum Finlandensium*, pars II, ed. H. G. Porthan [Aboae 1784], s. 28. = H. G. Porthan, *Opera Omnia* VI: 34). Kuparilaatta tuhoutui vuoden 1681 palossa. Kuten Hallenius kertoo jatkossa, 1670-luvun alkupuolella antikviteettikollegion piirtäjä Elias Brenner oli tehnyt kollegion toimeksiannosta tarkkoja jäljennöksiä Turun tuomiokirkon hautamuistomerkeistä ja piirtokirjoituksista. Professori Algot Scarin, joka oli erityisen kiinnostunut tutkimaan Turun tuomiokirkon katolisen ajan muistomerkkejä ja niihin liittyen myös Nousiaisten kirkossa olevaa Pyhän Henrikin hautamonumenttia (ks. esim. Urpilainen 1993, 89–93), oli pyytänyt Tukholman antikviteettiarkiston sihteeriltä Johan Heliniltä Elias Brennerin tekemien piirrosten ja piirtokirjoitusjäljennösten kopiot ja saanutkin ne käyttöönsä, kuten Hallenius toteaa ”... Joka tapauksessa jalosukuinen Johan Helin toimitti ystävällisesti ne eräiden muiden maamme historiaa valaisevien dokumenttien kera väitöskirjani esimiehen käyttöön”. Todennäköisesti juuri nämä Scarinin saamat kopiot – ja välillisesti Halleniuksen editoimat tekstit – ovat olleet myöhemmin malleina rekonstruoitaessa Tavastien hautakirjoituksia. Johannes Bilmark (*De sacellis sepulcralibus...*, Aboae 1778) julkaisee Maunu Tavastin ja Olavi Tavastin muistokirjoitukset ja niihin liittyvän muistorukouksen täysin samoin kuin Hallenius. On siis täysi syy olettaa, että Bilmark käytti Halleniusta lähteenään, kuten hän teki myös julkaistessaan edellä (nootti 15) esitellyn Mynämäen kirkonarkistosta löytyneen inventaariasiakirjan.

⁸⁷ Nils Hufwedsson Dal, *Specimen biographicum de antiquariis Sveciae*. Stockholmiae 1724.

⁸⁸ Halleniuksen tässä käyttämät lähteet: J. H. Boehmer, *Jurisprudentia ecclesiastica*, Claudius Örnhiäl (Arrhenius), *Historia sveonum gothorumque ecclesiastica*, H. Spegel, *Swenska Kyrkiohistorian* ja J. C. Dieterich, *Historia Augustorum Germanorum*.

⁸⁹ Vuonna 1522, huomauttaa Hallenius.

⁹⁰ Julkaisi synodaaliväitöskirjan, ks. Aboa literata, s. 152: Halleniuksen huomautus.

⁹¹ Hänen akateemisista töistään, *Aboa literata*, s. 150: Halleniuksen huomautus.

⁹² Vergilius, *Georgica* 1, 40 *da facilem cursum atque audacibus adnue coeptis*. Myös *Aeneis* 9, 625 *Iuppiter omnipotes, audacibus adnue coeptis*.

⁹³ Halleniuksen opettaja Algot Scarin suhtautui hyvin kriittisesti kansanrunoihin ja otti hyvin väheksyvän kannan juuri tässä esitettyyn Henrikin surmavirren kohtaan: ”Syystä katsomme ... rahvaanomaiseksi sepitelmäksi sen, mitä kerrotaan ruumiin luonnottomasta, kesyttämättömien härkien avulla suoritetusta kuljetuksesta läpi autioitten ja viljelemättömien seutujen Köyliön järveltä Nousiaisiiin. Jokainen näkee selvästi, että tuollaiset tarinat ovat peräisin tuon ajan uskonnon helypuheista” (E. Sundin, *De Sancto Henrico Fennorum apostolo II, praes. A. Scarin, Aboae* 1748). Halleniuksen työn toisen osan ohjaaja Henrik Hassel suhtautui kuitenkin myönteisemmin kuin Scarin kansarunouteen. Ks. Sarajas 1956, 159–160.

⁹⁴ Mäntsälässä 1700-luvun puolivälissä oli vielä pieni hirsinen muistokappeli sekä siinä hautakivi, joka kappelin hävittyä 1800-luvun alkupuolella joutui ensin Mäntsälän naisten pyykkipadan alustaksi ja sitten Mäntsälän riihenkiukaan rakennuskiveksi (Aulis Oja Marttilan pitäjän historia, Forssa 1959, 72–75); haudan luita ei ole löytynyt, ne ovat ilmeisesti huuhtoutuneet veteen maanvyörymän takia (Riskä 1985, 10; Oja 1959, 72–75).

⁹⁵ Vanhojen kirkonkirjojen mukaan kirkko olisi valmistunut kuitenkin vuonna 1653 (Riskä 1961: 117, Knapas 2005: 148).

⁹⁶ Ks. edellä kappale II: 19.

⁹⁷ Hans Hanssonin kartassa vuodelta 1650 Karvatin ja Hannulan kylän välinen salmi on vielä auki (Haggrén 2005: 10–11).

⁹⁸ Meri-Masko Capell Boarnes förbehåll wed nya Capellets ernående actum Meri-Masco den 21. septembr. Åhr 1684 ita habet: Kyrckioherden (*scil. in urbe Nådendahl*) skall derigenom icke lyda någon meen på sina rättigheter, eij heller Herr HENRICHS (sacellanus Nådendahlensis) deel blifwa förminskad så länge han där är: Men kommer någon efter honom, så förmå wij icke Moderkyrckiones (*puta templi Nådendahlensis*) Caplan uppehålla: Men belangande Moderkyrckiones och Prästegårds Bygningar och dagswärcken, så wele wij icke förwägra så därefter som här till at gjöra.

⁹⁹ Koivunen-Matinolli, *Rymättylän historia* I, s. 22, viittaavat tähän kohtaan toteamalla, että Hallenius johtaisi sanan Rymättylän nimen sanasta *rimet* tai *rämet* (”suo”), ja pitävät etymologiaa madottomana, koska Rymättylä ”on lähes suoton”. Hallenius kuitenkin johtaa nimen sanoista *rimet* ja *vass* ja tarkoittanee runsasta järviruokokasvustoa (”vass”, *harundines*) eikä suomaata: ”rimpiruoko”?

¹⁰⁰ Koivunen-Matinolli, *Rymättylän historia* I, s. 11 ja 501, viittaavat tähän kohtaan: ”Peräisissä jo 1737 lyijyhohdetta”.

¹⁰¹ Hallenius viittaa tässä Laurentius O. Hallborgin väitöskirjaan *De Alandia*.

¹⁰² *De Borea Fennia* II, § 2–10.

¹⁰³ Halleniuksen viitteet ovat: Johannes Messenius, *Scandia illustrata* X 9; ja Andreas Bureus, *Orbis arctoi imprimisque regni Sueciae nova & accurata descriptio*, s. 61.

¹⁰⁴ Vrt. Eric Brunnius, *Tornion kaupungista ja sen lähipitäjistä*, s. 30; ks. myös edellä luku II: 4, 24 ja 25. Kalastuksesta Wexionius, *Descriptio Svethiae, Appendix*; Bonge, *De natura salmonum*, s. 20.

¹⁰⁵ Tekstissä virheellisesti ”§ XIII”.